

Umjetnička baština kasnosrednjovjekovne Bratovštine sv. Križa u Kotoru

Marović, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:355026>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

UMJETNIČKA BAŠTINA KASNOSREDNJOVJEKOVNE
BRATOVŠTINE SV. KRIŽA U KOTORU

Maja Marović

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, redoviti profesor

ZAGREB, 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

UMJETNIČKA BAŠTINA KASNOSREDNJOVJEKOVNE BRATOVŠTINE SV. KRIŽA U KOTORU

The Artistic Heritage of the Late Medieval Confraternity of the Holy Cross in Kotor

Maja Marović

SAŽETAK

Umjetnička baština bratovština koje su djelovale na području Kotora nije bila predmetom sustavnog istraživanja. Njezino je proučavanje otežano nedostatkom razumijevanja povijesnih okolnosti nastanka bratovština te uloge koju su odigrale u društvenom, političkom, religijskom i kulturnom životu grada. Među njima se bičevalačka Bratovština sv. Križa izdvaja starinom (1298.) i ulogom u vjersko-humanitarnim aktivnostima, tako i osnivanjem hospitala 1372. godine. Bratovština je držala prvenstvo u gradskim crkvenim svečanostima i procesijama, a njezina je riznica relikvijara bila najbogatija nakon katedralne. U umjetničku baštinu Bratovštine sv. Križa iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka možemo uvrstiti lunetu portala crkve sv. Križa s prikazom *Imago pietatis* iz 15. stoljeća te relikvijare i druge zlatarske radove koji se danas čuvaju u katedrali sv. Tripuna u Kotoru. Crkva i sjedište Bratovštine zauzimali su važno mjesto u urbanom tkivu Kotora. Bratovštinu se istražuje u njezinu društveno-povijesnom kontekstu na temelju dostupnih vrela te rekonstruira situacija položaja i izgleda sjedišta, crkve i njezinih najvažnijih zgrada u mjeri u kojoj izvori to omogućavaju. Nadalje se analiziraju simboli s natpisa o osnivanju hospitala i donosi novo čitanje reljefa na luneti portala bratovštinske crkve. Rad se osvrće na sačuvane relikvijare s prijedlogom njihova razmatranja u okvirima novih spoznaja. Donose se podaci o dvostranoj ikoni s prikazom Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis* koju recentni radovi povezuju s Bratovštinom. Razumijevanje Bratovštine kao naručitelja i njezina umjetničkog nasljeđa nudi se u novome kontekstu. Rad je prilog očuvanju kulturne memorije grada s čije je mape nasljeđe Bratovštine sv. Križa danas gotovo potpuno izbrisano.

Ključne riječi: Kotor, kasni srednji vijek, bratovštine, flagelanti, crkva sv. Križa, *Imago pietatis*

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 85 stranica, 18 reprodukcija, 3 priloga. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: bratovštine, crkva sv. Križa, flagelanti, *Imago pietatis*, kasni srednji vijek, Kotor,

Mentor: dr. sc. Predrag Marković, redoviti profesor, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Ocjenjivači: dr. sc. Ana Marinković, docent, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu; dr. sc. Ana Munk, izvanredni profesor, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Datum prijave rada: 17. 11. 2009. (promjena teme 31. 5. 2023.)

Datum predaje rada: 13. 7. 2023.

Datum obrane rada: 29. 9. 2023.

Ocjena: _____

Ja, Maja Marović, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Umjetnička baština kasnosrednjovjekovne Bratovštine sv. Križa u Kotoru rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 29. 9. 2023.

Vlastoručni potpis

Mami.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OKVIR, METODE I PREGLED ISTRAŽIVANJA.....	4
2.1. Prostorni i vremenski okvir istraživanja	4
2.2. Materijal i metodologija rada	7
2.3. Kratak osvrt na dosadašnja istraživanja i izvore	12
3. BRATOVŠTINA SV. KRIŽA U KONTEKSTU.....	16
3.1. Popisi bratovština u Kotoru prema sačuvanim statutima i spomenima njihovih crkava.....	17
3.1.1 Najvažnija građa o kotorskim bratovštinama	21
3.1.2. O statutima Bratovštine sv. Križa – važnost neistraženih vrela.....	21
3.2. Bratovština sv. Križa u kontekstu ostalih bratovština na istočnoj obali Jadrana	26
4. UMJETNIČKA BAŠTINA BRATOVŠTINE SV. KRIŽA U KOTORU.....	29
4.1. Arhitektura	29
4.1.2. Crkva i dom Bratovštine sv. Križa u Kotoru	31
4.1.3. O crkvi sv. Benedikta u sjedištu Bratovštine sv. Križa	36
4.1.4. Natpis o osnivanju hospitala sv. Križa.....	40
4.2. Skulptura.....	45
4.2.1. Luneta s prikazom <i>Imago Pietatis</i>	45
4.2.2. Nekoliko primjera s temama Muke i prikazima bratima iz Korčule	53
4.3. Zlatarstvo	58
4.3.1. Odabrani primjeri zlatarskih radova Bratovštine sv. Križa u Kotoru.....	59
4.4. Slikarstvo.....	64
4.4.1. Dvostrana slika Bogorodice s Djetetom i <i>Imago pietatis</i>	64
5. ZAKLJUČAK.....	67
PRILOZI.....	69
POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE.....	73
Objavljeni arhivski izvori.....	73
Neobjavljeni arhivski izvori	73
Literatura.....	74
Popis internetskih izvora	80
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA	82
SUMMARY.....	85

1. UVOD

Flagelantska Bratovština Sv. Križa najstarija je kotorska bratovština s potvrđenim organiziranim djelovanjem od 1298. godine¹ do kraja 19. stoljeća,² a koje se najvjerojatnije u nekom obliku održalo do sredine 20. stoljeća. Definiranje vremenskoga okvira njezina djelovanja dosad nije precizirano.³

Djelovanje Bratovštine, njezina vjerskog, humanitarnog, društvenog, kulturnog prinosa, mjesta na sakralnoj mapi Kotora, odnosno mjesta i uloge u organizaciji urbanog tkiva nije bilo predmetom sustavnog istraživanja.⁴

Kotorske bratovštine, s izuzetkom djelovanja Bratovštine sv. Nikole mornara,⁵ nemaju potpune obrade, a nedostaje i cjelovitoga ili sustavno obrađenog popisa takvih ustanova.⁶ To ograničava razumijevanje njihove svrhe, uloge i mjesta kako u razvoju grada (komune) tako i u njegovoj crkvenoj povijesti, odnosno razumijevanje religijske kulture kakvu su njegovale. Još je manje radova koji bi obradili temu njihova uzajamnog odnosa ili ih razmatrali u kontekstu drugih

¹ Kao godina osnivanja najčešće se uzima 1298., vrijeme u koje se može datirati prijepis dijelova najstarije matrikule, usp. Biskupski arhiv Kotor (dalje BAK), Matrikula Bratovštine sv. Križa I, bez signature; Kuštre, 1996.; Kuštre, 1997.; Belan, 2009. Postoje podaci koji bi mogli svjedočiti o nešto ranijem okupljanju, usp. Raffaelli, 1844. Godinu 1298. ističem kao potvrdu *organiziranog*, za razliku od mogućih ranijih oblika djelovanja.

² Usp. Matanić, 1987, str. 339, 441. Autor donosi prilog s cjelovitom vizitacijom biskupa Josipa Marčelića iz 1894. sa spomenima Bratovštine, u to vrijeme izmijenjena oblika djelovanja i naziva (*confraternitas Bonae Mortis*). Do ovoga trenutka, taj ili izvori koji bi se odnosili na promjene nastale u kasnije vrijeme te jasnije definirali okvir djelovanja Bratovštine u literaturi nisu citirani. Kasnije će biti riječi o neistraženoj građi 19. stoljeća koju čuva Istorijiski arhiv Kotor, važnoj i za istraživanje situacije iz ranijih razdoblja.

³ Prema navodima don Antona Belana, nekadašnjeg generalnog vikara i biskupskog arhivara, ono se može pratiti do Drugog svjetskog rata ili nakon njega, iako izvorima na kojima je takav podatak utemeljen pristup zasad nije moguć. U literaturi se na samo jednom mjestu navodi sredina 20. stoljeća kao vrijeme njezina gašenja, bez navođenja izvora, vjerojatno iz već spomenutih razloga. Usp. Blehova Čelebić, 2006., str. 250–251.

⁴ Ovim se temama u nekoj mjeri bavila Valentina Živković, pa ne bi bilo ispravno reći da se otvaraju po prvi put. Živković je autorica više radova na teme koje zahvaćaju u različite oblike djelovanja Bratovštine, a većinom su pokrivene u njezinu doktoratu, odnosno knjizi objavljenoj na temelju njega. Usp. Živković, 2010.b.

⁵ Usp. Objavljeni arhivski izvori: Antović, Milošević (ur.), 2009. Literatura o Bratovštini sv. Nikole mornara je nesrazmjerno bogata u odnosu na literaturu o drugim bratovštinama ili njihovim spomenima. Osim objavljenih izvora i brojnih radova kojima je tema djelovanje nekadašnje Bratovštine mornara, aktivna je i Bokeljska mornarica, memorijalna organizacija koja čuva dio njezinih tradicija.

⁶ Takav popis teško može biti potpun, s obzirom na izvore koji tek čekaju na obradu te one koji su tijekom stoljeća uslijed različitih nedaća (požara, potresa i dr.) izgubljeni. Izvjesno može biti potpuniji od onih s kojima raspolažemo u ovom trenutku i koji se međusobno rijetko poklapaju.

takvih organizacija na istočnoj obali Jadrana.⁷ No, izvori i literatura do kojih se uspjelo doći dragocjen su i važan temelj ovome i budućim istraživanjima.⁸

Sačuvani su nam spomeni crkve sv. Križa, zatim oltara, odnosno kapele ili crkve sv. Benedikta koja je Bratovštini pripadala i čija povijest i ubikacija nisu dosad bile razjašnjene. Sačuvani su natpis o osnivanju hospitala Bratovštine iz 1372. godine, luneta portala crkve sv. Križa s prikazom *Imago pietatis* iz sredine XV. stoljeća te brojni relikvijari u obliku ruke i noge i drugi liturgijski predmeti koji su većinom rad domaćih zlatara.

Cilj je potpunija obrada materijala čija se tumačenja mogu dopuniti te prezentacija u literaturi obrađenih predmeta u novim okvirima. Ovome će biti dodane nove spoznaje koje dosad možda nisu ni bile moguće, što zbog nedostatka uvida u dio građe kod starijih istraživača, što zbog izostanka teme koja bi se isključivo bavila djelovanjem kotorskih bičevalaca.

Od slikarstva pouzdanih tragova nemamo, iako izvori bilježe narudžbu oltarne pale kojoj ima više spomena u literaturi. Ta je pala, naručena za Bratovštinu, dovedena u vezu s dvostranom ikonom Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis* i istovremeno atribuirana Đurđu Bazilju,⁹ stoga će joj se ovdje pokloniti nešto više pozornosti.

Važna će biti usporedba sa sličnim ustanovama na istočnoj obali Jadrana, u mjeri u kojoj to okviri rada omogućavaju.

Iznimno je važno mjesto Bratovština zauzimala u procesijama proslave gradskog zaštitnika, sv. Tripuna, oko čijega se kulta organizira sav religijski život Kotora, pa i to zaslužuje spomen. Postojanje Bratovštine sv. Križa gotovo je izbrisano iz kolektivnog pamćenja, a uloga u najvažnijoj gradskoj svetkovini, proslave patrona grada,¹⁰ i učešće u brojnim drugim religijskim procesijama u gradu u postojećoj literaturi nisu dobili vrijednost svjedočanstva o razmjerama njezine snage i starine.

⁷ Donekle se može uzeti u obzir Gelcich, iako ne odgovara suvremenim metodološkim i interdisciplinarnim zahtjevima ili novijim saznanjima, pa zahtijeva preispitivanja i dopune. Usp. Gelcich, 1885.

⁸ Posebno su dragjeni izvori koji dosad nisu objavljeni a prenosi ih Lenka Blehova Čelebić: Blehova Čelebić, 2006.

⁹ Usp. Živković, 2010.a, 265–266; Živković 2010.b.

¹⁰ Svetkovine (*sollemnitates*) slave Djevicu Mariju, najvažnije svece i patrona mjesta, za razliku od blagdana (*fésta*) namijenjenim apostolima i mučenicima, Blehova Čelebić, 2006., 258. Patron Kotora u starije doba bio je sv. Juraj, a “poglavita svečanost, *dies natalis*” sv. Tripuna kao patrona od vremena prijenosa moći (809.) slavi se od starih vremena, iako su prvi izvori kasniji. O proslavi vidi u: Stjepčević, 1938., 48–57. Da je “Kotor više od ijednoga grada u Dalmaciji razvio štovanje svoga sveca zaštitnika” piše Kovačić, usp. Kovačić, 2009., 33.

Nadalje, bratovštine bičevalaca odigrale su važnu ulogu u razvoju sakralne drame na našim prostorima. Izvori koji potvrđuju takvo djelovanje u srednjem vijeku oskudni su i dragocjeni. Upravo bi prijepis starije matrikule kotorske Bratovštine bičevalaca mogao donijeti jednu takvu potvrdu. Pretpostavke o njezinoj ulozi u ovome kontekstu nisu nezabilježene kod istraživača sakralne drame na prostoru Boke, odnosno današnjeg crnogorskog primorja. Istraživanje Bratovštine obogatilo bi saznanja o tom kulturnom dijelu baštine ne samo na crnogorskom nego i hrvatskom prostoru uz koji se bokeljski povijesno i kulturološki može vezati.

Dosadašnji radovi u kojima se obrađuje materijal koji će ući u rad nisu se u većoj mjeri oslanjali na matrikulu i podatke koje ona donosi.¹¹ Rijetko se a nekad uopće i ne osvrću na druge izvore koji su barem djelomično obrađeni u različitim publikacijama.

I ovdje će biti moguće osloniti se samo dijelom i letimično na najstariju sačuvanu matrikulu, odnosno njezin prijepis, budući da se pokazala neicrpnim vrelom podataka važnih ne samo za vjersku i kulturnu povijest grada, nego i političku. Statuti obiju najstarijih kotorskih religioznih bratovština, sv. Križa i sv. Duha (1350.), čuvaju i podatke o razdobljima za koje drugih vrela nemamo.¹² Nadalje, sam bi jezik matrikule mogao biti predmetom vrijednih filoloških istraživanja. Tek će kritička obrada moći ukazati na stvarne razmjere vrijednosti ovoga vrela i produbiti ili ispraviti zaključke koje je moguće donijeti u ovom trenutku.

Ono na što se nije računalo na početku istraživanja je nedostatak obrade povijesnog konteksta, što je dobrim dijelom usporilo istraživanje i otežalo pristup materijalu koji je od ključne važnosti za rad.

Ovime se kao glavni ciljevi mogu definirati obrada materijalnih ostataka i umjetničkih predmeta vezanih uz djelovanje Bratovštine sv. Križa u Kotoru, djelomična rekonstrukcija ustroja i organizacije Bratovštine s posebnim osvrtom na kontekst te obrada sačuvanih svjedočanstava o

¹¹ To su uglavnom osvrti na ona poglavlja statuta koje prenosi Kuštre, 1997. Na veći broj izvora o bratovštini oslanja se sinteza *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Koterski distrikt*, usp. Blehova Čelebić, 2006.

¹² Na važnost kotorskih bratovština i potrebe njihova ozbiljnijeg istraživanja upozoravali su člancima, predavanjima i izložbama Miloš Milošević i Jelena Antović, nekadašnji arhivisti Istorijskog arhiva Kotor, usp. Antović, 1993.; Antović, 1997.a; Antović, 1997.b, Milošević, 2003.a [1956.]; Milošević, 2003.b [1963.]. Stanje se desetljećima nije znatno promijenilo, s tom razlikom da su sinteze novijeg datuma ipak donijele preglede ili građu koja je poduprla istraživanje u podlozi ovoga rada. Usp. Blehova Čelebić, 2006; Živković, 2010.b.

arhitekturi u svjetlu novog čitanja izvora. Svakako glavni cilj ostaje isticanje važnosti teme i njezine buduće obrade.

2. OKVIR, METODE I PREGLED ISTRAŽIVANJA

Okviri, metode i pregled istraživanja doneseni su kao zasebno poglavlje s potpoglavljima zbog složenosti teme i istraživačkih zahtjeva koje je postavila.

2.1. Prostorni i vremenski okvir istraživanja

U potrazi za neistraženim temama vezanim uz područje Kotora ili Boke kotorske, prvobitno se djelovanje Bratovštine sv. Križa nametalo kao tema koju bi bilo logično obraditi u kontekstu kulta sv. Križa.¹³ Pokušaji da se materijal, prostor, vrijeme definiraju, a onda jasnije izdvoji uloga Bratovštine u kontekstu kulta koji je utkan u srž kršćanske vjere pokazali su se metodološki problematičnim. Čašćenje Križa ne može ostati izvan promišljanja teme ovoga istraživanja, ali je tim kontekstom nije moguće proširiti.

Prirodno se nameće **prostorni** okvir *grada* i **vrijeme** djelovanja Bratovštine sv. Križa u kasnom srednjem vijeku, s obzirom na vrijeme potvrde njezina organiziranog djelovanja i razdoblje u koje možemo datirati obrađeni materijal. Tako se vremenski okvir u užem smislu može ograničiti na razdoblje od kraja 13. stoljeća, iz kojeg je sačuvan prijepis najstarijeg poglavlja prve matrikule,¹⁴ odnosno od 14. stoljeća, u koje spadaju sačuvani spomeni crkve, natpis o osnivanju hospotala te relikvija *lignum crucis* koja se čuva do danas. Krajnja granica je druga polovina 15. stoljeća. U 15. stoljeće mogu se datirati sačuvana luneta portala, veći broj sačuvanih relikvijara Bratovštine te povijesni izvori koji omogućuju precizno datiranje postanka kapele, odnosno crkve sv. Benedikta koja joj je pripadala.¹⁵

¹³ Za prijedlog teme i podatak o postojanju Bratovštine sv. Križa imam zahvaliti don Robertu Tonsatiju, kancelaru Kotorske biskupije i pročelniku Ureda za kulturu i kulturna dobra.

¹⁴ Uvijek se kod „statuta“, „prve matrikule“ ili „prvog statuta“ misli na prijepis statuta koji uključuje najstarije bratovštinske odredbe. Više u odgovarajućem poglavlju.

¹⁵ Upotreba materijala koji nije u ovim okvirima bit će obrazložena na odgovarajućem mjestu.

Na ovome je mjestu bitno definirati *pojam grada* ali se osvrnuti i na teme razvoja komunalnog uređenja te crkveno-povijesnih okolnosti koje vremenski okvir obuhvaća.

Bratovštine iz današnje perspektive, razmjere njihove uloge u društvenom, kulturnom, vjerskom i političkom životu grada nije jednostavno razumjeti. Uopćene definicije i uobičajene podjele na bratovštine religioznog predznaka u odnosu na staleške ili, kako se u starije vrijeme nazivaju – “obrtne korporacije”,¹⁶ nisu od pomoći kada treba obraditi povijesno-umjetnički *predmet u kontekstu*, njegova naručitelja, izvor financiranja, motive, funkciju. Isto vrijedi za razumijevanje vrela s kojim(a) se radi. Stoga par povijesnih napomena.

Vrijeme potvrde organiziranog djelovanja bratovštine je vrijeme **biskupa Domnija I** (*Domnius I*, 1270.–1327.), koji stoluje u vrijeme Uroša I, Dragutina, Milutina i Stefana Dečanskog, odnosno u vrijeme Nemanjića.¹⁷ Okviri rada obuhvaćaju i vrijeme nakon kotorske pripadnosti srednjovjekovnoj Srbiji (1186.–1369./70.), što je i vrijeme vrhunca municipalnog uređenja.¹⁸ Točnije, radi se o razdoblju vlasti ugarskoga kralja (od 1371. godine), kratkotrajnog mletačkog zauzimanja grada (1378.) te povratka pod ugarsku vlast (1381.), slijedi bosanski period pod kraljem Tvrtkom (1385.–1391.), vrijeme potpune samostalnosti nakon Tvrtkove smrti do 1420., kada Mlečani odgovaraju na opetovane molbe Kotorana i grad uzimaju pod svoje okrilje. Tada započinje vrijeme kada staro uređenje počinje blijediti.¹⁹ Kotor je u 15. stoljeću “formalno Mletačka Albanija, dok stanovništvo, trgovački, rodbinski, kulturološki, gravitira Dalmaciji”.²⁰

Okvir rada obuhvaća vrijeme nastanka komune i trenutak kada *universitas* pučana doživljava sličnu sudbinu kao u Dubrovniku. Taj pojam postaje od 30-ih godina 14. stoljeća oznaka za neplemički dio građanstva, dok ovlasti plemićkoga vijeća jačaju da bi se s njime poistovjetio pojam *communitas*.²¹ Pučani bivaju potpuno eliminirani iz političkog života kotorske komune i taj je proces okončan 1361. godine.²² Bratovštine se u sve većem broju javljaju i jačaju upravo u to vrijeme.

¹⁶ Vojnović, 1899.

¹⁷ Blehova Čelebić, 2006., 45.

¹⁸ Sindik, 1950., 30–35.

¹⁹ Isto.

²⁰ Blehova Čelebić, 2006., 25.

²¹ Antonović, 2003., 135–136.

²² Isto.

Prostorni se okvir svodi na sam grad, shvaćen kao *civitas*, odnosno bez zaleđa koji skupa s njime čini *communitas*, općinu.²³

Što je taj grad u razdoblju koji istraživanje obuhvaća? Podaci iz kotorskog Statuta iz prve polovine 14. stoljeća spominju *platea s. Triphonis*, *platea Marinae*, *platea s. Mariae Fluminis*.²⁴ Prvi dio grada u podnožju sv. Ivana zvao se *Crepis*, a kasnije *Criape* (1326.).²⁵ Najstarije građevine pripadaju predjelu *Crepis*, taj se “grad” kasnije širi prema moru i polovicom 15. stoljeća zauzima maksimalni srednjovjekovni obim.²⁶ U tom se dijelu smjestila i Bratovština sv. Križa.

Kotorska je dijeceza za čitavo vrijeme koji obuhvaća rad pod jurisdikcijom južnotalijanskog Barija.²⁷ Smjenjuju se biskupi različitog porijekla, a u nekom trenutku zabranjuje se da kotorskim biskupom postane Kotoranin, slično kao u Dubrovniku, zbog bojazni gradskih patricija da to ne ugrozi njihov položaj.²⁸ S dolaskom **biskupa Antonija** 1410. (*Antonius Bituntum*, 1410.–1420.) započinje vrijeme u kojem su tijekom stotinu godina biskupi porijeklom Mlečani.²⁹

Od biskupa u razdoblju koji rad obuhvaća, znamenit je **biskup Marin Contareno** (1430.–1453.),³⁰ porijeklom iz čuvene mletačke patricijske obitelji. Contareno zatječe loše financijsko stanje i daje si ga u zadatak urediti,³¹ a bio je i veliki pokrovitelj umjetnosti i znanosti.

Nešto ranije razdoblje obuhvaća vrijeme **biskupa Marka** (*Marcus I*, 1260.–1270.). Njega je važno spomenuti jer stoluje u vrijeme dolaska dominikanaca u Kotor, čija je veza s razvojem pobožnih bratovština u tome razdoblju značajna. Buduća bi istraživanja trebala posvetiti posebnu pozornost ovome kontekstu.³²

²³ Isto, 29.

²⁴ Sindik, 1950., 15.

²⁵ Antonović, 2003., 32.

²⁶ Isto.

²⁷ Više o povijesti Kotorske biskupije: *Shemtismus*, 1907., Blehova-Čelebić, 2006., Kovačić, 2009.

²⁸ Kovačić, 2009., 29.

²⁹ Mitrović, 2007., 29.

³⁰ Ove godine nisu u svim popisima iste.

³¹ Mitrović, 2007., 101.

³² Ovo ne ističem samo zbog uloge sv. Vinka Fererskog, čiji je kult u Kotoru dobro potvrđen i koji je blagonaklono gledao na oblike pokore svojstvene bičavaocima, nego i zbog spomena uloge dominikanskog fra Andree prilikom osnivanja Bratovštine sv. Križa. Njemu se potvrde u izvorima zasad ne nalazi, a podatak prenosi dr. Urbano Raffaelli, općinski službenik, pravnik i istraživač starina koji sredinom 19. stoljeća donosi u *Gazzeta di Zara* niz članaka o kotorskim starinama, usp. Raffaelli, 1844.; Raffaelli je i važan član Bratovštine u vrijeme njezina obnovljena (javnog) djelovanja u 19. stoljeću, kako je istraživanje pokazalo: usp. Objavljeni arhivski izvori: Sbutega, 2021., 285. (Državni arhiv Crne Gore, dalje DACG, Istorijiski arhiv Kotor, dalje IAK, Opština Kotor, dalje OK, XI – 207/1, 19. 9. 1847.)

2.2. Materijal i metodologija rada

Obrađeni predmeti pripadali su Bratovštini sv. Križa u Kotoru, odnosno ustanovama koje je Bratovština osnovala.

Natpis o podizanju hospitala iz 1372. godine, prema bilješci koju prenosi Martinović, stajao je na uglu pročelja “stare crkve sv. Križa”, a danas se nalazi na zapadnoj strani južnog zida crkve sv. Josipa (1631.) u Kotoru.

Sačuvana luneta portala s prikazom *Imago pietatis, arma Christi* i članovima Bratovštine danas se nalazi u prostoru katedrale sv. Tripuna, odnosno na zidu prije stubišta koje vodi do Moćnika i Muzeja sakralne umjetnosti. Ona je tijekom vremena više puta mijenjala svoje mjesto, pa je tako jedno vrijeme stajala na ulazu u gradsko groblje u Škaljarima, a nakratko je bila izložena i u prizemlju Istorijaskog arhiva u Kotoru.³³ S obzirom na postojanje dvaju ulaza u crkvu sv. Križa i podatke o popravkama koje je pretpjela te promjenama koje su uvjetovale premještaj Bratovštine u crkvu sv. Josipa, nije sigurno da su svi podaci s kojima raspolažemo o promjeni njezina smještaja tijekom vremena potpuni.

Više činjenica utječe na potrebu za razumijevanjem ove situacije i ujedno je otežava. Prvo, Bratovština je u posljednjem duljem razdoblju svojega djelovanja aktivnosti obavljala u crkvi sv. Josipa, koja se nekada naziva i sv. Križa.³⁴ Cvito Fisković prenosi da je luneta prenesena s crkve sv. Josipa na ulaz u gradsko groblje, pozivajući se na Raffaellija, koji crkvu sv. Josipa jasno odvaja od crkve sv. Križa.³⁵ Problem je što je Raffaelli rad objavio 1844. godine i čini se kako opisuje aktualno stanje, međutim, pitanje je iz kojeg vremena opis potječe, jer je crkva potvrđeno u ruševnom stanju znatno ranije, a Bratovština je svoje aktivnosti premjestila u crkvu sv. Josipa početkom 19. stoljeća.

³³ Za najpotpuniji pregled premještaja, usp. Grgurević, 1993./1994., 81.

³⁴ Ovo nije opće poznato, a podaci na koje se nailazi ne razjašnjavaju situaciju precizno, odnosno datumi kojima se barata nisu točni. Zabuna koju promjene titulara mogu uzrokovati pokazuje se i na primjeru samostana klarisa koji se smjestio uz sjedište Bratovštine u 16. stoljeću a koji je preimenovan iz samostana sv. Križa u samostan sv. Josipa, usp. Stjepčević, 1938., 63.; i Farlati (Coleti) prenosi *S. Joseph, sive S. Crucis*, usp. Farlati, 1800., 429. U 19. stoljeću je potvrđeno da se i crkva sv. Josipa može nazivati crkvom sv. Križa i obratno, *Ecclesia S. Josephi, quae vulgo etiam S. Crucis vocatur* (izvještaj biskupa Josipa Marčelića iz 1894.), usp. Matanić, 1987., 439. Da samostani i crkve istoga titulara te promjene u njima mogu biti uzrokom zabune među istraživačima, posebice ako se radi o onima koji nisu upoznati s terenom i promjenama tijekom vremena, nije nepoznata situacija. Ovo ujedno otežava vezivanje povijesnih podataka s materijalnim ostacima ili pretpostavkama o nekadašnjoj lokaciji pokretnih i nepokretnih spomenika.

³⁵ Teško da C. Fisković nije pažljivo pročitao Raffaellija. Nije isključeno da je naveo podatak prema saznanjima tijekom istraživanja kojima nije pridavao toliki značaj da bi naveo razlog ovakom raskoraku između navedenog i citiranog podatka, usp. Fisković, 2004. [1953.], 64. Vidi prethodnu bilješku.

To je razdoblje ključno za razumijevanje zbunjujuće situacije u literaturi. S jedne strane, to je vrijeme ukidanja bratovština i zabrane njihova djelovanja, s druge, sredinom 19. stoljeća podiže se zgrada zatvora po nacrtu arh. Marka Benzona. Obično se navodi da je crkva sv. Križa porušena prilikom izgradnje zatvora i iz nekog se razloga vjeruje da je još uvijek na svome mjestu 1840-ih godina, iako katastarska mapa Austrijskog Carstva iz 1838. godine jasno donosi potpuno očišćenu parcelu na kojoj je stajala crkva sv. Križa.³⁶ Također, Akt o ukidanju bratovština sa zapisnicima vođenim tom prilikom donosi popis bratovština iz 1810. gdje je jasno da je Bratovština sv. Križa u crkvi sv. Josipa, a tu je i (posve zanemaren) podatak da je ukazom od 1807. crkva sv. Križa pretvorena u kasarnu, kojom prilikom je premještaj i izvršen.³⁷

Valja voditi računa o tome da spisi iz 19. stoljeća pokazuju kako je u trenutku ukidanja Bratovština sv. Križa i dalje izrazito jaka, kako postoji snažna svijest njezinih čelnika o važnosti tradicija koje baštine, kako je većina tih tradicija izrasla iz nasljeđa srednjega vijeka a daljnji razvoj situacije nakon prisilna ukidanja, načina na koji se pokazuje da preživljava pa i službeno obnavlja svoj rad, svjedoče da je tadašnjim upraviteljima i članovima Bratovštine bilo važno sačuvati kako pokretne vrijednosti u vlasništvu Bratovštine tako i materijalne ostatke njezinih nepokretnih dobara, što uključuje i ostatke crkve. Iz ovoga razloga ostavljam mogućnost da se luneta sa crkve sv. Križa mogla naći u nekom razdoblju prije premještaja na gradsko groblje 1840-ih godina na crkvi sv. Josipa ili u njoj.

S ovim u vezi stoji otkriće novog materijala, dosad neobrađenog portala crkve sv. Vinka (Vincencija, Vincentija) u Škaljarima.³⁸ Samu crkvu dao je izgraditi Trifun Zifra, ugledni kotorski građanin. Uvid u izvore pokazuje da je bio prokurator Bratovštine upravo u vrijeme njezina ukidanja. Dao ju je izgraditi na svome obiteljskom posjedu, početkom 19. stoljeća. Crkva je nesrazmjerno velika za uobičajene gradnje na obiteljskim imanjima, a na njezinu se pročelju ističu kasnogotički prozori te

³⁶ S izuzetkom jednoga zida, što je primijetila arh. konz. Zorica Čubrović u svom radu prilikom istraživanja lokacije i što će se pokazati iznimno važnim u ovom istraživanju.

³⁷ DACG IAK Spisi francuske kraljevske generalne delegacije provincije Boke Kotorske (1807.–1811.), (dalje DEBOF), XXXV, Akt o ukidanju bratovština, ?/ 285, spominje se ukaz od 12. 11. 1807. kojim je do ove promjene došlo.

³⁸ Škaljari su predgrađe Kotora. Crkva, iako velikih dimenzija, nije na pristupačnoj lokaciji, u ruševnom je stanju, a relativno nedavno je očišćen prilaz do nje. Ta je intervencija, bez konzultiranja struke, dodatno ugrozila njezinu stabilnost a i uništila gotovo posljednje ostatke (veze) kuće iz koje je bio fizički moguć direktan ulaz u crkvu. Crkva zahtijeva hitne mjere zaštite i obradu koja bi ukazala na njezinu važnost. Iz tog joj se razloga ovdje pridaje više pozornosti nego što bi možda okviri rada zahtijevali.

kasnorenesansni portal dosad neobrađen, ikonografski nerazjašnjen te nejasnoga porijekla.³⁹ Istraživanje je pokazalo da ga se jasno može dovesti u vezu s crkvom sv. Križa, no detaljna obrada izlazi iz okvira ovoga rada. Crkva je važna za ovo istraživanje utoliko što pročelje čuva i spolij, reljefni prikaz *križa i simbola* koji je dosad bio nerazumljiv, ali se u komparaciji prikaza na pokrovu relikvijara koji je pripadao Bratovštini i dosad nerazjašnjena simbola na natpisu o osnivanju hospitala njegovo značenje rasvijetlilo.

Činjenica da crkva u Škaljarima čuva portal za koji postoji opravdana pretpostavka da je bio jedan od portala na crkvi sv. Križa u gradu bacaju drugačije svjetlo na mogućnost rekonstrukcije situacije u vezi s položajem i izgledom crkve u gradu, pri čemu se mora računati na više promjena tijekom stoljeća.

Istraživanje je u više navrata neočekivano mijenjalo smjer, ali će zahvaljujući tomu donijeti jasniju sliku o lokaciji hospitala te mogućnost identificiranja bratovštinske zgrade koja se u jednom razdoblju javlja fizički uz crkvu sv. Križa ili je spojena s njome.⁴⁰

Predmetom rada je i oltar sv. Benedikta u crkvi sv. Križa. On nije sačuvan, ali je situacija nepoznavanja okolnosti njegova podizanja, tako formirane kapele, odnosno crkve, dugo vremena zbnjivala, budući da je spomen crkve sv. Benedikta u najstarijim sačuvanim notarskim knjigama iz 14. stoljeća poistovjećen s crkvom koja se vezuje uz sjedište Bratovštine. Okolnosti njezina osnivanja uspjela sam razjasniti. Time je i crkvu sv. Benedikta vezanu uz Bratovštinu moguće jasnije locirati, datirati a zatim i ispraviti ili dopuniti dosadašnje navode o njoj. Od posebne je važnosti činjenica da oltar sv. Benedikta donosi prihode koji omogućavaju vršenje službe u crkvi ili crkvama Bratovštine i financiraju važan dio njezinih aktivnosti.⁴¹

³⁹ O toj crkvi postoje samo dva spomena. Jedan, don Nika Lukovića, “na lijepom položaju u škaljarskoj nizini stoji crkva sv. Vincencija podignuta oko 1800. godine od strane kotorske obitelji Zifra. Ima umjetnički portal iz vremena Renesanse, prenesen iz neke bivše kotorske crkve”, usp. Luković, 1956., 175.; Drugi je iz Shematizma Kotorske biskupije: *Iste Episcopus solemni ritu, pridie Id. Septembris, anno 1838. consecravit Ecclesiam S. Vincentii, in Škaljari, aedificatam a Triphone Zifra, Catharensi, anno 1828. quam idem Episcopus in administrationem dedit Parochiae-decanali Catharensi.* Misli se na biskupa Stjepana Pavlovića-Lučića. Ploča koja je vjerojatno natpis o posveti sačuvana je ali oštećena (nečitljiva), dok je kamen na pročelju s godinom gradnje 1828. morao nastati u vrijeme kada je to planirano, jer izvori negiraju mogućnost da je godina točna. Dokumenti o tome da još uvijek nije izgrađena te potrebi za dovršenjem izgradnje su iz 1836.

⁴⁰ S obzirom na to da je teško vizualizirati složenost upravne strukture te rekonstruirati sve djelatnosti kojima se Bratovština bavila i koje ukazuju na njezinu snagu i značaj, podaci o zgradama i kućima kojima je raspolagala posebno su važni.

⁴¹ Upravo je potraga za izvorom financiranja tako bogatih narudžbi, poput srebrnih relikvijara, dovela do ovih podataka. Prihod je bio toliko bogat da Bratovština ubira plodove stoljećima nakon njegova podizanja. Ovaj dio istraživanja donio

Konačno, skupina relikvijara koja je pripadala Bratovštini i koju čuva Moćnik katedrale sv. Tripuna najprepoznatljiviji je dio umjetničke baštine Bratovštine sv. Križa. Oni su u novije vrijeme dobro obrađeni, što je znatno olakšalo rad. Izabranim primjerima sačuvanih relikvijara iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka koji će ući u rad mogli bi se pridružiti mlađi relikvijari koji čuvaju *lignum crucis* te relikvije sv. Kuzme i Damjana poklonjene Bratovštini u 14. stoljeću. To bi moglo pomoći uvidu u materijal koji čeka na obradu u smislu cjelovitog prikaza njezine umjetničke baštine, no uvelike bi prelazilo okvire ovoga rada. Njima bi se mogao pridružiti i relikvijar sv. Osvalda koji pripada 15. stoljeću ali (još uvijek) nije jasno vezan uz Bratovštinu. Ukazuje se na ovome mjestu na njega u kontekstu Venanzijeva ulja na platnu iz oko 1700. godine s prikazom sv. Osvalda koje je nekada stajalo u spomenutoj crkvi sv. Josipa.⁴² Relikvijar je stariji i jasnije upućuje na štovanje ovoga sveca u Kotoru. To bi bio najjužniji kraj u kojem je zabilježeno štovanje sv. Osvalda, iako se ne bilježi u dostupnoj literaturi. Izvori 19. stoljeća pokazuju da je za službu na blagdan sv. Osvalda zadužena upravo Bratovština sv. Križa, pa je važno ovaj podatak barem spomenuti.⁴³

Statut Bratovštine sv. Križa nije predmet povijesno-umjetničke analize, ali je zaseban osvrt na njega i na druge sačuvane statute ključan za buduća istraživanja. U ovome trenutku se govori o dvama statutima, dok je istraživanje pokazalo da je morao postojati i treći, koji bi, ako se otkrije, mogao razjasniti mnoge nedoumice kako u vezi novije tako i starije povijesti Bratovštine, njezina sjedišta, crkve i umjetničkih narudžbi.

Istraživanje je započelo uz očekivanje da je kulturni, povijesni i religijski kontekst nastanka i djelovanja Bratovštine sv. Križa u literaturi već razjašnjen. Na tom mjestu je praznina koja je stvorila nepredvidive prepreke u obradi glavnog materijala. Nametnuo se zahtjev da se kontekst bolje razumije, što je podrazumijevalo istraživanje širih razmjera.

Iz navedenog razloga posebno se važnom pokazala mogućnost uvida u prvi statut Bratovštine, čiji je prijepis, srećom, sačuvan.⁴⁴ Višemjesečni boravak u Državnom arhivu Crne Gore – Istorijskom arhivu Kotor (DACG IAK) nije se mogao izbjeći. Poslužila su dostupna znanstveno-obavještajna

je uvid i u političke okolnosti promjena u strukturi Bratovštine te promjena u upravi kojima dosad nije pridavan značaj, a ne bi ih se smjelo zaobići u budućim istraživanjima.

⁴² Usp. Tomić, 2009., 218.

⁴³ DACG IAK, DEBOF, Akt o ukidanju bratovština, ?/284. (19. 11. 1810.)

⁴⁴ Na uvidu, odnosno fizičkom ustupanju prijepisa statuta, imam zahvaliti don Antonu Belanu, nekadašnjem vikaru i arhivaru Kotorske biskupije.

sredstva (regesta, kartoteke...), biblioteka s vrijednim fondom izdanja koja donose dragocjene izvore a u konačnici izvorna građa dosad neupotrijebljena u kontekstu istraživanja Bratovštine (ili uopće).

Osim biblioteke IAK-a, važni su fondovi biblioteka Pomorskog muzeja te Uprave za zaštitu kulturnih dobara – Područno odjeljenje Kotor. Osvrćem se na njih budući da do literature i podataka nije bilo jednostavno doći, a ovo su za istraživače bitni bibliotečki fondovi na području Kotora.

Kontakt i razmjena s drugim istraživačima, posebice s arhitekticom Zoricom Čubrović, čiji je dio istraživačkih aktivnosti usmjeren na područje grada u srži istraživanja arhitekture vezane uz Bratovštinu, a iza koje stoji dugotrajno iskustvo i iznimno poznavanje terena, bili su dragocjeni. Taj je dio grada njegovo najvažnije sakralno čvorište, iako ga je danas danas teško vidjeti na taj način zbog brisanja različitih povijesnih slojeva tijekom vremena.⁴⁵ Naime, povezivanje podataka iz literature i izvora sa situacijom na terenu, razumijevanje lokacije, smještaja pa ako ne apsolutne, onda barem relativne kronologije gradnje na potezu koji je vezan uz sjedište Bratovštine nije moguće bez razmjene s kolegama. Tamo gdje poznavanje terena u istraživanjima i literaturi izostaje, nerijetko dolazi do zabuna koje se nesretno prenose dalje i stvaraju problem mlađim istraživačima. Nemoguće je da i ovo istraživanje izbjegne takve ili druge nedostatke, ali ih se pokušalo svesti na minimum.

Najviše je analitičke pozornosti poklonjeno luneti portala s prikazom *Imago pietatis*, čija je ikonografija obrađena u literaturi, ali ne i dokraja razjašnjena. Ovdje se ne pretendira na mogućnost da se uđe u dubinu teološke poruke koju ona nosi, ali je bilo važno identificirati likove, motive, simbole i jasno ih ikonografski razjasniti. Analiza određenih detalja prikaza razilazi se od dosadašnjih.

Literatura je navela na razmatranje dvostrane ikone s prikazom Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis* u kontekstu djelovanja Bratovštine. Te se navode ne može potvrditi, no put k pouzdanu zauzimanju stava koji ih odbacuje nije bio bez prepreka.⁴⁶

Na koncu, istraživanje je najmanje bilo usmjereno na obradu skupine relikvijara koji su nam se sačuvali. Ako drugi segmenti istraživanja nisu bili bez poteškoća, ovdje je situacija ipak drugačija

⁴⁵ Time su bitnije rekonstrukcije koje teže očuvati *kulturnu memoriju* i spriječiti njezino brisanje iz kolektivne svijesti. U njih se ulažu, nažalost, mahom individualni naponi. Institucionalnog razumijevanja ili podrške za ozbiljne znanstvene projekte, ponajmanje interdisciplinarnog tipa, nema. To se odražava kako na stanje u Istorijskom arhivu Kotor, tako u kotorskom odjeljenju Uprave za zaštitu kulturnih dobara, a onda pogađa i čitav niz institucija te istraživača kojima je još uvijek stalo očuvanje baštine i njezina kontinuirana istraživanja.

⁴⁶ Preispitivanje tvrdnji u literaturi mora se odnositi na izvore, teze, saznanja ili vjerovanja na kojima zaključci počivaju, što nije mali poduhvat. Ako i ovaj dio istraživanja nije ništa riješio, barem će upozoriti na oprez koji držim važnim za buduća istraživanja.

i olakšana zahvaljujući činjenici da su svi relikvijari koji su se sačuvali od brojnih narudžbi Bratovštine dobro obrađeni u novijoj literaturi. Jedina je novina pokušaj da ih se razmotri u kontekstu djelovanja Bratovštine sv. Križa, važnom, jer je upravo ona posjedovala najveći broj relikvijara nakon katedrale sv. Tripuna. Prvobitna ideja bila je tom se segmentu njezine umjetničke baštine posvetiti u kontekstu procesija, “urbane liturgije” kojih su dio, no ta tema zaslužuje zasebno istraživanje. Svakako je to jedan od okvira unutar kojeg je razmatrana njihova funkcija.

2.3. Kratak osvrt na dosadašnja istraživanja i izvore

Prvi istraživači koji su se bavili Bratovštinom Sv. Križa bili su U. Raffaelli⁴⁷ i G. Gelcich.⁴⁸ Razmjeri tih radova su skromni, ali dragocjeni. Raffaelli u svome tekstu osnivanje Bratovštine sv. Križa smješta u 1294. godinu, što je četiri godine ranije od općevriježena mišljenja da je Bratovština nastala iste godine iz koje potječe njezin Statut, 1298. Donosi i niz podataka koji se ne mogu naći kod kasnijih istraživača, što samo svjedoči o neistraženosti teme. Gelcich obrađuje bratovštine u Dalmaciji a ovu izdvaja prema kriteriju starosti i praksi bičevanja. Kod njega se naznačuje i moguća politička uloga Bratovštine.

Svako istraživanje povijesno-umjetničkog materijala vjerojatno započinje studijom Iva Stjepčevića, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*.⁴⁹ Njegovo je djelo “kamen temeljac” znanstveno utemeljenih istraživanja, pa time svojevrsni priručnik koji se uvijek čita, upotrebljava, preispituje – temeljni vodič kroz povijest prve crkve u gradu, “središta, oko kojeg se kretao gradski život”⁵⁰ a onda i kroz blago koje čuva njezin moćnik. Njegovi su pregledi i spomeni crkava, samostana, ustanova vezanih uz njih u gradu potkrijepljeni obimnim istraživanjem arhivske građe.

Stjepčević, osim spomena crkve sv. Križa kao sjedišta Bratovštine i crkve sv. Benedikta u vezi s njome, donosi popis relikvijara i druge vrijedne liturgijske opreme koja se čuva u Moćniku, pa tako i onih koji pripadaju Bratovštini sv. Križa.

⁴⁷ Raffaelli, 1844. Članak je kratak, ali se osvrće na prošlost i povijest Bratovštine uključujući detalje važnih odredbi statuta, s kojima je morao biti upoznat. Kada se podaci iznova (i iznova) čitaju i uspoređuju s podacima koje je istraživanje donijelo, itekako se pokazuju dragocjenim. S druge strane, izlaganje će pokazati koliko su pitanja povijesti Bratovštine i potvrda aktivnosti koje stoljećima baštini bila aktualna u vrijeme kada Raffaelli živi i radi, osobito u svjetlu činjenice da je bio njezin član u to vrijeme velikih povijesnih prevrata.

⁴⁸ Gelcich, 1885.

⁴⁹ Stjepčević, 1938.

⁵⁰ Isto, 9.

Od većih sinteza koje su pokušale obuhvatiti segmente djelovanja Bratovštine koji nisu drugdje obrađeni, valja istaknuti studiju Lenke Blehove Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Kotorski distrikt*⁵¹ te knjigu nastalu na temelju doktorata Valentine Živković, *Religioznost i umetnost u Kotoru, XIV–XVI vek*.⁵²

Studija Blehove Čelebić važna je za upoznavanje i razumijevanje povijesti i života crkve na ovome prostoru u razdoblju kasnog srednjeg vijeka i razumijevanje svih njezinih segmenata, od ustrojstva i organizacije do vrlo praktičnih pitanja. Rad donosi uvid u brojne dosad i drugdje nepristupačne izvore.⁵³ Možda najcjelovitije obuhvaća vjerske i humanitarne aktivnosti Bratovštine sv. Križa, iako podaci iz izvora koji se pokazuju važnim u njihovoj rekonstrukciji nisu svi na istome mjestu ili međusobno dovedeni u vezu.

V. Živković obrađuje isto razdoblje, baveći se manje arhivskim istraživanjima i praktičnim pitanjima crkvenog života, a više različitim oblicima religioznosti ili pobožnosti a onda i umjetnosti koja o njima svjedoči u kontekstu istih pojava u Europi toga vremena. To je i okvir unutar kojega se bavi djelovanjem Bratovštine sv. Križa te ga postavlja u kontekst religioznog raspoloženja vremena, pojave prosjačkih redova, različitih oblika pobožnosti koje su širili, pojave flagelantskog pokreta te posebno razvoja i širenja određenih kultova, poput kulta Kristove krvi i kulta pet Kristovih rana (*Quinquepartitum vulnus*). Autorica se osvrće i na oporučna zavještanja Bratovštini čime ističe važnost i ugled koji je imala u razdoblju koje obrađuje.

Živković obrađuje neke od predmeta u vezi s njima, primarno lunetu s prikazom *Imago pietatis* te dvostranu ikonu s prikazom Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis*. Služi se dostupnom literaturom te nekima od izvora, bez uvida u statut ili oslonca u istraživanju koje nam iz povijesno-umjetničkog ugla kronično nedostaje kao kontekst. Živković se i u zasebnim radovima dotiče Bratovštine kao naručitelja, a posebice u članku „Dvostrana ikona iz Kotora – *Imago pietatis* i Bogorodica sa Hristom – u svjetlu religiozne prakse bratovštine flagelanata“.⁵⁴

Zanimljivo, ove se dvije sinteze preklapaju u pitanjima kako je izgledala kotorska komuna s religijskog ali i društvenog aspekta od 13. do 16. stoljeća, međutim, slika koju donose vrlo je različita.

⁵¹ Blehova Čelebić, 2006.

⁵² Živković, 2010.b.

⁵³ Oni su u ovom trenutku i dalje nepristupačni pa ih je nemoguće provjeriti ili iskoristiti u većoj mjeri dok građa Biskupskog arhiva u Kotoru ne bude sistematizirana.

⁵⁴ Živković, 2010.a.

Blehova Čelebić prenosi nekad surovo realnu sliku siromaštva biskupije, različitih nedaća i izazova koji pogađaju crkvu i komunu a onda i religijsku zajednicu toga vremena, dok Živković donosi sliku srednjovjekovne komune čiji se religiozni i umjetnički život može usporediti s razvijenim talijanskim i europskim komunama toga vremena.

Obje sinteze su iz istih razloga i dragocjene i mogu nametnuti probleme. Pokušavaju obuhvatiti vrlo široko razdoblje i odgovoriti na mnoga pitanja kojima nisu prethodila istraživanja pojedinačnih tema. Uloženi naponi su očito golemi i jedinstveni svoje vrste za ovo područje. U pokušaju da se premoste mnoge (neizbježne) praznine, pribjegava se usporedbama sa situacijom u drugim sredinama, manje ili više usporedivim s kotorskom, pa je iz toga razloga postojala potreba za preispitivanjem dijela zaključaka te oprez oko njihova usvajanja.

Na spomene crkve sv. Križa, a tako i hospitala, najviše se nailazi u izvorima koje donose radovi o razvoju zdravstvenih ustanova u Kotoru. Ovdje je iskorišten manji broj članaka,⁵⁵ iako je broj radova koji obuhvaćaju ovu građu veći i može biti od važnosti u budućim istraživanjima.

Više je članaka ili fragmenata u radovima povijesno-umjetničke tematike koji se dotiču lunete portala Sv. Križa. Među njima se izdvaja članak Jasminke Grgurević “Oltari, slike i umjetnički predmeti kotorskih bratovština”.⁵⁶ Prvo, izdvaja se svojom preciznošću obrade lunete s važnog, konzervatorskog aspekta, donoseći podatke o materijalu, tehnikama i dimenzijama koji drugdje nedostaju. Drugo, izdvaja se prema naporu koji je uložen u ikonografsku analizu. Konačno, to je jedini rad koji donosi cjeloviti pregled sačuvane umjetničke baštine kotorskih bratovština pokušavajući skrenuti pozornost na njihovu važnost kao naručitelja.⁵⁷

Važni osvrti na bratovštine i izvore za njihovo proučavanje donose nekadašnji arhivisti Istorijskog arhiva Kotor, posebno Jelena Antović člancima, katalogom izložbe i predavanjem na temu zanata srednjovjekovnog Kotora u dokumentima Istorijskog arhiva Kotor⁵⁸ te Miloš Milošević i Anita Mažibradić. Milošević je jedini jasnije iskoračio iz uobičajenog fokusa na Bratovštinu sv. Nikole mornara obrađujući statut druge važne religiozne Bratovštine sv. Duha u Kotoru – “Bratovština Sv.

⁵⁵ Gavrilović, 1964.; Katić, 1964.; Milošević, 2003.c [1974.].

⁵⁶ Grgurević, 1993./1994.

⁵⁷ Živković ih ističe kao naručitelje kada se bavi *oltarima* kotorskih bratovština; budući da je tema svedena na oltare, tu nisu ušle teme umjetničke baštine sv. Križa. Članak se bavi pretežno oltarima bratovština u dominikanskoj crkvi sv. Nikole u gradu o kojima postoje zapisi te ih povezuje s palama koje su uspjele proživjeti do danas i oporučnim zavještanjima. Može biti važan za buduća istraživanja umjetničke baštine kotorskih bratovština, usp. Živković, 2007.

⁵⁸ Antović 1993; Antović 1997.a.; Antović, 1997.b.

Duha u Kotoru i njeni članovi pomorci (XIV–XVI st.),⁵⁹ te u „Prilozima za razvoj zanatstva u Kotoru“.⁶⁰ Mažibradić je svoj doprinos dala člankom “Statuti bratovština obučara i krojača u posjedu Istorijaskog arhiva Kotor”.⁶¹

Dragica Kuštre je prva i jedina pisala o matrikuli, uzevši je za temu svoga diplomskog rada. Na temelju njega nastao je članak “Statut kotorske bratovštine Svetog Križa iz 1298. godine”⁶² s osvrtom na pojedine glave statuta, ali i na dragocjen spomen Bratovštine u biskupskoj vizitaciji s početka 16. stoljeća. Autorica donosi i popis bratovština koji je nešto širi od onih koji su većinom poznati i utemeljeni na sačuvanim statutima, jer obuhvaća i bratovštine nastale nakon srednjeg vijeka.

Popis relikvijara koji pripadaju Bratovštini sv. Križa donosi Farlati,⁶³ zatim ih Stjepčević popisuje i obrađuje u spomenutoj *Katedrali*, dok su detaljnu i najnoviju obradu oni dobili u radovima Nikole Jakšića, a za nešto mlađe razdoblje, Radoslava Tomića.⁶⁴ Njihove su studije i kataloška obrada u *Zagovorima svetom Tripunu* ključne za tipološku, likovnu i stilsku analizu ovog segmenta povijesno-umjetničkog i sakralnog blaga Kotorske biskupije.

Nikola Jakšić se više bavi kotorskim zlatarstvom u razdoblju koje ovaj rad obuhvaća, a među mnogobrojnim publikacijama izdvaja se *Oreficeria sacra nella Cattaro medievale*,⁶⁵ gdje donosi zasebno i obradu relikvijara prema pripadnosti određenim bratovštinama, tako i Bratovštini sv. Križa.

Osnovni izvor je prva matrikula Bratovštine sv. Križa u Kotoru, odnosno njezin prijepis iz 15. stoljeća koji čuva Biskupski arhiv Kotor.⁶⁶ Nadalje su istraživanju poslužili građa i znanstveno-obavještajna sredstava Istorijaskog arhiva Kotor vezana uz razdoblje od 14. do 19. stoljeća te niz članaka koji donose vizitacije s malobrojnim ali dragocjenim spomenima Bratovštine i crkve sv. Križa koji će biti istaknuti na odgovarajućim mjestima.

⁵⁹ Milošević, 2003.b [1963.].

⁶⁰ Milošević, 2003.a [1956.].

⁶¹ Mažibradić, 1993/1994.

⁶² Kuštre, 1996.; Kuštre, 1997.

⁶³ Farlati (Coleti), 1800., 428.

⁶⁴ Jakšić, 2009.; Tomić, 2009.

⁶⁵ Jakšić, 2019.

⁶⁶ Više o građi Biskupskog arhiva Kotor: Belan, 2009. Tamo se i čuva prijepis korišten u istraživanju. Služila sam se i kopijom originala koju čuva DACG IAK, Zbirka kopija dokumenata (foto, ksero i slično) (dalje KOP) od XII do XX vijeka, KOP III – III, 4, Statut Bratovštine sv. Križa, XV vijek.

3. BRATOVŠTINA SV. KRIŽA U KONTEKSTU

Istraživanja koje bi cjelovito obuhvatilo djelovanje kotorskih bratovšina, njihove odnose i veze te širi kontekst unutar kojeg bi njihovo djelovanje valjalo sagledati, nema. S jedne strane nameće se pitanje usporedbe sa situacijom u komunama južno od Kotora (sjeverna Albanija i Zetsko primorje) a onda i komunama na području kojem Kotor kulturološki i povijesno gravitira, na području Dalmacije, posebnog njezina južnog dijela. Pojave bičevalačkih bratovština dobro su potvrđene na prostoru hrvatske obale. Iz ovih se razloga nametnula potreba usporedbe sa situacijama drugdje, pri čemu su poslužili brojni radovi hrvatskih povjesničara, djelomično i povjesničara umjetnosti koji obrađuju bratovštinske teme. Selekcija nije bila jednostavna, jer je materijal nepregledan, no na koncu je ona za potrebe istraživanja svedena na radove koji se posebno osvrću na bratovštine bičevalaca ili bratovštine dominantno vjerskog predznaka. U njima će se u većini slučajeva naći i spomen kotorskih bratovština. To je razlika u odnosu na domaću literaturu koja se više oslanja na situaciju u Veneciji i Europi u vrijeme njihova nastanka, nego na konkretne komparacije s aktivnostima i djelovanjem najbliže usporedivih organizacija sličnog predznaka.⁶⁷

Obuhvatiti sve radove i podatke koje donose te moguće poveznice i temelje za buduća istraživanja nemoguće je. Svest ću stoga ovaj dio na to da skrenem pozornost na važnost interdisciplinarnog istraživanja i međudržavne suradnje koja bi uključila arheologe, opće, crkvene, kulturne i književne povjesničare, povjesničare umjetnosti, etnologe te klasične i moderne filologe sa specijalizacijom u dijakronijskoj povijesti romanskih jezika u jadranskoj regiji.

Važno je donijeti barem pregled bratovština na području Kotora, istaknuti istraživačke zadatke te se detaljnije osvrnuti na statut(e) kao temeljni izvor budućih (povijesno-umjetničkih) istraživanja.

⁶⁷ Lovorka Čoralić ističe kako nema nijednog djela koje bi sintetski obuhvatilo djelovanje dalmatinskih bratovština kroz povijest donoseći pregled izvora i literature o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke Republike, usp. Čoralić, 1991.

3.1. Popisi bratovština u Kotoru prema sačuvanim statutima i spomenima njihovih crkava

Uži kontekst istraživanja opće i kulturne povijesti bratovština uvijek će biti bratovštine u Kotoru čiji se popisi u literaturi ne poklapaju. S jedne se strane oni temelje na sačuvanim statutima, s druge na različitim mjestima u kojima se citiraju biskupske vizitacije ili obrađuju crkve i spomeni bratovštinskih oltara u njima.

Donosim sažeti prikaz najvažnijih popisa uz napomene u bilješkama o nedostajućim podacima, mjestima gdje ih se može tražiti te dopunama bitnim za istraživanje.

Popis **prema Jeleni Antović**, na temelju sačuvanih arhivskih dokumenata, odnosno statuta:⁶⁸

- Bratovština sv. Križa, *batentium, flagelantium*, 1298.
- Bratovština sv. Duha, 1350.⁶⁹
- Bratovština sv. Nikole mornara, 1463.⁷⁰
- Bratovština obućara, 1503., odnosno 1489.⁷¹
- Bratovština kožara, 1536.
- Bratovština krojača, 1528.

Popis bratovština sa spomenom njihovih sjedišta **prema Dragici Kuštre**, na temelju sačuvanih dokumenata i drugih izvora:⁷²

- Bratovština sv. Križa, 1298.
- Bratovština mesara sv. Venerande, 1491., sjedište crkva Sv. Martina, danas sv. Ane.
- Bratovština sv. Duha, 14. st.

⁶⁸ Antović 1993.; Antović 1997.b

⁶⁹ Uvijek se u vezi Bratovština sv. Križa i sv. Duha navode i hospitali koji im pripadaju. Lenka Blehova Čelebić navodi da je Bratovština sv. Križa brinula o hospitalu sv. Spasa na temelju prijevoda glave prvoga statuta čije značenje čeka na dublju analizu, ali je bitno u vezi s ovime napomenuti da Milošević, bolje upoznat s izvorima o bratovštinama, ujedno jedini obrađivao statut Bratovštine sv. Duha, donosi podatak o tome da je sv. Spas drugi naziv za hospital sv. Duha, "Sv. Duh, *hospitale S. Spiritus ili S. Salvatoris*", usp. Milošević, 1974., 35. Tako i Stjepčević, 1938., 61.

⁷⁰ Sve godine, tako i ova, navedene su prema vremenu u kojem nastaje statut određene bratovštine. U donacionoj ispravi o poklonu crkve sv. Nikole franjevačkim redovnicima spominje se i potvrđuje *pia sodalitas navicularum Catharensium* još 1353. Mijušković za najranije moguće vrijeme postojanja Bratovštine mornara uzima polovicu 13. stoljeća, usp. Mijušković, 1994., 35. S obzirom na veći broj spomena o velikoj ili najvećoj starini Bratovštine sv. Križa kroz izvore te pozivanje na *stare običaje* njezina prvenstva u važnim procesijama na temelju starine, pitanje je može li se sredina 13. stoljeća uzeti za najranije moguće vrijeme organiziranja bratovštine pomoraca. Snag *običaja* ima drugačiju težinu nego danas, praktički može imati snagu zakona.

⁷¹ Druga godina je vrijeme iz kojeg potječe prijepis mogućeg prvog nacrtu statuta ove bratovštine.

⁷² Kuštre, 1997., 138. Autorica ističe činjenicu da građa Istorijskog arhiva Kotor, Biskupskog arhiva Kotor te građa u Vatikanu, Veneciji i Zadru čeka obradu. .

- Bratovština Presvetog Sakramenta 15. st.
- Bratovština sv. Roka 16. st.
- Bratovština Gospe od Karmena 17. st.
- Bratovština postolara (*caligari*), prvi statut potvrđen 1489.
- Bratovština Srca Isusova 1857.
- Bratovština krojača 1528., s oltarom sv. Homobona u crkvi sv. Marije.
- Bratovština Presvetog Sakramenta u katedrali i zornoj crkvi sv. Marije.⁷³
- Bratovština mornara – danas memorijalnog karaktera.

Iz ovoga je popisa jasno da u Kotoru tijekom stoljeća, osim Bratovštine sv. Križa i sv. Duha kao udruženja pučana vjersko-humanitarnog karaktera, djeluju i religiozne bratovštine koje su možda po tipu bliže crkvenim društvima. Prema definiciji, bratovštine su posebna vrsta katoličkih vjersko-dobrotvornih društava.⁷⁴ One su jedna od tri vrste vjerskih udruženja koje prepoznaje kanonsko pravo.⁷⁵ Povijesne bratovštine, pod imenima *confraternitas*, *fraternitas*, *sodalitas*, *scola*, odnosno *bratovština*, *bratimi ili škola*, obuhvaćaju staleška društva obrtnika, budući da su i ona u to vrijeme vezana uz crkvu i uz crkveni život, dok se bratovštine kao crkvena društva razumiju u novije vrijeme.⁷⁶ No neko se veće razlikovanje može i u starije vrijeme naslutiti.

Popis bratovština prema crkvama i oltarima koji im pripadaju, **prema Stjepčeviću:**⁷⁷

- Crkva sv. Križa, pretpostavlja da je podiže istoimena bratovština, pozata kao *batentium*, *flagellantium* koncem 13. stoljeća.

⁷³ Ovo je jedina bratovština koja je *službeno* preživjela Akt o ukidanju iz 1810. godine., a zapravo bi se Bratovština Blažene Djevice Marije od Ružarija, koju spisak ne spominje (*Beata Vergine del Rosario*), prema DACG IAK DEBOF, Akt o ukidanju bratovština XXV ?/270t, nalazila u crkvi sv. Marije. Nedostaje i spomen Bratovštine sv. Tripuna čiju ispravu o osnivanju prenosi Farlati, Anno 1413. *Canonici Catharenses (...) Antonio Episcopo approbante, piam quadam sodalitate instituerunt, ad quam ex clero pariter & ex utroque laicorum sexu quivellet aggregari possent...*usp. Farlati, 1800., 454. O njezinu postojanju i tome da vjerojatno brine o dekoru katedrale piše Butorac, usp. Butorac, 1999.,127; Faralatijeve navode o tome da su članovi svećenici ali i da prima laike obaju spolova, prenosi Blehova Čelebić, s više detalja, usp. 2006., 247–248. Ista autorica donosi i spomen *fraternitas Sancte Marie de flumine* u najstarijim Sudsko-notarskim spisima, usp. Isto, 247.

⁷⁴ Bratovštine, Hrvatska enciklopedija (1941.–1945.), Sv. 3, str. 247–252., *online verzija*, <https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=6659> (pregledano 16. 9. 2023.)

⁷⁵ Isto. Isti izvor navodi da su Bratovština Presv. Oltarskoga Sakramenta i Bratovština Kršćanskoga nauka “dviije opće i obvezatne crkvene bratovštine”, što bi možda objasnilo razlog iz kojega je Bratovštini Presvetog Sakramenta u Kotoru poč. 19. stoljeća jedinoj (službeno) omogućen opstanak.

⁷⁶ Isto. Prenosim samo latinske i hrvatske nazive na koje se nailazi u Kotoru.

⁷⁷ Stjepčević, 1938., 60–61.

- Crkva sv. Nikole, sijelo Bratovštine pomoraca, *confraternitas nautarum*, iz prve pol. 14. stoljeća, a predana Bratovštini 1453.
- Crkva sv. Duha, sijelo Bratovštine sv. Duha, zvane i *S. Salvatoris*.
- Crkva sv. Venerande, sijelo bratovštine mesara, sa statutom iz 1491.
- Crkva sv. Benedikta, **ispod crkve sv. Križa**, godine 1603. ustupljena od Bratovštine sv. Križa bratovštini crevljara, osnovanoj 1506.⁷⁸
- Crkva sv. Jerolima, sjedište bratovštine crevljara 1689.–1745., starija, a postoji do 1765.
- Crkva sv. Roka i Sebastijana na gradskim zidinama (*Citadella*), do 1682. sijelo Bratovštine sv. Roka.
- Oltar sv. Homobona nekad u kolegijalnoj crkvi sv. Marije, zatim u crkvi sv. Bartolomeja, pripadao bratovštini šavaca (krojača).
- Oltar sv. Josipa u crkvi sv. Križa oko kojeg se do 1694. godine okuplja zajednička bratovština zidara, bačvara, drvodjelaca i kalafata, koja je kasnije prešla u crkvu sv. Bartolomeja.

Osim ovih pregleda, spomeni bratovštinskih oltara naći će se u vizitacijama koje djelomično ili u cijelosti prenose Atanazije Matanić i Stjepan Krasić.⁷⁹ Tako saznajemo o sjedištima triju bratovština u dominikanskoj crkvi sv. Nikole u gradu – bratovštine tesara, odnosno drvodjelja, Imena Isusova i Gospe Ružarija.⁸⁰ Nadalje, osim vrijednih dopuna već navedenim podacima, posebno su dragocjeni spomeni oltara u crkvi sv. Križa – sv. Josipa i Navještenja Marijina. Navodi se da je oltar Navještenja Marijina u vlasništvu bratovštine *cometariorum*.⁸¹ Navodi se i posjet sv. Grguru s istoimenom

⁷⁸ Stjepčević donosi napomenu o starijim spomenima sv. Benedikta u najstarijim notarskim spisima u zagradi, dok u bilješci navodi sasvim drugi izvor za situaciju *subtus ecclesiam sce Crucis*, usp. Stjepčević, 61, bilj. 380. Budući da su signature stare, a podaci se ne pokapaju s drugim spomenima crkve sv. Benedikta, nametnula se potreba razjasniti na koji se izvor točno poziva u bilješci, a jedino je (bilo) jasno da mu se izvor može tražiti u građi Biskupskog arhiva. Don Anton Belan mi je pojasnio signaturu, odnosno da je podatak o smještaju sv. Benedikta znatno mlađi od podataka o spomenu crkve u notarskim spisima 14. stoljeća te da je drugi iz vizitacije 16. ili 17. stoljeća, koje, u ovom mi je trenutku teško rekonstruirati. Između više spomena sv. Benedikta koji ga jasno opisuju na istome mjestu kao crkvu sv. Križa, spomenut ću izvor koji ponavlja podatak da je to ispod bratovštinske crkve, iz vizitacije biskupa Priulija 1603., usp. Matanić, 1996., 93. Ovo je iznimno važno jer je mogući **uzrok nesporazuma** u vezi sv. Benedikta neprecizno čitanje Stjepčevićeva navoda, otežano navođenjem zastarjelih signatura te današnjeg ograničena pristupa nesistematiziranoj građi BAK-a, a zapravo nedostak preispitivanja navoda o izvorima. Druga bitna napomena je da se isti “crevljari” bune prilikom osnivanja samostana sv. Križa kojemu Bratovština sv. Križa mora prepustiti svoje zgrade. I ovaj će se podatak pokazati bitnim u razumijevanju organizacione strukture Bratovštine, njezina odnosa s drugim bratovštinama te u rekonstrukciji zgrada kojima je raspolagala, njihovom značaju i lokaciji na nekada najbitnijem sakralnom čvorištu u gradu.

⁷⁹ Matanić, 1987.; Matanić, 1996.; Krasić, 1989.

⁸⁰ Krasić, 1989., 136.

⁸¹ Matanić, 1996., 93. Te riječi latinski jezik ne poznaje. Moglo bi se raditi o bratovštini *cementariorum* (od *cementarius*, zidar, kamenoklesar). To ima smisla posebice ako se uzme u obzir Stjepčevićev podatak da su se u nekom trenutku zidari i drvodjelje udružili, a svakako bili vezani uz crkvu Bratovštine sv. Križa. I G. Gelcich prenosi da se bratovština

bratovštinom,⁸² pa već spomenute bratovštine, uz *Scola Doctrinae Christianae*. Na drugome mjestu Matanić prilaže dvije vizitacije. Prva, iz 17. stoljeća, spominje dvije bratovštine u katedralnoj crkvi, od kojih je jedna stara, *una scilicet (?) Sacratissimi Corporis Christi, quae vetusta est*, a druga novijeg datuma u odnosu na vrijeme pisanja izvještaja, a to je početak 17. stoljeća.⁸³ U drugim crkvama izvještaj spominje tri bratovštine, od kojih se Bratovština sv. Križa navodi kao *prva*:

*In ceteris vero Ecclesiis sunt tres confraternitates, quarum prima est sodalitas sanctae Crucis, altera vero sancti Spiritus, et tertia Nicolai Nautarum.*⁸⁴ Iz iste vizitacije saznajemo da se crkva sv. Josipa naziva i crkvom sv. Križa krajem 19. stoljeća, *Ecclesia S. Josephi, quae vulgo etiam S. Crucis vocatur, in qua adest confraternitas Bonae Mortis.*⁸⁵ Bratovština Dobre smrti zapravo je oblik u kojem je Bratovština sv. Križa preživjela nakon dramatičnih događaja s početka 19. stoljeća.⁸⁶ Potvrđuje se u istom dokumentu još jednom, uz spomen dosad nepoznate Bratovštine sv. Jurja: *In civitate Cathari sunt duae scholae: schola vel confraternitas Bonae Mortis in Ecclesia S. Josephi, et schola S. Georgii.*⁸⁷

Literature i izvora o kotorskim bratovštinama ne nedostaje, no nisu sistematizirani i čekaju na obradu koja bi omogućila i lakši pristup povijesno-umjetničkoj baštini koja im pripada.

drvodjelaca spojila sa Bratovštinom sv. Križa ... *ed a Cattaro, ove la scuola dei legnaiuoli (S. Giuseppe), fusa fin dal sec. XVII con quella di Sta. Croce, porta le reliquie disposte sur un elegante palchetto*, usp. Gelcich, 1885., 45.

Dakle, govori o "fuziji", tj. spajanju skule (*scuola*, bratovština) sv. Josipa, koja je *scuola* (bratovština) drvodjelaca, od kraja 17. stoljeća s onom sv. Križa te o relikvijama koje se drže u elegantnom "*palchettu*". *Palchetto* je visoka stupnjavana platforma odnosno nosiljka koja se koristi u procesijama prilikom iznošenja relikvijara iz katedrale. Bratovštine su nekada prema prema određenim propisima o obredu iznosile svoje relikvijare iz (svojih) crkava prije glavne svečanosti gradskog patrona (ima podataka i za svečanosti sv. Marka iz vremena Venecije, kada taj kult postaje važan). Gelcich vjerojatno spominje neki stariji, jer postoje podaci o *novamente erreto* s kraja 17. stoljeća. Taj bi mogao biti onaj koji se može vidjeti u prostoru Muzeja sakralne umjetnosti u katedrali i koji se i danas koristi za procesije u okviru Tripundanske svečanosti. Nije bio zasebnim predmetom obrade.

⁸² Isto, 94. Nije jasno koja bi to crkva bila.

⁸³ Matanić, 1986., 425.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto, 439.

⁸⁶ Raffaelli spominje ime *Bonae Mortis* kada piše o intervenciji prilikom egzekucije nekog vojnika po naredbi generalnog providura Francesca Faliera 1785. godine (u prijevodu "naredio je ovaj školi kao Bratovštini B. M."), usp. Raffaelli, 1844.

⁸⁷ Isto, 441. Sasvim drugo istraživanje omogućilo mi je da identificiram Bratovštinu sv. Jurja (*schola S. Georgii*) u potrazi za podacima o kotorskim "đorđinima", organizaciji kojoj se spomen gubi nakon potresa 1979., a koja je imala specifičnu ulogu prilikom sprovoda i ukopa mrtvih i kotorska je "specifičnost" očuvana do novijeg vremena, a očito je njegovala starije tradicije. Moguće su veze između nje i Bratovštine sv. Križa kroz brigu o umirućim, odnosu o ukopu mrtvih. Fotografije "đordina" i **procesija** ispraćaja u kojem su učestvovali i sama posjedujem zahvaljujući obiteljskoj zbirci fotografija.

3.1.1 Najvažnija građa o kotorskim bratovštinama

Ovdje se donosi kratak pregled najvažnije građe o kotorskim bratovštinama i arhivima u kojima se čuva.

Statut Bratovštine mesara sv. Venerande, prvi i drugi statut Bratovštine sv. Križa, statut Bratovštine sv. Nikole te blagajničku knjigu Bratovštine sv. Sakramenta čuva Biskupski arhiv Kotor.⁸⁸ Državni arhiv Crne Gore – Istorijski arhiv Kotor čuva prijepise statuta Bratovštine obućara i krojača na temelju kojih je formirana Zbirka bratovština zanatlija (ZAN, 1398.–1528.) te kao dio Zbirke kopija dokumenata (KOP, od 12. do 20. stoljeća) čuva kopiju statuta Bratovštine sv. Duha (KOP I-15) i fotokopiju prvog statuta Bratovštine sv. Križa (KOP III, 4). Original statuta Bratovštine sv. Duha čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.⁸⁹ Za istraživače može biti važan i Proglas od 22. 11. 1791. iz Zbirke proglasa (1791.–1918.), a posebno Spisi francuske kraljevske delegacije provincije Boke Kotorske 1807–1918. (DEBOF) i Akt o ukidanju bratovština XXV, osim brojnih drugih fondova koji čekaju na istraživanje.⁹⁰

3.1.2. O statutima Bratovštine sv. Križa – važnost neistraženih vrela

O prvom statutu Bratovštine sv. Križa od 1298. do 1494. (v. **Prilog 1**) sačuvanom u prijepisu 15. stoljeća prva piše Dragica Kuštre, donosi opis, povijesne podatke i prenosi kraće izvode određenih glava. Time se služi i Lenka Blehova Čelebić. Budući da statut nije dobio kritičke obrade, navedeni se radovi služe prijepisom koji čuva Biskupski arhiv, odnosno numeracijom kako ju je ručno zabilježio prepisivač i ona ne mora biti pouzdana. Uvidom u prijepis i usporedbom s kopijom originala, jasno je da se radi o kompilaciji odredbi kroz vrijeme i na temelju starijih dokumenata koja nije strogo kronološka, a i nema dosljednog načina datiranja pojedinih odredbi.

Statut je pisan jezikom lokalnog romanskog odnosno mletačkog dijalekta dok su

⁸⁸ Bez signature. Zasigurno BAK čuva mnogo više građe koja se tiče bratovština, no ovo su najbitniji podaci koje je trenutno moguće podijeliti. Usp. Belan, 2009.

⁸⁹ “Čuva se pod imenom *Statuto fraternitatis S. Spiritus de Cattaro* na 77 listova, s provedenom folijacijom, a pod signaturom I c 12.” podatak je koji donosi Miloš Milošević, signatura je možda stara. Usp. Milošević, 2003.b [1963.], 182, bilj. 2.

⁹⁰ Zahvaljujem na pomoći prilikom ažuriranja podataka za potrebe izrade ovoga rada arhivistima Istorijskog arhiva Kotor, Jošku Katelanu i Jeleni Mršulji.

pojedine odredbe isključivo pisane latinskim jezikom. Dosad se u literaturi uglavnom oslanjalo na izvode iz statuta koji svjedoče o karitativnoj djelatnosti, osnivanju hospitala, bičevalačkoj praksi te obavezi izrade relikvijara u obliku ruke i noge.

Pomniji uvid u ovaj statut, uz usporedbu s podacima iz Istorijskog arhiva, Statuta grada Kotora, literature i situacijom koja se može rekonstruirati „na terenu“, otkriva koliko je velika praznina u poznavanju povijesti grada a koja se ispuniti ne može bez uvida u ovaj izvor, posebno kroz komparaciju s drugim dostupnim izvorima i podacima.

Izdvojiti ću samo neke od krupnih tema, jer više od toga prekoračuje okvire ovoga rada.

1. Statut svojim odredbama pokriva razdoblje tijekom 14. stoljeća za koje nam nedostaje arhivska građa.
2. Statut bilježi podatke o upravljačkom tijelu koje doživljava krupne promjene tijekom vremena i svjedoči o sve složenijoj upravnoj strukturi. Ako se prate promjene u nazivima (magistri i dekani, kasnije gastaldi i prokurator i dr.), jasan je upliv Venecije ne samo uvođenjem funkcije *prokuratora*, nego tonom, jezikom i krupnom promjenom u vrhu uprave malo nakon mletačkoga preuzimanja vlasti u Kotoru.

Ovdje se moramo zadržati na spomenima najbitnijih kotorskih građana i uglednika toga vremena. Jezik u jednom trenutku naglo prelazi s romanskog dijalekta na mnogo svečaniji latinski, i to u odredbi iz rujna 1421. koja svjedoči krupnoj promjeni u upravnoj strukturi. Tada kao članovi i upravitelji u nju ulaze najuglednija crkvena lica plemićkog porijekla, suci, vijećnici i vlastela te ugledni trgovci, među kojima se posebno ističu *ser Dragoni Luce Dragonis*, *ser Laurencio*, *quondam ser Michaelis de Buchia*, *ser Guicho Frani Buchie*, *ser Dragoie de Bolicia*, *ser Michaele de Pellegrina*.⁹¹ Posebice su važni svi spomeni **Luke Pautinova**, u statutu s titulom *ser*, koja se uz njegovo ime ne javlja prije toga vremena, *ser Lucas quondam Pautini*, te Marina Druškova, *ser Marinus quondam Drusci*.

Naime, dok je djelatnost i važnost Marina Druškova poznata i solidno dokumentirana, o Luki Pautinovu se mnogo manje zna u političkom kontekstu.⁹² Pautinov je i službeni komesar–izvršitelj

⁹¹ Sva se ova imena spominju u Statutu grada Kotora. Usp. Objavljeni arhivski izvori: Antović, 2009., posebice Odluke donijete uoči mletačke vlasti te *Drugu odluka donijetu u istom Vijeću 1420, 12. marta. Isprava o predaji koju je sačinila Komuna Kotora Presvijetloj i Preuzvišenoj Duždevoj Mletačkoj Vlasti i drugo što je slijedilo prilikom rečene predaje* (str. 387 i dalje, izvorno 316 i dalje).

⁹² Podatak po kojem je Pautinov, skupa s braćom, među kojima je važan Tripun kao prokurator crkve sv. Marka čiji kult s dolaskom Venecije jača, dobio počasno venecijansko građanstvo na temelju zasluga koje je obitelj, privržena Mlecima, imala u obrani mletačkih interesa u gradu, donosi Blehova Čelebić, 2007., 229, a na temelju *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV tet XV*, ed. apud Rudolf Trofenik, München 1971, I–XXXV, redakcija Josephus Valentini. Ovaj podatak

oporuke Matije Palme, za ovo istraživanje od posebne važnosti, a brine o dobrima Bratovštine i najbitnijim njezinim aktivnostima.

3. Posebno bitan je spomen **Matije Palme**, člana Velikog vijeća u trenutku kada se Kotor Veneciji zaklinje na vjernost. Na različite sporove oko provođenja njegove oporuke nailazi se u Sudskototarskim spisima i građi Biskupskog arhiva no tekst oporuke nije bio poznat, a onda ni doveden u vezu s drugim postojećim isprava. Prijepis oporuke pronađen je u ovome statutu i potvrđuje Palmu kao graditelja oltara, odnosno kapele ili **crkve sv. Benedikta**⁹³ u crkvi sv. Križa, kojemu daruje ogromne i bogate posjede i kojima se oltar financira stoljećima.⁹⁴

4. Posve drugog karaktera su odredbe koje svjedoče o ulozi Bratovštine u životu crkve, a koje zaslužuju posebnu pozornost. Naći će se rijetko sačuvani spomena **procesija** i posjeta za vrijeme blagdana sv. Mateja staroj crkvi u Dobroti o kojoj se malo zna.⁹⁵ Nadalje su to dirljiva

danas je dostupan na internetu, skupa s detaljima privilegija koje Pautinovi i Marin Druško stječu, a temeljem kojih su vjerojatno i dobili titulu *ser*. Vidi LUCAS ET IOHANNES ET MICHAEL ET NICOLAUS ET TRIFFONO QD PANTHINI, Cives Veneciarum, Scheda del privilegio, <http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=2257> versione 104/2023-08-04 (pregledano 15. 9. 2023.)

MARINUS DE DRUSCO, Cives Veneciarum, Scheda del privilegio,

<http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=2402> versione 104/2023-08-04 (pregledano: 15. 9. 2023.).

M. Malović pretpostavlja da je Pautinov učestvovao u neslužbenim pregovorima kada se bavi pitanjima dodjele građanstva u Kotoru srednjeg vijeka, usp. Malović, 2003., 56–57.

⁹³ Spominje se nekad u istoj ispravi i kao oltar, i kao kapela, i kao crkva, tako i u BAK I, 354, (5. VII. 1451.), ispravi koju donosi Blehova Čelebić, usp. Blehova Čelebić, 2006., 458.

⁹⁴ Oltar sv. Benedikta je izvor sporova i kontroverzi a našao se i u Statutu grada, usp. Objavljeni arhivski izvori: Antović, 2009., 416 (izv. 354). Da je oltar preživio stoljeća i financirao se od istih dobara kojima je darivan saznaje se iz izvora 19. stoljeća. O tome više na odgovarajućem mjestu.

⁹⁵ *In nomine domini. Anno nativitatis eiusdem MCCCCLXIII, die XXV, mensis septembris, tempore magistratus viri ser Francisci Zentilis et sindicatus venerabilis viri domini presbyteri Antonii de Druscho, vicarii catarensis et egregiorum virorum ser Marini de Biste, ser Stephani [22] Calogergi et ser Pierchi de Ostoice. Capta fuit pars in capitulo fraternitatis sancte crucis congregatis ad sonum campane ut moris est de consensu communis omnium neminem discrepantem autem partis tenor talis fuit.*

Cumcosia che in la nostra antiqua matricula se fa mencione deli sancti evangeliste ché'l se debia andare con la debita precessiona ad honorar le sollempnita de sancti evangeliste. Ma perchè occuore la festa de miser san Mathio apostolo et evangelista non è vista cosa ad tanta sollempnita non se debia far debita reverentia e con degni honore. Per tanto anda la parte secondo le usance antique e adabile e aprobate dela nostra fraternità et finalmente de comun consentimento et nemine discrepante fo concluso che nel di del sanctissimo apostolo et evangelista san Mathio la nostra fraternità debia devotamente adare in procession alla chiesia de miser san Mathio. Et in quanto el tempo fosse contrario in quel cason non sia tegnuda la dicta fraternità. Et se alchuno per negligentia pretermettese non andare ad tal sollempnita nisi visto impedimento interveniente sia tignudo pagar canata meza de oglio ala dicta scola de sancta Cruoxe, laus deo. (21/t, 22), Matrikula I Bratovštine sv. Križa u Kotoru (15. stoljeće) iz prijepisa, BAK, bez signature.

svjedočanstava o vjeri, brizi za bratime, za siromašne, nevoljne i umiruće ali i detalji obaveza o bičevanju, bez naznaka herezi.⁹⁶

5. Flagelantskim bratovštinama povijest književnosti i razvoja sakralne drame pridaje posebnu pozornost. Čitavo se hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo usko dovodi u vezu s duhovnim životom bratovština, pri čemu su izvori za praćenje razvojnog puta srednjovjekovnih prikazanja oskudni.⁹⁷ Vrhunac pučke srednjovjekovne drame pasionske tematike je *Muka Spasitelja našega*, sačuvana u rukopisu iz 1556.⁹⁸ Na prostoru crnogorskog primorja sačuvana je Budljanska pjesmarica između 1640. i 1649. s dvjema dijaloškim pjesmama o simbolima oruđa kojima je mučen Isus.⁹⁹ Temom pasionske drame u Boki bavio se Darko Antović, pri čemu je u prikazu na sačuvanoj luneti Bratovštine sv. Križa vidio moguću scenu prikazanja s temom oruđa Kristove muke.¹⁰⁰ Takvim se prikazanjima porijeklo sa sigurnošću pretpostavlja ali teško nalazi potvrda u srednjem vijeku.

U tom smislu je posebno zanimljiva glava statuta iz 1463., koju bi valjalo posebno analizirati u navedenom kontekstu, jer bi mogla biti jedinstveno takvo svjedočanstvo na hrvatskom i crnogorskom prostoru.¹⁰¹

Sve se ove teme pokazuju neizbježnim za buduća istraživanja i zahtjev da to bude unutar interdisciplinarnog okvira. Izvan njega bratovštinska povijesno-umjetnička baština ne može biti cjelovito protumačena i vrednovana.

Valja napomenuti i to da sačuvani drugi statut Bratovštine, prema navodima u literaturi, obuhvaća razdoblje od 1644.–1833.,¹⁰² dok Urbano Raffaelli 1844. godine piše da druga matrikula

⁹⁶ Ovo je bitno zbog dosadašnjih tumačenja ikonografije sačuvane lunete portala gdje se u papinskim bulama zabrane flagelantskog pokreta vidi razlog da se na njoj ne nađe prikaz bratima koji bi se bičevao.

⁹⁷ Bratulić, 1985., 453.

⁹⁸ Batušić, 1998., 11.

⁹⁹ Antović, 2006., 61.

¹⁰⁰ Isto, 60.

¹⁰¹ Donosim tekst čitave glave, bez pretenzija da je moja pretpostavka o kontekstu u kojem je čitam točna, no sa sigurnošću u to da je važna na više načina, a povijesti umjetnosti i kao ključ budućim ikonološkim analizama. Ova građa nije obrađena uopće, tako ni u okviru unutar kojeg je prezentiram. Posebno ću podebljati riječi koje držim ključnim, u kojima se pominje “prikazanje Gospodina našeg” (*rapresentacion del nostro signore*) na Veliki petak (*venerdi sancto*) te *sancta madre chiesa* (katedrala?). *Perchè nostri mazor anno instituido et ordenado tutte sue usance et ordeni laudabili ad honore et reverencia e laude del omnipotente idio et ale ovre de misericordia acompagnando i corpi humani ala sepultura quanto mazormente debiamo honorar e consuma devocione reverir el corpo sanctissimo del nostro signor idio. Per tanto se ordena de comun voluntà de tutti fradelli nemine discrepante che in zorno de venerdi sancto da qui in avanti quando la **sancta madre chiesa fa la representacion del nostro signore. Et porta quel corpo sanctissimo intorno la chiesa ad meterlo in sepultura devotamente tutti fradelli in procession con li candeloti in piadi secondo le usance debiano andare et acompagnare el sanctissimo corpo del nostro signore. Et ogni contrafara sia tignudo ad pena de libra meza dicera.** (23, 23t), Matrikula Bratovštine sv. Križa I, BAK, bez signature (15. stoljeće).*

¹⁰² U literaturi *Matrikula Bratovštine sv. Križa II*, v. Belan, 2009., 418.

obuhvaća vrijeme od 1683.–1804., a spominje i treći statut ili dodatak. Taj dio nisam najbolje razumjela prije uvida u građu Istorijskog arhiva Kotor koja može posvjedočiti da je trećeg statuta moralo biti. Obnavljanje Bratovštine uvjetovalo je sastavljanje i usvajanje novog statuta, jer je stara matrikula početkom 19. stoljeća (isprva?) navodno nepoznata ili izgubljena. Nije poznato gdje bi se ona nalazila, ali bi trebalo da je taj statut usvojen 1836. godine.¹⁰³ O posljednjih stotinu pedeset godina djelovanja Bratovštine ne znamo ništa.

¹⁰³ Za uvid u proces koji prethodi obnovi Bratovštine posebno je dragocjen fond DACG IAK OPŠTINA KOTOR (OK, 1789.–1943). Već letimičan pogled u dio građe donosi podatke koji svjedoče o čitavoj drami koja se događala tih desetljeća. Potreba za uvidom u ovu građu nametnula se istraživanjem već spomenute crkve **sv. Vinka u Škaljarima koja čuva vrijedna svjedočanstva o staroj crkvi sv. Križa**. Upućujem buduće istraživače na: DAC IAK, OK III 64-1, 20. srpanj 1826., o pitanjima djelovanja zabranjenih laičkih bratovština (**laičke* su moguće shvaćene kao one koje nisu vezane uz katedralu, poput Presvetoga Sakramenta, koja je jedina službeno preživjela ukudanje; odnosno, to ne znači da su lišene religijskog karaktera.) Nema toleracije za bratovštine za koje se otkrije da djeluju bez dozvola vlasti, ali se govori i o dopuštenju o osnivanju još jedne bratovštine drugačije od nje, odnosno koja će brinuti o mrtvima; DACG IAK OK II- 85, 20. 8. 1826. spominju se *Portatori dei Morti* i postojanje Bratovštine sv. Križa, imena koje se vezuje uz istoimenu **staru crkvu** u kojoj je postojala i djelovala, da je ona 1808. jedina preživjela u odnosu na mnoge druge koje su bile suzbijene jer se pokazala korisnom Uredu za prijenos mrtvih; DACG IAK OK II-85/1, kolovoza 1826. Bratovština se spominje kao *S. Croce ossia della Buona Morte* u kontekstu prijenosa mrtvih; DACG IAK OK III, 89, 14. kolovoza 1826., spominje se kao *Confraternita di Sta Croce o della Buona Morte* i navode prethodni upiti/pozivi za donošenje mišljenja o (mogućnosti?) njezina postojanja ili opstanaka te da je ona (ipak) očuvana 1808. kada je vlast suzbila mnoge druge, zahvaljujući korisnoj svrsi transporta preminulih te se ističe da je **najstarija od svih ukinutih**. Spominju se i problemi s matrikulom te kako se financira, a **još uvijek od prihoda koje donosi kuća dodijeljena crkvi sv. Benedikta**, zatim onih **sv. Antuna Opata i sv. Marije Magdalene** (*redom stare crkve na potezu između nekadašnjeg sjedišta Bratovštine i sv. Josipa); DACG IAK OK II 89/1, 8. kolovoza 1826. matrikule nedostaje, odgovori na upite su negativni jer se ne nalazi potvrde podacima o djelovanju, приходima i povijesti Bratovštine.

Postoji čitav niz dokumenata o zatraženom očitovanju *Consiglio di Fabbrica della chiesa Cattedrale di Cattaro* te o izvještaju Bratovštine da su uspjeli preživjeti nakon ukidanja 1808. i nastavili djelovati preko Ureda za transport umrlih, no ne samo što o njima brinu nego je njihova sveukupna djelatnost usmjerena na pomoć **u kršćanskom milosrdnom duhu**.

Matrikule u posjedu svojem nemaju a **znaju da su najstarija bratovština**, od 1298., te mole ordinarijat da im potvrdi sve njihove privilegije, statut koji ih potvrđuje, naslove... što je odbijeno uz negaciju da je to moguće učiniti.

DACG IAK OK III-99, 12. rujna 1826., o ukazu koji je prepoznao i potvrdio Bratovštinu; DACG IAK OK III 99-1, 7. rujna 1826., DACG IAK OK III, 106, 19. rujna 1826., DACG IAK OK III, 162, veljače 1827. oko matrikule koja nedostaje i nemogućnosti pribavljanja potvrde od *Consiglio di Fabbrica*; DACK IAK OK II, 210, lipnja 1827. spominju se **procesije koje se održavaju od nepamtljivih vremena**; DACG IAK OK VI, 154, veljače 1836., spominje se upravitelj *dela Confraternita della Buona Morte*, potreba za okupljanjem članova i izborima; DACG IAK OK V, 320, 25. srpnja 1834., povrda della *Curia vescovile per la riforma dello Stato della confraternita della Buona Morte* spominje se potvrda ili obaveza novog *progetto di Statuto*; DACG IAK OK V, 361, iz 1834., dopis upravitelju *Scuola della Buona Morte*, nedostaje regula nakon obnove Bratovštine; DACG IAK OK V 361/1, 10. listopada 1834., opet o reguli koje još uvijek nema; DACG IAK OK V, 363, 12. listopada 1834. i DACG IAK OK VI 363/1 od 18. listopada 1834. o obavezama i rokovima da se regula donese; DACG IAK OK V, 365, 27. listopada 1834. *Preside della confraternita della Buona morte* povjerio je četvorici bratima izradu statuta (*Progetto di Statuto della Confraternita*); DACG IAK OK V 378, prosinca 1834., o opravdanim razlozima zakašnjenja u izradi nove regule; DACG IAK OK VII, 75, 25. prosinca 1839. spomen **crkve sv. Josipa i Bratovštine Dobre smrti** (*Buona Morte*); DACG IAK OK VIII, 133, nečitko, godina 1840., no još jedna potvrda veze crkve sv. Josipa s Bratovštinom *dalla confraternita di S. Croce cui la Chiesa di S. Giuseppe appartiene*; DACG IAK OK VIII, 158, 1. srpnja 1840. spominje statut; DACG IAK OK VIII, 167, *Buona Morte* se spominje kao *confraternita laica*, pa valja uzeti u obzir formu pod kojom su mogli djelovati, laičku, kao dozvoljenu, što ne znači da nisu neke druge aktivnosti obavljali ne tako javno. Na to upućuju drugi dokumenti i materijal koji previlazi okvire ovoga rada.

Svi su se ovi izvori, tako i mlađi, pokazali važnim za istraživanje starijeg stanja, pa im se morao donijeti barem osnovni pregled.

3.2. Bratovština sv. Križa u kontekstu ostalih bratovština na istočnoj obali Jadrana

Zahvaljujući istraživanjima hrvatskih povjesničara i povjesničara umjetnosti, komparativnog materijala u literaturi ne nedostaje. Međutim, taj materijal je nužno sveden na selekciju na koju ću samo uputiti te kraće napomene. Dublji ulazak u ovu po sebi složenu temu ovdje nije moguć, no ovaj se kontekst mora uzeti u obzir, ponajviše jer su bratovštine bičevalaca većinom u literaturi dovedene u vezu s flagelantskim pokretom redovnika Ranierija iz Perugie polovicom 13. stoljeća, iako je njihova prisutnost na istočnoj obali Jadrana potvrđena prije pojave flagelantskog pokreta.

Radova o bratovštinama u komunama južno od Kotora nema, jer su i izvori za njihovu povijest oskudni a statuti većinom izgubljeni. Svakako se nametula potreba doći i do tih podataka, čemu je poslužila studija Miloša Antonovića, *Grad i zaleđe. Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*,¹⁰⁴ jedina koja donosi neke podatke. Ona i jasnije upućuje na sagledavanje bratovština u kontekstu razvoja srednjovjekovnih komuna Kotor, Budve, Bara, Ulcinja, Svača, Skadra, Baleča, Drivasta, Sarde, Danja, Sape i Lješa, njihovih specifičnosti i posebnosti, pa i sličnosti ili razlika u odnosu na dubrovačku ili dalmatinske komune. Antonović drži kako pučani osnivaju bratovštine bivajući potpuno lišeni političke vlasti u gradu, a u Kotoru i gradovima Zetskog primorja i Sjeverne Albanije razlikuje dvije vrste bratovština: zanatske i vjerske. Podjela je uobičajena, no ističe da prve obuhvaćaju isključivo pučki stalež, dok su vjerske miješane, a obje važna prepreka političkoj i ekonomskoj dominaciji vlastele.¹⁰⁵ Spomen bratovština južno od Kotora u srednjem je vijeku rijedak, a popis iz 1416. navodi Bratovštine sv. Križa, sv. Marije i sv. Jurja u Drivastu koje bi mogle biti vjersko-karitativnog karaktera.¹⁰⁶ Sve su statute bratovština ovjeravale mletačke vlasti, što ga navodi na zaključak da su one svjesno pomagale autonomiju bratovština koje služe kao društveni i politički ventil za pražnjenje pučkih frustracija zbog lišavanja udjela u političkoj vlasti.¹⁰⁷ Novi statuti ili njihovi (preuređeni) prijepisi, kakav je slučaj i s prvom matrikulom Bratovštine sv. Križa, vjerojatno stoje u vezi s ovom činjenicom. U hrvatskoj se literaturi pak provlači tema mletačke potrebe za

¹⁰⁴ Antonović, 2003.

¹⁰⁵ Isto, 103.

¹⁰⁶ Isto, 107.

¹⁰⁷ Isto, 106.

potpunom kontrolom bratovština, do mjere u kojoj se suzbija upotreba slavenskog jezika u njima.¹⁰⁸ Situaciju svakako valja sagledati od grada do grada i u lokalnom kontekstu.¹⁰⁹ Za ovu je temu bitna činjenica da se vjerske bratovštine poput Bratovštine sv. Križa ne mogu gledati isključivo u kontekstu religiozno-karitativnih aktivnosti, ali utječu i snažnije nego što možda možemo razumjeti na organizaciju socijalnih, humanitarnih, zdravstvenih i pogrebnih potreba u gradu. Politika je imala očit upliv na aktivnosti Bratovštine ali je i ona sama bila nositelj društvenih promjena i oblikovanja posebne vrste građanske svijesti, koja spaja svjetovno i vjersko, duhovno i egzistencijalno i koja vjerno čuva tradicije njegovane stoljećima, snagom koja se žilavo opire pokušaju da se te tradicije, koje danas vidimo više kao „folklorne“, očuvaju u svom izvornom smislu te da se kultura njima oblikovana odupre brisanju iz kolektivne memorije. Članovi su Bratovštine tijekom stoljeća pokazali visok stupanj svijesti o baštini koju njeguju, uključujući umjetničku, iako ona nije viđena očima kojima je povjesničar umjetnosti iz današnje perspektive vidi.

Prije komentara o usporedbi s dalmatinskim komunama i tekstovima koji pobliže objašnjavaju povijest bratovština, ponovit ću da je Lovorka Čoralić istaknula bratovštine kao sastavni dio političke ekonomske, crkvene i kulturne povijesti gradova tijekom srednjovjekovnog povijesnog razvoja te da nema djela koje bi sintetski obuhvatilo različite vidove djelovanja dalmatinskih bratovština.¹¹⁰

Obilje radova prati razvoj bratovština, posebice u srednjem vijeku, a nekada od najstarijih vremena. Brojni radovi obrađuju pojedine bratovštine koje posebno valja uzeti u obzir u usporedbi s kotorskim vjerskim bratovštinama, poput radova o Bratovštini sv. Duha u Trogiru. Veliki broj radova osvrće se na pojavu flagelanata jer je taj pokret donio širenje nove vrste pobožnosti i snažno utjecao na razvoj bratovština u dalmatinskim gradovima. Dio radova obrađuje pojedine matrikule i donosi njihove cjelovite prijepise, dok se dio zadržava na društveno-političkom aspektu. Ponajmanje se umjetnička baština obrađuje u kontekstu bratovština kao naručitelja, i tu se izvaja pregled Ivane Prijatelj Pavičić. Ovome se prilogu mora dodati recentnija talijanska literatura i studije o *scuolama*, budući da je venecijanski model ustroja, organizacije i djelovanja bratovštine poslužio kotorskom.¹¹¹

¹⁰⁸ Usp. Pezelj, 2010., 155.

¹⁰⁹ Zato se ni studije koje se u donošenju konačnih zaključaka oslanjaju na rekonstrukcije različitih političkih, društvenih, vjerskih odnosa u Kotoru na temelju podataka o Dubrovniku ili drugim komunama ne mogu uzeti relevantnim dok god s dublje ne uđe u konkretne sličnosti i razlike te okolnosti koje su ih oblikovale. Jedna od bitnih razlika u odnosu na gradove u Dalmaciji je recimo i činjenica da Kotor svojevolumino ulazi pod mletačko okrilje.

¹¹⁰ Čoralić, 1991.

¹¹¹ Donosim izbor iz literature koji je odabran kao najrelevantniji za širi kontekst istraživanja kotorskih bratovština, posebice bičevalaca u kontekstu dalmatinskih odnosno venecijanskih: Benyovsky, 1998.; Benyovsky, 2007.; Čoralić, 1991.; Đivanović, 1930.; Guidarelli, 2011.; Gramigna, Perissa, 2008.; Pezelj, 2010.; Migotti, 1987.; Prijatelj Pavičić, 1997.; Pešorda Vardić, 2006.; Vojnović, 1899.

Upoznavanje s flagelantima na ovim prostorima započinje radom Nika Đivanovića, *Flagelanti na našem primorju*,¹¹² a opet se krug tu nekako i zatvara, jer im on pridaje pozornost tako što ih je tematski izdvojio od drugih bratovština, što s drugim radovima nije slučaj. Ostali će članci mahom prenositi iste podatke o najranije zabilježenim bičevalačkim bratovštinama u Zadru i Dubrovniku početkom 13. stoljeća, a među najstarije spadaju i kotorska Bratovština sv. Križa i korčulanska Svih Svetih (1301.). Korčulanska se očuvala i do danas, i može pružiti posebno vrijedan komparativan materijal. Na našim se prostorima bičevaoci javljaju prije pojave masovnog pokreta koji je poprimio „manijakalne“, heretičke i sektaške razmjere zbog kojih mu je djelovanje u više navrata zabranjivano (papa Klement VI 1342.–1352.). I taj je masovni pokret po sebi mogao imati različite oblike, pa se tako *disciplinati* strogoćom mogu razlikovati u odnosu na *flagellantes*, *verberantes*, *frustratores*, odnosno *battente*. Iz nekog se razloga pojave na našim prostorima vezuju upravo uz taj pokret, iako su zabilježene znatno ranije. Svakako, ako bratovštine bičevalaca na našoj obali nisu uvijek vezane uz pokret koji poprima nezabilježene razmjere u Europi, on je morao dati maha takvoj (novoj) pojavi ili promjenama sličnih ustanova koje su već postojale. Svima je njima svojstven naglašen vjersko-karitativni aspekt. Koterska se Bratovština sv. Križa izdvaja umjetničkom baštinom koja se tiče izrade relikvijara specifična oblika u nevjerojatno velikom broju te prema važnosti u kulturnim obavezama koje ima u pitanju crkvenih svečanosti i blagdana.

Na koncu, ako treba sumirati razumijevanje do kojega se došlo na temelju svih komparacija a koje su bitne i za povijesno-umjetničko istraživanje, posebice u dijelu ikonografskih i ikonoloških analiza, to je da pojava bičevalačke prakse i bratovština kroz povijest pruža dinamičnu sliku oblicima iskazivanja vjere i pobožnosti, te složenim motivima prakticiranja specifičnog oblika pokore uz koju se poglavito mogu vezati teme i kultovi koji se odnose na *Pasiju* i štovanje Križa. Pokreti su mogli poprimiti i oblike sektaškog i heretičkog djelovanja koje nije karakteristično za dalmatinsku obalu, što ne isključuje njegovu mogućnost, ali ga se ne može potvrditi u Kotoru.

Na koncu, karakteristika dalmatinskih bičevalačkih bratovština ili onih sličnoga predznaka je promjena u bratovštine Dobre smrti (*Bonae Mortis*), što se nekad pokazuje i kao vid preživljavanja u okolnostima koje njihovu vjersku tradiciju i prakse pokušavaju ugušiti. Upravo takva ustanova i njezin naziv svjedoče o milosrđu i skrbi za najpotrebitije, bolesne, siromahe, umiruće, *pružajući utjehu kako u životu tako i smrti*.

¹¹² Đivanović, 1930.

4. UMJETNIČKA BAŠTINA BRATOVŠTINE SV. KRIŽA U KOTORU

Umjetnička baština Bratovštine sv. Križa nije dosad sagledana kao zasebna tema, pa je u njezinoj povijesno-umjetničkoj obradi izostala interpretacija u širem kontekstu djelovanja Bratovštine.¹¹³

Crkva sv. Križa najčešće se spominje u kontekstu njezina rušenja u 19. stoljeću ili kao jedna od starijih crkva koje su izgubljene, uz napomene o najranijim spomenima. Najviše je pozornosti dobila luneta sačuvanog portala,¹¹⁴ nekada u kontekstu djelovanja Bratovštine, nekada izvan njega. Natpis o osnivanju hospicija je pročitao više puta, no simboli na njemu ostali su bez razjašnjenja, dok su relikvijari dobili najviše pozornosti. Oni su dobro obrađeni, ali izvan konteksta djelovanja Bratovštine.

Ono što nam je sačuvano od spomena umjetničke baštine Bratovštine sv. Križa obuhvaćeno na jednome mjestu može promijeniti odnos prema njoj. Ovdje je to ograničeno na razdoblje kasnoga srednjega vijeka, ali je istraživanje donijelo sliku o bogatstvu i snazi ustanove koja je tijekom šest i pol stoljeća svojega trajanja neraskidivo vezana uz društvenu, političku, religijsku, kulturnu i umjetničku povijest grada.¹¹⁵

4.1. Arhitektura

Arhitektura vezana uz djelovanje Bratovštine sv. Križa dosad je obrađena vezano uz najranije spomene crkve, odnosno sjedišta Bratovštine. Pri tome se uobičajeno izjednačuju crkva (*chiesa de sancta croxe, ecclesia sancte crucis*) i sjedište bratovštine (*domus, casa*), a tako se i pojmovi bratovština (*fraternitas, fraternità* u najstarijim izvorima) i *scola, schola, schuola, schola* (u prvom statutu bratovštine), odnosno *scuola* (u drugim izvorima) poistovjećuju. Svi oni stvaraju sliku *jedne* lokacije, zgrade, mjesta uz koje se vezuje njihova aktivnost, uz hospicij kao iznimku.

Ako do izjednačavanja pojedinih pojmova i može doći, to bi najvjerojatnije bilo između pojmova *domus* i *scola*, no ovdje se ponajprije želi skrenuti pozornost na činjenicu da izvori upućuju

¹¹³ Uz izuzetak pojedinih djela koje obrađuje Živković, usp. Živković, 2007.; Živković, 2010.a; Živković, 2010.b.

¹¹⁴ Portala za koji jedino znamo. Novija saznanja o opravdanoj pretpostavci da je sačuvan drugi portal sjedišta ili crkve Bratovštine nisu objavljena pa se u ovome radu uvijek misli na lunetu starijeg portala s prikazom *Imago pietatis*.

¹¹⁵ Za prostor Hrvatske bitan je rad Ivane Prijatelj Pavičić koji donosi pregled najvažnijih umjetničkih djela čiji su naručitelji dalmatinske bratovštine te ukazuje na njihovu ulogu u razvoju likovne umjetnosti, uz izbor predmeta od 14. do 19. stoljeća, usp. Prijatelj Pavičić, 1997.

na (neko) razlikovanje škole (*scola*)¹¹⁶ i bratovštine (*fraternitas*), jer se izrazi javljaju kao *scola et fraternità, domus et fraternitatis, fraternità dela prescripta scola* u statutu. Drugdje će se naći i *domo fraternitatis*.¹¹⁷

To je pitanje za čijim se razumijevanjem nametnula potreba od samoga početka. Razliku između škole i bratovštine ili bratstva Pavao Butorac pojašnjava razlikom između ceha ili bratstva (*škola*) i nabožne bratovštine. Svakako ističe da škola u ovome kontekstu nije prosvjetna ustanova, iako neki istraživači ostavljaju tu mogućnost otvorenom.¹¹⁸

Naravno da dosljednosti tijekom vremena koje obuhvaća prvi statut i druge izvore nema, ali ovo ipak upućuje na nešto složeniji ustroj bratimskog društva, a samim time nameće i pitanje prostorne organizacije na mjestu gdje se nalazi crkva. Ona je bila većih dimenzija te je mogla obuhvatiti dvije razine a kuće je u gradu unajmljivala i iznajmljivala u većem broju, o čemu svjedoče brojni izvori. Stoga se, osim zgrade hospitala (1372.), moraju s njome dovesti u vezu i druge, ako želimo razumjeti položaj koji zauzima u urbanom tkivu grada.

Odnos Bratovštine sv. Križa s drugim bratovštinama u gradu u ovome pitanju nije bez značaja,¹¹⁹ jer im potvrđeno ustupa svoje oltare. Moguće je da se one i na druge načine organiziraju oko sjedišta Bratovštine sv. Križa, služeći se i njezinim zgradama.

Jasno je da se *scuola* vezuje za venecijanski tip bratovština,¹²⁰ i da bi se na njihovu primjeru moglo razjasniti što znači ustroj takve ustanove u prostornom smislu. S druge strane, s venecijanskim se *scuolama* kotorske bratovštine ne mogu mjeriti ni po bogatstvu, ni po mogućnostima da se „šire“,

¹¹⁶ U hrvatskoj se literaturi javlja i *skula* a sačuvane su i matrikule koje njeguju tu slaveniziranu inačicu. Na takav slučaj u lokalnom kontekstu nisam naišla, a i nema matrikula napisanih slavenskim jezikom. Iz toga se razloga držim “školskog” prijevoda, kakav je uobičajen u crnogorskoj literaturi.

¹¹⁷ Recimo, u Statutu grada Kotora.

¹¹⁸ Nema nikakve sumnje da je *scuola* bratovštinski tip organizacije po uzoru na Veneciju, a njezino značenje je dobro potvrđeno povijesno, pa i u enciklopedijskim rječnicima, poput: SCHOLA, enciklopedijska natuknuca, prema: Calza, Guido, Morghen, Raffaello, *Enciclopedia Italiana* (1936.), na stranicama Instituta Treccani, *il termine seguito ad avere per tutto il Medioevo quello di collegium, sodalitas, societas, confratria*:

https://www.treccani.it/enciclopedia/schola_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (pregledano 15. 9. 2023.);

Iz očitih se razloga mora se odbaciti pretpostavka Lenke Blehove Čelebić o tome da su bratovštinske škole možda imenom upućivale na oblik strukovne elementarne nastave ili obuke koju bi imali proći pripadnici određenog ceha ili bratstva, škola, usp. Blehova Čelebić, 2006., 178.

¹¹⁹ Vidi poglavlje 3.1 ovoga rada.

¹²⁰ V. Guidarelli, 2011.; Gramigna, Perissa, 2008.;

s obzirom na opseg grada i njegove uske ulice, ali će se pokazati da je bogatstvo Bratovštine sv. Križa dovoljno da prostorno snažno obilježi njegovo najvažnije sakralno čvorište.¹²¹

Konkretno, **bratovština** bi u slučaju sv. Križa mogla podrazumijevati skupinu bratima okupljenih unutar ustanove, odnosno škole. Bratovština bi tako bila shvaćena kao *bratimska zajednica*, **škola** kao institucija uz koju su vezani, a **dom** fizički prostor škole koji može i ne mora obuhvaćati jednu ili više **crkava**. Ta se situacija mogla mijenjati tijekom stoljeća i najvjerojatnije se mijenjala.

4.1.2. Crkva i dom Bratovštine sv. Križa u Kotoru

Crkva sv. Križa i njezino podizanje uobičajeno se dovode u vezu s organizacijom Bratovštine sv. Križa, pa joj se i izgradnja vezuje uz 1298. godinu. Ona pouzdano pripada Bratovštini i vezana je uz njezino sjedište, o čemu svjedoče i najstariji sačuvani izvori 14. stoljeća.¹²² Spominje se u njima i u vezi oporučnih zavještanja, što potvrđuje da je bratovština rano počela uživati veliki ugled. Crkva je bila smještena u predjelu *Crepis*, istočnom i najstarijem dijelu grada, na mjestu južnog krila nekadašnjeg zatvora (danas *Kreativni hub*), između nekadašnje crkve sv. Pavla i crkve sv. Josipa. Na temelju izvora može se rekonstruirati kako su se nizale sakralne i druge gradnje na tome potezu, pa i ovaj položaj precizirati.

O izgledu ili veličini najstarije crkve nemamo pouzdanih podataka, ali je jasno iz izvora da preživljava najmanje pet stoljeća, da je pretrpjela izmjene tijekom vremena¹²³ te da je u kasnije vrijeme moglo biti proširenja, dogradnji ili povezivanja s drugim zgradama.

¹²¹ Aktivnosti Bratovštine obuhvaćaju i širi prostor od onoga koji je ušao u ovaj rad, pa upozoravam na to da postoje izvori koji potvrđuju da je tema šira.

¹²² Prve znane spomene donose najstarije knjige kotorskih notara, od kojih su prve dvije objavljene, usp. Mayer, 1951. 1204 (24. 8. 1335.). Valja razlikovati crkvu sv. Križa u gradu, koja će se uvijek vezati uz bratovštinu bičevalaca (*flagellantium, frustratorum*) od spomena crkava ili zemalja van grada (*Levagna*, odnosno Škaljari, te *Pradaç*, prema sv. Trojici, predgrađe Kotora): Objavljeni arhivski izvori: Mayer, 1951.; Mayer, 1981. Crkve je u kontekstu prilika prve polovice 14. stoljeća u Kotoru i najranijih spomena u notarskim knjigama obradio Jovica Martinović, usp. Martinović, 2003. Spomeni crkve sv. Križa na temelju istih izvora nalaze se i u drugim radovima, usp. Živković, 2002. Ovdje samo upozoravam na najranije sačuvane notarske spise (bez pojedinih podataka) te potrebu za pažljivim čitanjem jer se nekad u radovima spomeni zemalja i drugih crkava u vezi sv. Križa neprecizno čitaju.

¹²³ Raffaelli piše da je crkva ruševna i da je unatoč obnovi 1727. ostala ruševna. Članak je objavljen 1844., ali se opis ne može odnositi na to vrijeme, jer tada crkve na potezu koji opisuje očito nema (**Slika 2a**). Usp. Raffaelli, 1844.

O njezinu položaju i veličini u 18. stoljeću saznajemo na temelju najstarije sačuvanog plana grada, Gironcijeva plana iz 1785. godine. (Slike 1 i 1a). Orijentacija joj odgovara orijentaciji romaničkih crkava u gradu.¹²⁴

Slika 1 Francesco Gironci, *Pianta della citta' e fortifficazioni di Cattaro, delineata l'anno MDCCLXXXV. in luglio*, Plan Kotora s utvrđama, vojnim i sakralnim objektima, Pomorski muzej Kotor

Na detalju plana jasnije se vidi da je između crkve sv. Križa i crkve sv. Pavla neka zgrada, te da bratovštinska crkva, osim ulaza iz glavne ulice (*via communis*) ima i drugi, bočni ulaz (Slika 1a). Zgrada je neobično sljubljena uz crkvu, a u jednom dijelu, iako nije označen otvor, djeluje da bi mogla imati (ili je imala) fizičku vezu s njome u smislu ulaza iz zgrade u crkvu.¹²⁵

Izvori potvrđuju da je ta kuća u jednom trenutku pripala Bratovštini sv. Križa, a jasno je i kome je prethodno pripadala te kako se našla u njezinu posjedu.

¹²⁴ Čubrović, 2018., 32.

¹²⁵ Takva situacija ne bi iznenadila s obzirom na sličnu situaciju odnosa crkve i *scuole* ili doma bratovštine kakva se javlja u Dalmaciji. Općenito bi se mogle naći mnoge srodnosti s trogirskom Bratovštinom sv. Duha, više u: Benyovsky, 2007.; Da je kuća bratovštine uz crkvu, usp. Isto, 43. Slične su poveznice s korčulanskom Bratovštinom Svih Svetih, gdje je kuća također blizu crkve, a i fizički povezana svojevrsnim mostom.

Tu sam morala povezati podatke iz više izvora.

Prvo, Statut sv. Nikole mornara u odredbi od 5. listopada 1543. godine navodi da je admiral Jakov Belli predožio izgradnju novog samostana „u crkvi“¹²⁶ sv. Križa, što je prihvaćeno uz izbor predstavnika koji će zahtijevati odobrenje Senata u Veneciji.¹²⁷ Na istom je saboru odbijen zahtjev majstora Duruta, obučara, da se uputi u Veneciju sa zahtjevom da se samostan ne podiže.

Slika 1a Francesco Gironci, Plan Kotora s utvrdama, vojnim i sakralnim objektima, detalj s položajem crkava sv. Josipa sv. Josipa, sv. Križa i sv. Tripuna (crkve označila: Maja Marović)

Drugo, tri dokumenta koja čuva IAK, donose detalje o podizanju toga samostana koje bi valjalo pažljivije iščitati i proučiti.¹²⁸ Na temelju njih saznaje se o potrebi za izgradnjom samostana 1531. uz pozivanje na to da je Bratovština neke svoje zgrade odlukom iz 1525. godine ustupila

¹²⁶ Iz svih drugih izvora znamo da se radi o zgradama koje su pripadale Bratovštini, a onda i njihovoj crkvi, ne i fizički samoj crkvi.

¹²⁷ Objavljeni arhivski izvori: Antović, Milošević, 2009., 56. (original 17t).

¹²⁸ O tome da je podignut i gdje, zna se i iz literature, no ovi izvori nisu međusobno dovođeni u vezu s pitanjima crkve sv. Križa, njezine lokacije, lokacije hospitala ili zgrade koju je primijetila Čubrović i čiji je zid uočila na drugoj mapi (Slika 2a) te povezala sa zidom koji se i danas fizički vidi pored crkve sv. Pavla. Pomalo konfuzne podatke o klarisama i samostanu sv. Križa koji je za njih podignut donosi Blehova Čelebić, 2002., 242; Stjepčević donosi preciznije podatke o tome da je samostan sv. Josipa (misli se na samostan sv. Križa, kako je objašnjeno na drugim mjestima) podignut naporima građana "da poskrbe za odgoj svojih kćeri", onako kako su to i plemići činili za svoje te da je podignut uz crkvu sv. Križa. Spominje da Admiral Belli oporukom iz 1529. tom samostanu ostavlja sredstva za izgradnju te da su tu ušle građanske djevojke i redovnice sv. Franje nazivane *moniales sce Crucis* ili *moniales popularium*. Crkva sv. Josipa po kojoj samostan također nosi ime podignuta je nešto kasnije, 1631., dok je samostan ukinut 1820., usp. Stjepčević, 1938., 63. (Isto, vidi bilješku 425 za lokaciju "na mjestu današnjih tamnica"). Podatke o samostanu prenosi i Farlati, 1800., 429.

redovnicama pučkoga staleža,¹²⁹ te da je to mjesto bilo povoljnije od ijednog drugog u Kotoru za izgradnju samostana¹³⁰ i, najvažnije, da je uvjet Bratovštini ustupiti zgradu s njezine druge strane, *casamento de li eredi del quondam Mr Nicolò Paltasich, che è contiguo all'altra banda alla chiesa de S. Croce*.¹³¹

To ne može biti nijedna druga zgrada osim one koja se vidi na Gironcijevu planu između crkava sv. Pavla i sv. Križa.¹³²

Hospital je 1372. očito sa strane prema samostanu, odnosno ostao u njegovu sklopu. A da je i dalje na svojem mjestu početkom 17. stoljeća saznajemo iz vizitacije biskupa Priulija iz 1603. u kojoj se navodi da „u istoj samostanskoj građevini postoji i bolnica, zbog čega su se sestre jako tužile“.¹³³

U istoj se vizitaciji navodi da je crkva sv. Križa znamenita, da se u njoj nalaze oltari sv. Josipa i Navještenja Marijina te da biskup ispod crkve sv. Križa pohodi i crkvu sv. Benedikta.¹³⁴

Povijest crkve sv. Križa u gradu možemo pratiti od vremena osnivanja Bratovštine do trenutka kada prvo gubi svoju funkciju i ukazom iz 1807. biva pretvorena u kasarnu,¹³⁵ da bi nakon toga bila porušena, nekad prije 1838. (Vidi **Slike 2 i 2a**)

¹²⁹ DACG IAK Zbirka crkvenih arhivalija (1531.–1907.) (dalje CAZ), CAZ 5/1, molba upućena Veneciji (nečitko) *1531: a far uno monasterio, dove abitarano le monache popolare in alcuni casamenti della Fraternita de Santa Croce, quali per lo capitolo della detta Fraternita ne (?) è stà concesso, come chiaramente appar in Libro del ditto Capitolo del 1525.*

¹³⁰ ...ditto loco più atto alla edificazione di esso Monasterio, che nisun altro in tutta questa Terra, DACK IAK CAZ 5/2., 6. travnja 1543.

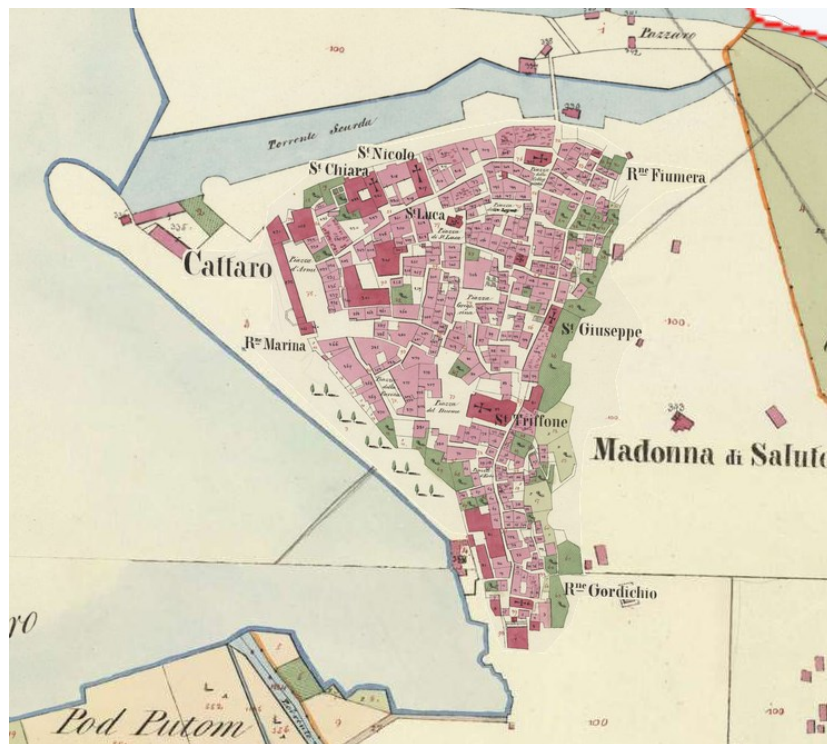
¹³¹ Isto.

¹³² Vidi poglavlje 3.1. Ako podatak o tome da su se crevljali bunili zbog podizanja samostana povežemo s podatkom da im je Bratovština sv. Križa ustupila 1603. godine crkvu sv. Benedikta, moglo bi se pretpostaviti da su zgrade koje su pripadale Bratovštini i koje je morala u većem broju ustupiti za izgradnju samostana, dijelom ustupala i organizaciji crevljara. Podatke koje prenosi Stjepčević o bratovštini crevljara kod opisa crkve sv. Benedikta i podatke iz Priulijeve vizitacije 1603. koja spominje određene bratovštine u vezi sa sv. Križem i sv. Benediktom valjalo bi međusobno usporediti i pažljivije iščitati u budućim istraživanjima.

¹³³ Matanić, 1996., 93.

¹³⁴ Isto. Nema podataka o sudbini hospitala u novije vrijeme, niti jasnije slike o njegovoj lokaciji, ovi podaci bi to mogli rasvijetliti. Samo se na jednom mjestu spominje da ga se pripaja Vojnoj bolnici 1740., kada postaje bolnicom u modernom smislu riječi i mijenja lokaciju, usp. Katić, 1964., 9. Tu bolnicu podižu Mlečani 1688., usp. Gavrilović, 1964., 303; Milošević, 1974., 35. Da joj je hospital pripojen ima smisla jer se u spisima 19. stoljeća navodi da Bratovština brine o vojnoj bolnici.

¹³⁵ DACG IAK DEBOF XXXV., Akt o ukidanju bratovština, ?/ 285, spominje se ukaz od **12. 11. 1807.** kojim je do ove promjene došlo. Vidi i Raffaelli, 1844.

Slika 2 Kotor na katastarskoj mapi Austrijskog Carstva, 1838.

Na **Slici 2a** osim parcela 98 i 99 na kojima se nalazila crkva sv. Križa, valja primijetiti ucrtan zid duž tih parcela prema crkvi sv. Pavla koji je na mapi primijetila Zorica Čubrović¹³⁶ i koji se poklapa sa zidom kuće na istome mjestu na **Slici 1a**, identificirane kao zgrade koja je pripala Bratovštini nakon 1543. godine.

Parcela 100 (**Slika 2a**) obuhvaća prostor na kojem su se nekada nalazili redom hospital (14. stoljeće), samostan sv. Križa, odnosno sv. Josipa (16. stoljeće), crkva sv. Antuna Opata (15. stoljeće) i druge zgrade i kuće tijekom stoljeća.¹³⁷

¹³⁶ Čubrović, 2018., 32.

¹³⁷ Jedno mjesto u literaturi prenosi podatak na temelju spjeva Žive Bolice Kokoljića iz 17. stoljeća pa se kaže da je crkva sv. Pavla pripadala Bratovštini sv. Križa, usp. Koprivica, 2001., 81. Vjerojatno se odnosi na spjev koji se može naći kod Lupisa, *Pohodegnie Zarkaua koiesu u Kotoru od Brastua Suetoga Krisca, i paruom Suetomu Kriscu*, odnosno *Pohodjenje crkava koje su u Kotoru od Bratstva sv. Križa, i prvom Svetomu Križu*. Ovdje se “od Bratstva sv. Križa” misli na redosljed crkava koje obilazi, odnosno, to hodočašće polazi od “Bratstva sv. Križa” i započinje upravo sv. Benediktom. Sljedeća crkva je sv. Križa. Nakon toga slijedi niz crkava od kojih mnoge nisu nigdje u blizini bratovštinskog sjedišta. Usp. Lupis, 2013.

Ovime nisu ispljeni svi podaci iz literature i izvora koji su bili dostupni tijekom istraživanja, a zasigurno će ih se naći i više. To potvrđuje da je tema crkve i sjedišta Bratovštine sv. Križa plodna i da zaslužuje više pozornosti.

Slika 2a Detalj katastarske mape Kotor iz 1838. s prikazom čestica 98 i 99, nekadašnje lokacije sjedišta i crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru

4.1.3. O crkvi sv. Benedikta u sjedištu Bratovštine sv. Križa

Spomeni crkava i samostana istih titulara iz starijih vremena otežavaju identificiranje spomena tijekom vremena, posebice kada nam materijalni ostaci nisu sačuvani ili jesu, ali ih teško možemo povezati s izvorima bez mukotrpnog procesa prikupljanja i usporedbe podataka s različitim mjestima.

Rano se u ovom istraživanju crkva sv. Benedikta nametnula kao važna, ali je problem bio utvrditi gdje se nalazila ili razumjeti ono na što se dostupna literatura ili pokušaji ubikacije odnose. U najranijim notarskim knjigama s početka 14. stoljeća spominju se i samostan i crkva sv. Benedikta, no nikada u vezi s crkvom ili Bratovštinom sv. Križa. Stjepčević u napomeni pokraj spomena sv. Benedikta navodi godinu 1326., što se odnosi upravo na notarske zapise.¹³⁸ Uz isti spomen vezuje podatak da se crkva nalazi ispod sv. Križa i da joj pripada. Međutim, kako je već rečeno, izvor u bilješci na istome mjestu je drugi i mlađi.¹³⁹

¹³⁸ Signatura je stara ali jasna, a godina je precizno navedena.

¹³⁹ V. bilješku 78 gdje se to razjašnjava.

Martinović obrađuje najstarije notarske spise, pa spominje dvije različite crkve sv. Benedikta, jednu sa spomenom iz 1327.¹⁴⁰ i drugu koja se vezuje uz crkvu sv. Križa i spominje u spiskovima 16. i 17. stoljeća. Ubicira je između crkava sv. Pavla i sv. Križa¹⁴¹ iako se poziva na Stjepčevića koji navodi da se ona nalazi *subtus ecclesiam sce Crucis*.¹⁴² Nadalje iznova citira najstarije spomene u notarskim knjigama vezano uz crkvu sv. Benedikta. Kod obrade crkve sv. Križa u gradu ne spominje nikakvu vezu sa sv. Benediktom.¹⁴³

I na drugim mjestima, u pokušajima ubikacije nestalih crkava on čita spomene sv. Benedikta odvojeno od crkve sv. Križa a locira je u blizini sv. Pavla na temelju kasnijih popisa (**Slika 3**).¹⁴⁴

Slika 3 Detalj plana Kotora s oznakama lokacija nestalih crkava prema J. Martinoviću, s oznakom crkve sv. Pavla brojem 10, sv. Benedikta brojem 11 i sv. Križa brojem 12¹⁴⁵

Slijedeći Stjepčevićev navod, Živković također prenosi da se crkva sv. Benedikta prvi put spominje 1326. i da se nalazila u neposrednoj blizini crkve sv. Križa. Donosi na istom mjestu i podatak iz Statuta grada kojim se zabranjuje prisvajanje dobara oltara sv. Benedikta u sjedištu crkve sv. Križa, a crkva se 14. stoljeća poistovjećuje s crkvom u vezi sa sv. Križom.¹⁴⁶

Lenka Blehova Čelebić, iako se ne bavi pitanjima lokacije crkava ili njihova odnosa, donosi na više mjesta u svojoj studiji podatke iz izvora 15. stoljeća koji razjašnjavaju situaciju. Njih se nadalje

¹⁴⁰ Martinović, 2003., 38.

¹⁴¹ Isto, 48.

¹⁴² Stjepčević, 1938., str. 61, bilj. 380.

¹⁴³ Isto, 39.

¹⁴⁴ Martinović, 1996., 137.

¹⁴⁵ Reprodukcijska s kojom raspolazem nije dobra, pa je detalj izdvojen kako bi se brojevi bolje vidjeli. Radi lakše orijentacije, dodajem da je crkva sv. Josipa označena brojem 29, dok se katedrala vidi pod brojem 4.

¹⁴⁶ Živković, 2010.b, 125, bilj. 154.

može povezati s podacima iz prvog statuta Bratovštine i spomenima u kasnijim vizitacijama. Evo najvažnijih:

1. Testament Matije Palme sastavljen u Kotoru godine 1421., indikcije II., dana 23. studenog u Kotoru, u kojem se kaže da isti Matija *voluit et ordinavit tumulari suum cadaver dum obierit ecclesia sancte Crucis de Cataro sub altare magno quod fieri facit ad reverentiam sancti Benedicti cui altari magno reliquit...* (dalje se navode vinogradi, zemlja i ostali bogati izvori prihoda ostavljeni oltaru). Želi dakle biti pokopan u crkvi sv. Križa ispod velikog oltara koji je dao načiniti na slavu/u znak štovanja sv. Benedikta.¹⁴⁷

Ostali spomeni sv. Benedikta u prvom statutu najviše se odnose na okupljanja *in la sala granda sopra lo altare de miser san Benedeto*.

2. Veliko vijeće donosi odluku godine 1423., indikcije prve, dana 28. rujna „o oltaru sv. Benedikta napravljenom u domu Bratovštine sv. Križa“ i o tome da se nitko ne smije usuditi „izmoliti ili dati izmoliti beneficij oltara sv. Benedikta, načinjen u domu Bratovštine sv. Križa, niti prihode rečenog oltara“.¹⁴⁸

3. Lenka Blehova Čelebić donosi na više mjesta spomene sv. Benedikta¹⁴⁹ od kojih je u ovom kontekstu najvažniji prilog s prijepisom dokumenta iz Biskupskog arhiva (BAK I, 354) od 5. srpnja 1451. (*Protestatio fraternitatis Sancte Crucis contra et adversus presbyterum Iohannem Prierad*) gdje se jasno navodi Matija Palma kao graditelj crkve sv. Benedikta. Isti dokument je spominje istovremeno kao oltar, kapelu i crkvu: *per commissarios testamenti quondam Mathei de Palma hedificatoris altaris vel capelle S. Benedicti in dicta fraternitate situata (...) dicte capelle vel altaris S. Benedicti dicte fraternitatis (...) capelle vel altaris Sancti Benedicti dicte faternitatis*.

¹⁴⁷ O tome da je bogati oltar bio izvor financiranja Bratovštine s potvrđama još u 19. stoljeću, bilo je više riječi u poglavlju 3.1.2.

¹⁴⁸ Statut grada Kotora, usp. Objavljene arhivske izvore: Antović, 2009., 416 (izv. 354): *Godine, indikcije i dana gore rečenih [godine 1423., indikcije prve, dana 28. rujna], u rečenom Velikom vijeću usvojena je ova odluka, da se nijedna osoba, kako strana tako domorodačka, bilo koga da je položaja, ne usudi ili drzne sama, ili preko drugoga, nekim načinom ili dosjetljivošću, izmoliti ili dati izmoliti beneficij oltara sv. Benedikta, načinjen u domu Bratovštine sv. Križa, niti prihode rečenog oltara, pod prijetnjom kazne od 100 perpera kotorskih groša, koje treba predati Komori Presvijetle Mletačke Vlasti i trajnog izgnanstva iz Kotora i njegovog Distrikta. Za te kazne se ne može učiniti milost ili oproštaj, pod prijetnjom kazne od 100 perpera za svakoga ko bi podnio predlog ili se saglasio sa predlogom suprotne odluke, koja se ima predati kao gore. Toliko puta se ima nametnuti i zahtijevati neoprostivo, koliko puta bi bilo postupljeno suprotno onome što je prije rečeno, ili u nečemu od prije rečenog. [quod nulla persona tam forensis, quam terrigena cuiuscumque conditionis existat, audeat, vel presumat, per se, vel alium, aliquo modo, vel ingenio **impetrare, nec impetrari facere beneficium altaris Sancii Benedicti, facti in domo Fraternitatis Santae Crucis, nec introitus dicti altaris, sub pœna...**]*

¹⁴⁹ Blehova Čelebić, 2006., 433, 439, 458.

I Timotej Cizila (17. stoljeće) spominje crkvu. Najčešće ga se citira u kontekstu pregleda relikvijara i spomena relikvije *lignum crucis* koja se koristi za klanjanje za Veliki petak, čuvane u škrinji Bratovštine sv. Križa.¹⁵⁰ Iz istog izvora saznajemo da se crkvu sv. Benedikta i sv. Križa poistovjećuju, što opet potvrđuje da su na istome mjestu.¹⁵¹

Položaj je usporediv s položajem starije crkve sv. Marije Magdalene (14. stoljeće) ispod razine poda crkve sv. Josipa,¹⁵² a tu situaciju dobro pojašnjava Čubrović kada piše da je „niveleta poda crkve sv. Križa bila izdignuta od nivoa ulice kao što je i u slučaju crkve sv. Pavla uz čiju zapadnu fasadu je u visini prizemlja prislonjen arkosolijum sa grobom njenih ktitora.“¹⁵³

Lakše je vizualizirati situaciju ako je se zamisli na primjeru crkve sv. Josipa (**Slika 4**), u koju se i sjedište Bratovštine sv. Križa premješta 1807. godine.

Slika 4 Crkva sv. Josipa s ulazom u stariju crkvicu sv. Marije Magdalene u donjoj razini

Može se zaključiti da crkva sv. Benedikta koja se spominje u 14. stoljeću nije crkva sv. Benedikta u crkvi sv. Križa. Crkva sv. Benedikta vezana uz spomene Bratovštine nastala je zahvaljujući oltaru koji je dao podići Matija Palma oporukom iz 1421. godine. Potječe iz 15. stoljeća

¹⁵⁰ U ovom kontekstu možda treba čitati i glavu prvog statuta koju sam prenijela u cijelosti u kontekstu mogućeg spomena prikazanja, vidi bilj. 101. Usp. Cizila, 1996., 67.

¹⁵¹ Isto. Kaže “ovdje postoje Bratovštine sv. Nikole mornara, sv. Benedikta ili, kako kažemo, sv. Križa” i dalje o crkvi sv. Križa “ovo je vrlo stara crkva”. Ali spominje i natpis na crkvi koji se tu ne nalazi. Cizilu inače valja kritički čitati jer nije uvijek pouzdan i sklon je pretjerivanjima.

¹⁵² Čubrović 2018., 28.

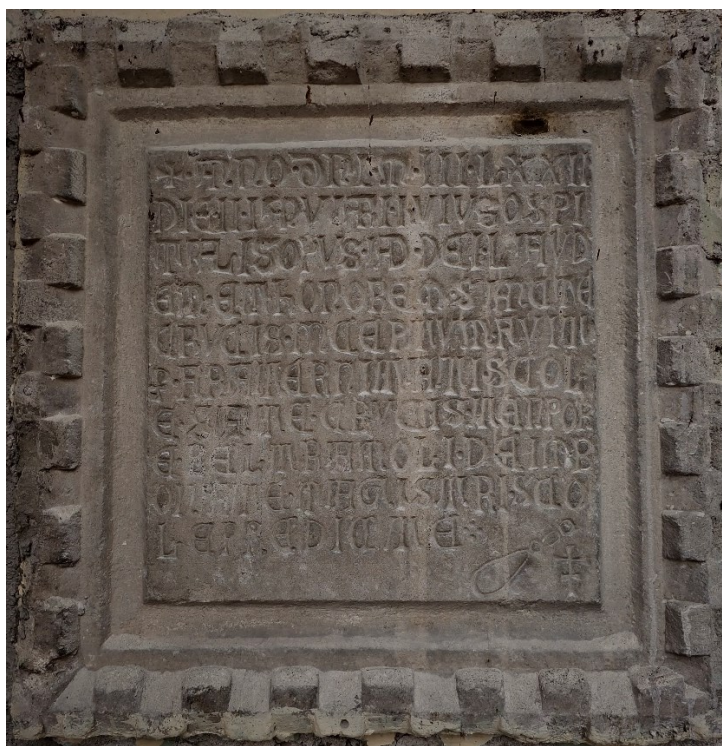
¹⁵³ Isto.

i lokacija joj je bila u donjoj razini crkve sv. Križa, slično situaciji crkve sv. Marije Magdalene i sv. Josipa.

4.1.4. Natpis o osnivanju hospitala sv. Križa

Natpis o osnivanju hospitala sv. Križa (**Slika 5**), najstarije zdravstvene ustanove na području današnje Crne Gore, čuva se u crkvi sv. Josipa a objavljen je na više mjesta. Dobro je poznat a tekst istumačen, iako se prijevodi uvijek ne preklapaju. Izvori iz mlađeg razdoblja navode da je stajao na uglu pročelja crkve Sv. Križa, dok sam tekst ukazuje na to da bi izvorni položaj bila zgrada samoga hospitala. Premještaj u crkvu sv. Josipa očekivan je s obzirom na njezine veze s Bratovštinom sv. Križa.

Na ovome će se mjestu razmotriti dosad nejasni simboli na natpisu uz par napomena koje mogu proširiti naša saznanja o samom hospitalu ili usmjeriti buduća istraživanja.

Slika 5 Natpis o osnivanju hospitala Bratovštine sv. Križa u Kotoru 1372. godine, zapadna strana južnog zida crkve sv. Josipa u Kotoru, ploča dimenzija 54 x 54 cm, natpisno polje dimenzija 35 x 35, prethodno: pročelje bratovštinske crkve sv. Križa

Tekst i prijevod donosi više autora,¹⁵⁴ no izdvajam Stjepčevićev prijevod kao najprecizniji a onda donosim i tekst natpisa kako ga je i on prenio:

ANNO DNI MIII LXXII
DIE. II. IANVARIII HVIVUS OSPI
TALIS . OPVS AD DEL LAVD
EM ET HONOREM SANCTE
CRVCIS INCEPTUM FVIT
PRO FRATERNITATI SCOL
E. SANCTE CRVCIS TEMPOR
E BELTRAMOLI DEIMB
ONATE MAGISTRI SCO
LE PREDICTE. +

U Stjepčevićevu prijevodu, *Godine Gospodnje 1372., dana 2. januara, ovo zaklonište bi započeto na slavu Božju i čast sv. Križa, za bratovštinu škole sv. Križa, za vrijeme Beltramola de Imbonate upravitelja rečene škole.*

Na drugim mjestima *magister* je prevedeno kao *učitelj*. Magistar je pouzdano *upravitelj* škole u značenju bratovštinske a ne prosvjetne ustanove.

Martinović prenosi arhivski zapis o lokaciji: *Sopra una piccola pietra quadrata, posta in un canto della facciata dell'antica chiesa di S. Croce* i prevodi *na jednom malom kvadratnom kamenu, postavljeno na uglu fasade stare crkve sv. Križa.*¹⁵⁵

Navodi i precizne dimenzije.

Na natpisu se nalaze dva križa i simbol koji dosad nisu bili predmetima posebne analize. Simbol je plijenio pozornost ali nije nikada bio razjašnjen.

Prvi se križ nalazi u gornjem lijevom uglu i u njemu se prepoznaje oblik *malteškog* ili *hospitalskog križa*. Takav se križ javlja i na pokrovu relikvijara koji je pripadao Bratovštini (**Slika 6**).

¹⁵⁴ Stjepčević, 1926., 48. bilj.1; Sindik, Tomović, 1996., 181–182.; Martinović, Płóciennik, Starzyński, 2016., 148.

¹⁵⁵ Martinović, Płóciennik, Starzyński, 2016., 148.

Slika 6 Nepoznati kotorski zlatar, srebrni pokrov dna relikvijara u obliku lijeve ruke s pozlaćenim malteškim križem i natpisom COMESARIA CHIAPECHI 1664., kraj XIV. ili početak XV. stoljeća, popravak 1664., drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, visina 52,5 cm, dno 7,3 x 7,8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik II), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru

Relikvijar je s kraja 14. ili početka 15. stoljeća, s time da je sam pokrov mlađi, rezultat popravke iz 1664., a na trošak zaklade Rafaela Chiapechija iz 1615. godine.¹⁵⁶

Ovakav oblik križa bi valjalo ispitati u kontekstu osnivanja hospitala, odnosno veza s hospitalcima. Simboli koji bi dopunili razumijevanje pokreta koji je tijekom 14. stoljeća uvjetovao osnivanje većeg broja ovakvih ustanova na našoj obali traže se i u radu Ivane Benyovsky Latin,¹⁵⁷ posebice u dvokrakom križu hospitalskog reda *Santo Spirito*. Taj je simbol drukčiji, dvokraki križ koji je vjerojatno mlađeg datuma u svojem obliku i simbolizmu koji nosi. Ovo svakako upućuje na potrebu za dubljim istraživanjima kotorskih najstarijih ustanova, njihova porijekla i položaja u kontekstu sličnih pojava u Europi kasnog srednjeg vijeka kroz interdisciplinarni pristup.

Drugi se, *dvokraki križ*, nalazi u donjem desnom uglu natpisa uz *simbol* čije značenje razjašnjava usporedba s istim simbolom na drugom relikvijaru koji je pripadao Bratovštini, iz sredine 14. stoljeća.¹⁵⁸ (Slika7).

¹⁵⁶ Jakšić, 2009., 135–136.; Jakšić, 2019., 57.

¹⁵⁷ Benyovsky Latin, 2007., 36.

¹⁵⁸ Jakšić, 2009., 128; Jakšić, 2019., 55.

Slika 7 Nepoznati kotorski zlatar, pločica na vrhu relikvijara u obliku noge s prikazom *Arma Christi* i batinom, sredina XIV. stoljeća, drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, poludragulji, visina 43 cm, dužina stopala 23 cm, promjer noge 8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik XX), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru

U literaturi nema detaljne ikonografske obrade prikaza na pokrovima kotorskih relikvijara u obliku ruke i noge. Prikaz na **Slici 7** dosljedno se čita kao *arma Christi*, no ako se pažljivije pogleda, vidi se s desne strane *batina* koja nije dio oruđa kojim je Krist mučen, nema joj spomena ni u Bibliji, niti se javlja na drugim ikonografskim prikazima iste teme a ni u pučkim pjesmaricama koje vezujemo uz bratovštinske procesije na temu *Muke*.¹⁵⁹ Na prikazima oruđa Muke kojima se može udarati mogu se javiti bič(evi) i čekić, ne i batina. Batina kao simbol javlja se (u Kotoru) isključivo u kontekstu prikaza vezanih uz Bratovštinu sv. Križa ili bičevalaca, drugog naziva *batenti* (u prvom statutu) ili *battendi* (drugi izvori za istu bratovštinu).¹⁶⁰ Ta inačica nije nepoznata ni na prostoru Italije. Ovdje vizualni simbol doslovce prenosi jezik kojim se opisuje praksa oko koje se okupljaju.¹⁶¹

¹⁵⁹ Usp. Badurina, 1990., 131. u bazi ICONCLASS naći će se pod temom Muke: Arma Christi, ICONCLASS 73D81 (73D Passion of Christ), iconclass.org (pregledano 17. 9. 2023.). Badurina se ne služi pjesmaricama, ali sam pročitala sve što je bilo dostupno na tu temu zahvaljujući bazi Hrčak.

¹⁶⁰ Ima ih više. Ovdje, usp. Objavljeni arhivski izvori: Čremošnik, 1922., 169. [55.].

¹⁶¹ Mi ne možemo znati kako je točno izgledao instrument kojim su se bičevali ili udarali („batinjali“, od tal. *battere*), pa drugačije pretpostavke osim one o jezičnom prijevodu čina udaranja na vizualni simbol u ovom je trenutku teško postaviti.

Isti se simbol *batine uz križ* javlja na maloj kamenoj ploči uzidanoj na uglu crkve sv. Vinka u Škaljarima (**Slika 8**), koju je u 19. stoljeću podigao prokurator Bratovštine sv. Križa u vrijeme njezina službenog ukidanja 1810. godine, Trifun Zifra. Crkva, kako je spomenuto, čuva kasnorenesansni portal ikonografije koja se može dovesti u jasnu vezu s Bratovštinom sv. Križa a onda i njezinom crkvom kao mogućim porijeklom portala.¹⁶²

Slika 8 Detalj na fasadi crkve sv. Vinka u Škaljarima, križ na stepenastom postolju i batina, Kotor.

Jasno je da je na natpisu hospitala uz dvokraki križ prikazana i *batina*, simbol koji se javlja i na drugim predmetima i materijalnim ostacima koji su nam se sačuvali kao svjedočanstvo aktivnosti Bratovštine sv. Križa od 14. do 19. stoljeća.

¹⁶² Vidi poglavlje 2.2. ovoga rada. Članak koji će tu temu otvoriti je u pripremi. Na crkvu i njezin portal te potrebu za ikonografskim tumačenjem ukazala mi je Zorica Čubrović.

4.2. Skulptura

U ovom će dijelu pozornost biti posvećena pregledu dosadašnjih opisa i tumačenja reljefa na luneti portala crkve sv. Križa s prikazom *Imago pietatis*, datiranoj u 15. stoljeće. Nove spoznaje o Bratovštini i oblicima religijske prakse koju su njegovali do kojih se u istraživanju došlo nude temelje za donekle drugačiju interpretaciju od dosadašnjih.

U zasebnom potpoglavlju donosim najbliži komparativni materijal.

4.2.1. Luneta s prikazom *Imago Pietatis*

*Havemo vighuto etiam dio con li occhi
dela nostra mente che quello, lo qual a
nuy ha scomperado dallu tartaro, coè
dallu dyavolo per li peccati nostri ello
si ha effuso lu so precioso sangue et
flagellado et in la cruce disteso*

Iz prologa Matrikule I Bratovštine sv. Križa u Kotoru, 15. 3. 1298.

Predmet obrade u ovome dijelu je sačuvana luneta starijeg portala bratovštinske crkve sv. Križa s prikazom *Imago pietatis* (**Slika 9**). U literaturi je više puta bila predmetom usputne ili detaljnije obrade, a glavnu pozornost privlačila je sama ikonografija.

Mišljenja o dataciji su varirala, što je razumljivo ako se uzmu u obzir rustična obrada i „zaostajanje“ u stilskom i tehničkom smislu u odnosu na umjetnička postignuća istoga vremena s kojima se može porediti. Datacija u 15. stoljeće bolje je argumentirana i može se prihvatiti, posebno s obzirom na ikonografiju i detalje likovne obrade. Pripisuje se radu lokalne radionice iz razloga zaostajanja u tehničkom umijeću u vrijeme kada u Kotoru i nema zabilježenih vrsnijih kiparskih radova. No, nema ni likovno, tehnički i stilski usporedivih s ovim reljefom. Paralele s drugim „rustičnim“ kiparskim radovima iz istoga razdoblja u Kotoru koje se nekada povlače¹⁶³ označila bih kao opće.

Tijekom vremena, nakon gašenja ili rušenja crkve, luneta je više puta mijenjala lokaciju,¹⁶⁴ a danas se nalazi u katedrali sv. Tripuna na zidu ispred stubišta koje vodi u relikvijar, odnosno Muzej sakralne umjetnosti. Legenda pokraj lunete datira je u vrijeme osnivanja bratovštine, vjerojatno

¹⁶³ Usp. Vujičić, 33.

¹⁶⁴ Vidi poglavlje 2.2. ovoga rada.

prema vezi s crkvom na kojoj se nalazila i koja je podignuta u isto vrijeme ili ranijim mišljenjima o tome da pripada romaničkom stilu.

Slika 9 Luneta portala crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, XV. stoljeće, domaći vapnenac, 165 x 84, katedrala sv. Tripuna u Kotoru

Više je autora spominje ili opisuje, a glavni osvrti pozivaju se na Raffaellija. Ipak, u njima izostaju detalji u kojima on donosi preciznije podatke o izgledu na zgradi crkve¹⁶⁵ ali i druge:

*Onome koji u Kotoru prolazi ulicom iza katedrale pokazuje se dugi niz ruševnih građevina, među kojima se se ističu ostaci dvaju cenobija, jednoga sestara Sv. Dominika s crkvom Sv. Pavla, danas kasarnom artiljeraca, a drugoga klarisa, s crkvom Sv. Josipa, još uvijek otvorenom kultu (bogoslužju). Među tim ruševinama, uzdiže se druga građevina, ništa manje ruševna od pomenutih, na kojoj je **gornji šiljasti luk** [arco superiore a sesto acuto] obrastao bršljanom i s grubim reljefom iznad vrata koji predstavlja Spasitelja, s oruđima mučenja na jednoj strani, a na drugoj s grupom figura umotanih i koje kleče te dovoljno govore o vremenu i određenju toga zdanja. Ondje, 25. ožujka godine 1294. stotinu pedeset i četiri osobe ogrnute tunikama od bijeloga lana, na čelu s dominikanskim redovnikom i s bičevima u rukama, naizmjenično su se molile i*

¹⁶⁵ Raffaelli, 1844. Napominjem još jednom da ovo teško može biti opis iz vremena kada je članak objavljen. Vidi poglavlje 2.2. Valja obratiti pažnju i na spomenutog dominikanskog redovnika (**F. Andrea**) te datum o okupljanju prije službenog organiziranja.

*udarale i nastojale se iskupiti se zbog ogrešenja o Božansku Pravdu. To je bila bratovština bičevaoca s F. Andreom kao njenim osnivačem, koji su ubrzo sastavili Pravila, iz kojih izvlačimo mnoge pojedinosti.*¹⁶⁶

Sačuvana luneta je prema ovome opisu imala okvir prelomljena luka, što odgovara vremenu nastanka, mada to nije jednostavno vizualizirati. Na Gironcijevoj mapi (**Slika 1a**) vide se i stubište te drugi, bočni ulaz s južne strane, no ovdje je pogled očito s glavne ulice pa se može zaključiti da se radi o poralu koji gleda na nju.

Cvito Fisković poziva se na Raffaellija, a govori da je „prikaz prenesen na ulaz gradskog groblja u Škaljarima s vrata crkve Sv. Josipa, gdje je još bio 1844.“¹⁶⁷ Fisković prepoznaje predložak za prikaz Krista na ikonama sličnih prikaza na kojima se i javljaju urezana ista grčka i latinska slova, IC XP sa strane te INRI na križu.¹⁶⁸ Navodi da ju je Stjepčević čitao kao romaničkog sloga zbog rustične obrade, no u njoj Fisković vidi sve karakteristike gotičkoga realizma.¹⁶⁹

Vujičić isti reljef nalazi zanimljivim, s više detalja opisuje trodijelnu kompoziciju, središnju s Kristom u sarkofagu, bratime s jedne te oruđa mučenja s druge strane. U prikazu vidi primjer *horror vacui* a prepoznaje ranorenesansne karakteristike u obliku luka i nekim crtama u prikazu Krista. Vidi antički način prikaza u personifikacijama Sunca i Mjeseca i pretpostavlja da je klesar bio upoznat s dvostranom slikom Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis* u katedrali. U likovima prikazanim na način uklesana crteža prepoznaje krutost.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Neslužben prijevod talijanskog teksta (Ilka i Maja Marović).

¹⁶⁷ Fisković, 2004., 64. Godina se valjda oslanja na vrijeme kada je Raffaelli objavio članak, budući da nigdje nema preciznog podatka o prijenosu, tako vjerojatno ni u vrijeme kada C. Fisković piše na ovu temu. Da se nalazi na vratima crkve sv. Josipa ne može se razumjeti iz Raffaellijeva članka koji dvije crkve jasno razdvaja. To može biti zato što je sv. Josip poznat i kao sv. Križ u 19. i barem dijelu 20. stoljeća (tako i C. Fiskoviću) ili iz nekog drugog razloga koji čeka na razjašnjenje.

¹⁶⁸ Isto.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Vujičić, 1993./1994., 32–33.

Slika 9a Luneta portala crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, 15. stoljeće, pogled sa strane, katedrala sv. Tripuna u Kotoru

Sličnosti, osim u temi, s dvostranom ikonom ne nalazim (Slika 17), a ne držim da je svako „gomilanje“ motiva izraz straha od praznoga prostora. Prije bi tema *Sućutne slike*¹⁷¹ koja poziva na kontemplaciju te *misterij* u kojem bratimi učestvuju mogli objasniti sve što se našlo na prikazu.

¹⁷¹ Kako se *Imago pietatis* prevodi. Javljaju se nekada u opisu istog prikaza njegove varijante *Vir dolorum* (Čovjek boli) i Bolni Krist (njem. *Schmerzensmann*). Izrazi nisu uvijek međusobno izmjenjivi, ali ne postoji ni apsolutna dosljednost u

Detaljniju obradu luneta je dobila u novije vrijeme nakon konzervatorskih zahvata i zahvaljujući naporima Jasminke Grgurević da ponudi jasniji ikonografski opis i tumačenje.¹⁷² Autorica usto donosi detaljne podatke o dimenzijama, materijalu i tehnici i više se od drugih autora posvećuje detaljima prikaza *arma Christi*.¹⁷³ U liku na krajnje desnoj od šest ploča iz kojih se luneta sastoji prepoznaje ženu koja u desnoj ruci drži platnenu vrećicu.¹⁷⁴ (Slika 9 i Slika 9b).

Tumačenje dovodi u vezu s činjenicom da je Bratovština primala i žene koje su isprva brinule o hospitalu¹⁷⁵ pa u prikazu žene vidi i moguću donatoricu a u vrećici simbol priloga koje su žene prikupljale za potrebe brige o sirotim i bolesnim.¹⁷⁶ Na koncu donosi i usporedbu s najbližim znanim primjerom obrade iste teme, reljefom u dominikanskom samostanu u Dubrovniku.¹⁷⁷

Grgurević donosi vrijedne detalje i tumačenja pojedinih motiva i ikonografije u cijelosti, no teško se može prihvatiti tumačenje krajnje desno prikazanog lika kao žene koja drži platnenu vrećicu. Ono se ponavlja i kod Živković¹⁷⁸ i prenosi dalje pa se valja zadržati na njemu.

Opisani lik očito nešto drži u ruci, ako bi to i bila vrećica, ne možemo joj odrediti materijal. Pomna analiza svih detalja obrade lika izbliza, od tretmana kose, lica, odjeće, položaja ne otkriva ništa što bi ga izdvojilo od grupe trojice bratima s križem i svijjećama ili ukazalo na različit spol. Svakako je čitanje otežano činjenicom da se nalazi na zasebnoj, ploči s kraja, više izloženoj promjenama i oštećenjima tijekom vremena. Ta su oštećenja vidljiva. Položaj ruke bitno je drugačiji jer je očito predmet drugačiji od onih koje nose ostali prikazani bratimi. Jako pažljiv pogled otkriva da je taj predmet u dijelu u kojem ga drži desna ruka, zamahujući prema lijevome ramenu, više nalik debljem štapu nego vrećici (Slika 9 b). Mišljenja sam da je u načinu prikaza, pa onda i tematski opravdano u tom liku vidjeti bratima koji se bičuje, odnosno udara. Pokret ruke je karakterističan za takve prikaze.

njihovu razlikovanju. Istraživanja i analize tih tema i različitih varijanti kroz vrijeme te konkretni primjeri o tome bolje svjedoče nego priručnici, ali za početak usp. Badurina, *Čovjek boli*, 1990., 190, i *Imago pietatis*, isti, 262.

¹⁷² Grgurević, 1993./1994.

¹⁷³ Isto, 82.

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Ta se odredba ponavlja u literaturi zbog važnosti činjenice da u nekom trenutku žene bivaju punopravnim članicama Bratovštine. Prisutnija je u svijesti istraživača nego mnogi drugi aspekti djelovanja Bratovštine.

¹⁷⁶ Grgurević, 1993./1994., 83.

¹⁷⁷ Isto, 84.; Za usporedbu sa spomenutim reljefom vidi: Marković, 2008.

¹⁷⁸ Živković, 2010.a.

Slika 9b Luneta portala crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, 15. stoljeće, detalj sa tri bratima u molitvi i bičevaocem, katedrala sv. Tripuna u Kotoru

Ovakvo je čitanje vjerojatno bilo otežano dvjema okolnostima. Prvo, prikaz bičevanja može biti teško je zamisliv zbog nedostatka usporedivih primjera na istom ili obližnjem prostoru, iako takvih primjera u likovnoj umjetnosti ne nedostaje. Drugo, obično se uz 15. stoljeće vezuje slabljenje javnog oblika prakticiranja samobičevanja, posebice u svjetlu činjenice da su flagelanti nailazili na osudu crkve u više navrata, pa i zabrane djelovanje bulom pape Klementa VI iz listopada 1349.¹⁷⁹ No u osnovnoj literaturi o tumačenju ove lunete u kontekstu djelovanja bratovštine nije prisutno razlikovanje između heretičkog oblika djelovanja koji je taj pokret mahom na sjeveru Italije i Europe poprimio niti se u tumačenjima konkretnih primjera uzima u obzir da je on imao više različitih oblika u kojima se javljao, obnavljao, poprimao “mahnite“ oblike ili se pak zadržavao na pokori kroz zadubljenje u Kristovu patnju i potrebu okajanja grijeha te možda i mističkog proživljavanja te patnje u smislu potrebe da mu je se olakša. U Kotoru tragova herezi nema, a bičevanje se kao praksa zadržalo

¹⁷⁹ Za osnovne podatke o flagelantima i herezi vidi Izvore na internetu: Flagellants, *Encyclopedic Dictionary of Bible and Theology*, <https://www.biblia.work/dictionaries/flagellants/> (pregledano 14. 9. 2023.); Toke, Leslie, "Flagellants", u: *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 6., New York: Robert Appleton Company, 1909. <http://www.newadvent.org/cathen/06089c.htm> (pregledano 15. 9. 2023.)

u katoličkoj crkvi do danas, pa i u procesijsama (mahom jug Italije i Španjolska), ponegdje na tlu Hrvatske, ali najčešće kao intimna pobožna praksa.

Konačno, o luneti piše i Valentina Živković, sagledavajući je u kontekstu kulta Pet Kristovih rana, težnje ka *Imitatio Christi* i svih tema koje okupiraju duhovni život čovjeka u Europi 15. stoljeća.¹⁸⁰

Ključno u interpretaciji koju donosi Živković je što se izdvaja od drugih autora osvrćući se na religiozne pokrete i duhovne preokupacije kasnog srednjeg vijeka koje svoj izraz, posebice u kontekstu bičevalačke prakse, nalaze u temama *Imago pietatis* i *arma Christi*. Uzima ih za „emblematike predstave bratovštine sv. Križa“.¹⁸¹ Detaljnija tumačenja o vjerovanjima i praksi flagelanata (dinamici bičevanja danju i noću, molitvama, himnima, pjesmama koje su pjevali...) vjerojatno se odnose na Europu, a njima autorica tumači aktivnosti kotorske bratovštine kakve nisu dovoljno ili uopće potkrijepljene izvorima u Kotoru.¹⁸² Primjer je navod o vjerovanju flagelantskih bratovština da se bičevanjem ujedine s Kristovom krvlju te da im *ne treba posredništvo svetitelja da bi bili spaseni*, jer na vlastitim tijelima nose stigmatu.¹⁸³ Tu bi se mogli vidjeti tragovi hereze i vjerovanja koja nemaju lokalne potvrde.¹⁸⁴ Jasno je da religijska praksa određenog vremena svoj poseban izričaj dobiva kroz likovne teme i da je sakralna umjetnost neodvojiva od razumijevanja religioznog raspoloženja određenog razdoblja, no tamo gdje su teme složene poput ove a o njima ovisi likovno i ikonografsko tumačenje, oprez nije suvišan.

Uz manja ili veća odstupanja ili preklapanja u obradi ovoga prikaza, u literaturi izostaju opisi *svih* detalja prikaza a onda i njihovo cjelovito objašnjenje. Bez toga su pouzdane interpretacije nemoguće.

¹⁸⁰ Živković, 2010.a, 139–141.; Živković, 2010.b, 253, 263–265.

¹⁸¹ Živković, 2010.a, 137.

¹⁸² Isto.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Ovdje se samo želi skrenuti pozornost na blagi oprez u tumačenjima o kojima ovise ikonografska pa i likovna tumačenja; isto tako i na razliku *Imitatio Christi* kao ikonografske teme bičevanja u kontekstu *Imitatio Christi* kao pobožne prakse. U ikonografiji *Imitatio Christi* spada u teme *patnje u ime Isusa*, dok bičevanje spada u teme pokore i odricanja. Za potrebe ovoga rada upućujem na sustav ICONCLASS, vidi IMITATIO CHRISTI. ICONCLASS 11Q13 (11Q The Worship of God; 11Q131 **suffering in Christ's name**), iconclass.org (pregledano 17. 9. 2023.) FLAGELLANTS ~ Ascetic life, ICONCLASS 11Q3132 (11Q The Worship of God; 11Q3 **ascetic life and practice**, iconclass.org (pregledano 17. 9. 2023.)). I dalje, za teme na luneti vidi: IMAGO PIETATIS, ICONCLASS 73D73 (73D Passion of Christ), <https://iconclass.org/> (pregledano 17. 9. 2023.).

Središnji prikaz *Sućutne slike*, u uobičajenoj varijanti prikaza mrtvoga Krista s vidljivim ranama koji izazi iz sarkofaga, prate prikazi *arma Christi* s njegove desne i skupine bratima s njegove lijeve strane.

Pasijske teme *arma christi* i *Imago pietatis* mogu se javiti zasebno a nerijetko prate jedna drugu. Ni na jednom se primjeru s bližeg prostora, pa ni šire, nije našlo cjelovitijega inventara oruđa muke u odnosu na kotorski. Prikazani su stup, kliješta, čekić, Kristova nešivena košulja, lice u profilu, križ sa čavlima i trnovom krunom, kockice, ljestve, spužva, vrč, ruka. Nadalje su tu simbolički prikazi Sunca i Mjeseca s obje strane križa na kojem je sam Krist. Istaknuti su motivi ruganja (lice u profilu, koje se odnosi se na čovjeka koji se izrugivao Kristu pljujući na njega).

S druge strane grupa četvorice bratima kleči. Bratim na čelu grupe nosi dvostruki križ, dvojica bratima debele svijeće a posljednji u nizu zamahuje desnom rukom prema lijevom ramenu u pokretu udarca.

Lice u profilu čovjeka koji se izrugivao Kristu pljujući na njega, te ruke koja upućuje ili na izrugivanje ili na ruku koja ga udara po obrazu rjeđe su prisutni motivi u prikazima *arma Christi*.

Svi su predmeti vezani uz raspeće, Muku a povezani su sa središnjim prikazom Isusa kroz prikaze Sunca i Mjeseca s obiju njegovih strana, zapravo eklipse koju evanđelja spominju. Taj se motiv javlja kako u okviru prikaza *arma Christi* tako i Raspeća.¹⁸⁵

Bratimi s desne strane kleče, no istovremeno nose procesijski križ i svijeće¹⁸⁶ dok se za posljednjeg može reći da se bičuje, odnosno udara. Prikaz je neobičan jer se istovremeno može čitati kao vid *Visitatio sepulchri?*¹⁸⁷ iako se ovdje *ne* radi o praznome grobu. Mrtav Krist i njegova patnja su poput *mentalne slike* ili vizije a prikazano samobičevanje bio bi oblik uživljanja u Muku. Lik bratima koji kleči i bičuje se nadovezuje se na povorku posve u skladu s porukom.

¹⁸⁵ Dodajem temu Sunca i Mjeseca u kontekstu prikaza na luneti, jer su u literaturi spomenuti ali nisu istumačeni do kraja. Radi se o pomrčini koja je opisana u evanđeljima, redom Matej 27:45; Marko 15:33, Luka 23:44–46. U sustavu ICONCLASS: SUN AND MOON, ICONCLASS 73D626 darkness from the sixth to the ninth hour represented by a solar eclipse (73D Passion of Christ ; 73D6 the crucifixion of Christ), <https://iconclass.org/> (pregledano 17. 9. 2023.); Za ruku koja je inače rijetka na prikazima *arma Christi* i koju je jedinu spomenula Grgurević, vidi Ivan 19:2–3. I dalje, za teme na luneti vidi: IMAGO PIETATIS, ICONCLASS 73D73 (73D Passion of Christ), <https://iconclass.org/> (pregledano 17. 9. 2023.).

¹⁸⁶ Debele, karakteristične za procesije prilikom važnih svečanosti, spominje ih i statut Bratovštine u tom kontekstu (*candeloti grandi*) dok su manje one koje se nose prilikom ispraćaja bratima.

¹⁸⁷ O toj sam temi razmišljala razmatrajući veze između bratovštinskih praksi i razvoja sakralne drame.

Bratimi kleče, ali je to svojevrsna molitvena procesija (motivi procesijskog križa i svijeća). Tako se može razumjeti i kretanje u procesiji kao oblik molitve, ovdje zaustavljen u slici bezvremenosti sudjelovanja u Muci koja povezuje sve motive u jednu cjelinu.

Prikaz na kotorskoj luneti *Imago pietatis* tako ne vidim kao rezultat nizanja motiva koji opisuju teme Muke i bratime kao dodatak. To je program koji nije mogao osmisliti laik i čija rustična obrada ne umanjuje snagu njegove poruke, naprotiv, možda i pojačava njezinu ekspresivnost.

Crtež je naglašen kao sredstvo i likovi doista poput “izrezanih”, kako Vujičić primjećuje. Iako se izdižu visoko iznad podloge (**Slika 9a**), reljef je plošan. Možda se novca i imalo za narudžbe vrsnije izvedbe, no očito je rad prepušten lokalnoj radionici, možda i članovima Bratovštine, a program obrazovanijem sloju koji mora biti svećenički.¹⁸⁸ Najobrazovaniji ljudi iz toga sloja i ulaze u Bratovštinu 20-ih godina 15. stoljeća.

Prikaz je jedinstven na našoj obali. Pa ipak, valja uputiti na par primjera s kojima se donekle može dovesti u vezu.

4.2.2. Nekoliko primjera s temama Muke i prikazima bratima iz Korčule

Ovdje će se ponuditi sažeti pregled prikaza u Kotoru koji se neposredno mogu vezati uz prikaz *Imago pietatis* na reljefu portala te par sačuvanih reljefa s prikazima štovanja Križa i Isusove muke koji su vezani uz Bratovštinu Svih Svetih u Korčuli. Ona i dalje živi a kotorskoj je možda najsrodnija.

U Kotoru je poznat veći broj slika s prikazima *Imago pietatis* no nijedna sačuvana ikona nije u obradi nalik istumačenoj luneti. To većinom i nisu radovi lokalnih umjetnika. Primjeri lokalnih radova s obradom teme na usporediv način mahom se nalaze na poklopcima relikvijara u obliku ruke i noge, svi s oznakom pripadnosti ST i pripisani kotorskom zlataru Pasqualu.¹⁸⁹

Radi se opet o spoju *Imago pietatis* i *arma Christi*, no ovdje je, možda s obzirom na druge dimenzije i medij, to spojeno u jedan prikaz. Takvih je relikvijara nekoliko.¹⁹⁰ Budući da su svi ikonografski jednaki, donosim primjer koji se u reprodukciji najjasnije može vidjeti.

¹⁸⁸ Najobrazovaniji ljudi toga sloja i ulaze u Bratovštinu 20-ih godina 15. stoljeća, kako se vidi iz spomenute odredbe koja mijenja ustroj po mletačkom preuzimanju Kotora.

¹⁸⁹ Oznaka se tumači kao znak pripadnosti Moćniku katedrale, što je nesumnjivo. No, po analogiji sa sličnim oznakama relikvijara koje su naručivali druge bratovštine, možda se radi o Bratovštini sv. Tripuna koja je vezana uz nju i o kojoj je bilo govora u poglavlju o kotorskim bratovštinama. Usp. Butorac, 1999., 127.

¹⁹⁰ Obično su u opisima obrađeni navodeći temu *Imago pietatis*, bez spomena *arma Christi*, usp. Jakšić, 2009., 140 (29), 143–144. (34), 145 (37).

Slika 10 Koterski zlatar Paskval?, Poklopac na dnu relikvijara u obliku lijeve ruke s prikazom *Imago Pietatis* i *arma Christi*, 3. veljače 1490. godine, drvo, iskucano srebro, pozlata, lijevanje, visina 57,8 cm, promjer dna 9 x 7 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna u Kotoru (Moćnik XXIV)

Na ovom se primjeru javlja ista inačica *Sućutne slike* s prikazom mrtvoga Isusa u sarkofagu, a među oruđem mučenja ističu se bič i trstika koje na luneti nema a i češća je u prikazima srodne teme, *Ecce homo*. No, ovo je najbliži koterski primjer prikazu s reljefa.

Zanimljivi su primjeri koje čuva Bratovština Svih Svetih u Korčuli,¹⁹¹ ustanovljena 1301. godine kao bratovština bičevalaca koja se održala i do danas. To su dva reljefa s bratovštinske kuće¹⁹² te poliptih koji je izradio Blaž Jurjev Trogiranin koji se čuva u njihovoj crkvi.

¹⁹¹ Fotografije mi je ustupio gastald Bratovštine Svih Svetih, Mihovil Depolo, na čemu sam mu zahvalna.

¹⁹² Nisu mi poznati radovi u kojima bi reljefi koje se donose bili predmetom detaljne obrade. U dataciji se oslanjam na Fazinić, 1982., 39.

Slika 11 Nepoznati majstor, Reljef na fasadi kuće Bratovštine Svih Svetih u Korčuli s prikazom bratima pri čašćenju Križa, 14. stoljeće

Malo je sačuvanih prikaza bratima, pa su korčulanski dragocjeni. Na ovom ranom primjeru okupljeni su oko križa s krunom, s položajem ruku koji nije uobičajen za molitvu te podsjeća na udaranje.¹⁹³

¹⁹³ Natpis čitam *domus fraternitatis omnium sanctorum* (Dom Bratovštine Svih Svetih). Da nalazimo *domus*, kuću Bratovštine, odvojeno od crkve, bitno je u kontekstu sličnih razlikovanja kod kotorske Bratovštine sv. Križa, o čemu je već bilo riječi.

Slika 12 Nepoznati majstor, Reljef na fasadi kuće Bratovštine Svih Svetih na Korčuli s prikazom bratima i oruda Muke, 16. stoljeće

Mlađi primjer s iste *kuće* obuhvaća i motive Sunca i Mjeseca (pomrčine), bičeva i kopalja, a križ stoji na golgotskom brežuljku.¹⁹⁴ Molitveni položaj je mirniji i usporediv sa sljedećim primjerom.

¹⁹⁴ Križevi se na golgotskom brežuljku javljaju i na relikvijarima kotorske Bratovštine bičevalaca (sv. Križa) te na mjestima koja će biti predmetom budućih radova.

Slika 13 Blaž Jurjev Trogirani, Poliptih Oplakivanje sa svecima, 1438/39., tempera na drvu, 175 x 180 cm, Crkva Svih Svetih, Korčula.

Poliptih Blaža Jurjeva donosi primjer teme uobičajene za repertoar narudžbi koje smo vidjeli dosad, *Imago pietatis*, te još jedan primjer bratima u molitvi.

Umjetnička se baština naših bratovština spominje u kontekstu njihove važnosti za opću, kulturnu... povijest, no nije obrađena i *unutar toga konteksta*, što bi bio veliki doprinos povijesti umjetnosti u budućnosti.

4.3. Zlatarstvo

Kotorsko zlatarstvo je bogata tema koja je dobila detaljnu obradu u istraživanjima i literaturi, u novije vrijeme posebice u radovima Nikole Jakšića i Radoslava Tomića. Relikvijari koje čuva Moćnik kotorske katedrale spadaju u najvrednija djela sakralne i umjetničke baštine Kotora, a među njima se ističu oni u obliku ruke i noge. Standardizirani oblik relikvijara u obliku noge karakterističan je za Kotor i Dubrovnik.¹⁹⁵ U ta se dva grada i zadržava sve do 18. stoljeća, pri čemu su „kotorski i dubrovački naručitelji jedini u Europi koji njeguju tip relikvijara u obliku noge.“¹⁹⁶

To da znatan broj relikvijara u obliku ruke i noge u Kotoru naručuju bratovštine te da Bratovština sv. Križa među njima prednjači, manje je isticana činjenica. Obradeni su više u kontekstu zlatarske produkcije nego u kontekstu obredne funkcije.¹⁹⁷ Čini se da bi svečanosti organizirane oko proslave zaštitnika grada bile posebno plodan i zanimljiv kontekst obrade ovog specifičnog oblika relikvijara koji je, kako Jakšić ističe, standardiziran tijekom vremena.

Literatura ističe bratovštine kao važne naručitelje, ali što to znači u konkretnim primjerima u kontekstu njihove prakse? Valja držati na umu da je Bratovština sv. Križa posjedovala najveći broj relikvijara nakon katedralne crkve, dominantno standardiziranih oblika te da je držala primat u procesijama središnje gradske svečanosti, organizirane oko centralnog kulta u gradu, svetoga Tripuna. U toj su svečanosti sudjelovale sve bratovštine, svaka iznoseći iz svoje crkve svete relikvije pohranjene u predmetima koje danas gledamo kao izvanredne primjere zlatarskoga umijeća, a koji su i dalje živi sudionici najvažnije gradske procesije.¹⁹⁸

Postoje brojni izvori koji potvrđuju *tijekom stoljeća*, pa i statutom određenu, *obavezu* Bratovštine sv. Križa izrađivanja relikvijara u obliku ruke i noge. Oni se često i naručuju kao parovi **(Prilozi 2 i 3)**.

¹⁹⁵ Jakšić, 2009., 116.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷ Živković, u okviru obrade kotorskih srednjovjekovnih relikvijara, piše da je oblik ruke i noge vezan uz funkciju. Posebice to nalazi očitim kod relikvijara u obliku ruke i njihove liturgijske funkcije, primjerice kada služe svećeniku „kao produžetak ruke“ prilikom blagosiljanja vjernika. Izvor nije jasan. Takvu praksu u Kotoru nije mi bilo moguće potvrditi. Usp. Živković, 2010.b, 213.

¹⁹⁸ Za tu i druge procesije oko kojih je organiziran religijski život Bratovštine također postoje izvori koji čekaju na obradu.

Nadalje, pozornost bi valjalo pridati njihovu bogatstvu u kontekstu činjenice da je crkva sv. Križa imala svoj moćnik te da je relikvija *lignum crucis*,¹⁹⁹ čuvana „pod ključem“ u škrinji Bratovštine, korištena za klanjanje za Veliki petak u katedrali.²⁰⁰ Izvori svjedoče da je crkva sv. Križa bila ugledna te da je bila i mjestom hodočašća, što mora biti u vezi s bogatstvom relikvija koje posjeduje.²⁰¹

Izvanredno veliki broj zlatarski narudžbi Bratovštine bolje se razumije u kontekstu tradicija do kojih drži te ugleda i snage. On upravo i osigurava ogroman broj oporučnih zavještanja koja donose bogate prihode ali i omogućuju građanima svih slojeva da njihove religiozno-humanitarne i društvene aktivnosti održe u životu.²⁰²

4.3.1. Odabrani primjeri zlatarskih radova Bratovštine sv. Križa u Kotoru

Spomeni i popisi relikvijara u posjedu Bratovštine sv. Križa naći će se u biskupskim pohodima, tako biskupa Marina Draga, koji se gotovo poklapa sa spiskom koji donosi Farlati.²⁰³

Od 20 relikvijara koji su sačuvani u tim kasnijim spiskovima, 15 ih je u obliku ruke i noge. Sačuvanih devet u obliku ruke i noge iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka,²⁰⁴ donosi Jakšić.²⁰⁵

Jakšić na jednom mjestu donosi cjeloviti pregled relikvijara koji su pripadali Bratovštini sv. Križa, što olakšava budući rad.²⁰⁶

Svi su dobro i detaljno obrađeni, opisani i datirani, a na ovome mjestu donosim izbor jednoga relikvijara u obliku ruke (**Slika 14**) kojemu pripada poklopac na **Slici 6** te jednoga u obliku noge

¹⁹⁹ Za više o temi *lignum crucis* u kasnosrednjovjekovnom Kotoru vidi Živković, 2002.

²⁰⁰ Valjalo bi to dovesti u vezu s drugim izvorima o kulturnim obavezama i aktivnostima Bratovštine, kakve čuvaju statut i izvori drugih arhiva. Za navedeni podatak, usp. Cizila, 1996., 67.

²⁰¹ Vidi vizitaciju iz 1513., koju prenosi Kuštre, Kuštre 1997., 143–144.

²⁰² Legate je Kotorana posebno detaljno obradila Živković na više mjesta, njezini radovi upotrijebljeni za potrebe ovoga istraživanja samo dijelom pokrivaju napore koje je u obradu te teme uložila.

²⁰³ Jakšić, 2019., 53.

²⁰⁴ Nekad s kasnijim popravkama a nekad mlađih s dijelovima iz toga vremena.

²⁰⁵ Isto, 53–65.

²⁰⁶ Isto. Jakšić donosi pregled relikvijara iz razdoblja kasnog srednjeg vijeka, neki od njih su popravljani i kasnije, a neki mlađi, sa starijim dijelovima. Svakako valja konzultirati Jakšić, 2009. i Tomić, 2009. za cjelovit pregled zlatarskih radova koji se odnose na Bratovštinu sv. Križa.

(Slika 15), kojemu pripada poklopac na **Slici 7**. Ovome će se pridružiti križ s konca 15. i iz 17. stoljeća (Slika 16), rad čuvenog kotorskog zlatara Palme (prema atribuciji C. Fiskovića).²⁰⁷

Slika 14 Nepoznati kotorski zlatar, Relikvijar u obliku lijeve ruke, kraj XIV. ili početak XV. stoljeća, popravak 1664., drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, visina 52,5 cm, dno 7,3 x 7,8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik II), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru

²⁰⁷ Jakšić, 2009., 151 (53).

Relikvijar s kraja 14. ili početka 15. stoljeća u obliku lijeve ruke (**Slike 6 i 14**) pripada jedinstvenoj stilskoj grupi jedanaest relikvijara u obliku ruke.²⁰⁸ Izvorni je pokrov zamijenjen u 17. stoljeću novim (**Slika 6**), zahvaljujući zakladi Rafaela Chiapechija koji je oporukom iz 1615. godine zavještao da se Bratovštini svake druge godine preda jedna relikvija u vrijednosti 400 lira.²⁰⁹

Slika 15 Nepoznati kotorski zlatar, Relikvijar u obliku noge, sredina XIV. stoljeća, drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, poludragulji, visina 43 cm, dužina stopala 23 cm, promjer noge 8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik XX), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru

Relikvijar u obliku noge iz sredine 14. stoljeća (**Slike 7 i 15**) izdvaja se u odnosu na sve koji su nam se sačuvali kako zbog otvorene gotičke cipelice tako po prikazu s poklopca (**Slika 7**).²¹⁰

²⁰⁸ Jakšić, 2009., 135–136. (17, 17a)

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Jakšić, 2009., 127–128. (5, 5a).

To je već opisani prikaz križa na Golgoti s oruđima Muke i simbolom Bratovštine. Sačuvani su još neki relikvijari koji su pripadali Bratovštini s prikazom križa na golgotskom brežuljku.²¹¹

Slika 16 Kotorski zlatar Tripun Palma, Srebrni križ , konac XV. i XVIII. stoljeće, drvo, srebro, iskucavanje, lijevanje, pozlata, visina 73,5 cm, širina 33,5 cm, debljina 4,5 cm, Muzej sakralne umjetnosti, katedrala sv. Tripuna u Kotoru, nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru

Na križ s konca 15. stoljeća pridodan je korpus Kristova tijela u 18. stoljeću (**Slika 16**).²¹² Cvito Fisković ga je pripisao radu kotorskoga zlatara Palme prema izvorima koji svjedoče da je kovao jedan križ za Bratovštinu sv. Križa.²¹³

²¹¹ Usp. Jakšić, 2009., 144. (35) i Jakšić, 2019., 58–59.;

²¹² Jakšić, 2009., 151. (53).

²¹³ Isto.

Sačuvano je više ugovora o narudžbama Bratovštine sv. Križa koji pokazuju da su relikvijare i liturgijske predmete naručivali kod najpoznatijih kotorskih zlatara. **Prilozi 2 i 3** donose jedan takav ugovor.²¹⁴

Bogatstvo kotorskog Moćnika posebice je obilježila baština Bratovštine sv. Križa. Taj se trag na temelju ovoga sažetog priloga teško može sagledati. Tema bi mogla pronaći nove kontekste obrade u budućim istraživanjima.

²¹⁴ U literaturi nije nepoznat, jer ga se citira na različitim mjestima, tako i Jakšić, 2009., 117. Nije mi poznato da je objavljen u cijelosti. Prijepis iz arhiva (**Prilog 3**) možda je rađen za potrebe neke izložbe mada ga se u dostupnim katalozima ne nalazi.

4.4. Slikarstvo

Slikarskih djela koje bismo pouzdano mogli vezati uz Bratovštinu sv. Križa nema, no zna se za ugovor iz 1468. godine po kojem se kotorski slikar Đurađ Bazilj obavezuje načiniti veliku oltarnu palu za njih.²¹⁵ Na temelju je toga ugovora i ikonografije dvostranu sliku Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis* (**Slike 17 i 18**) koja se čuva u katedrali u Kotoru Valentina Živković atribuirala Đurađu Bazilju, odnosno identificirala kao palu koju ugovor spominje.

Na temelju istraživanja nije mi bilo moguće potvrditi takvu atribuciju, ali sam se dužna osvrnuti na nju i obrazložiti zašto (za sada) spomenutu sliku ne možemo uvrstiti u korpus djela koja pripadaju umjetničkog baštini Bratovštine bičevalaca.

4.4.1. Dvostrana slika Bogorodice s Djetetom i *Imago pietatis*

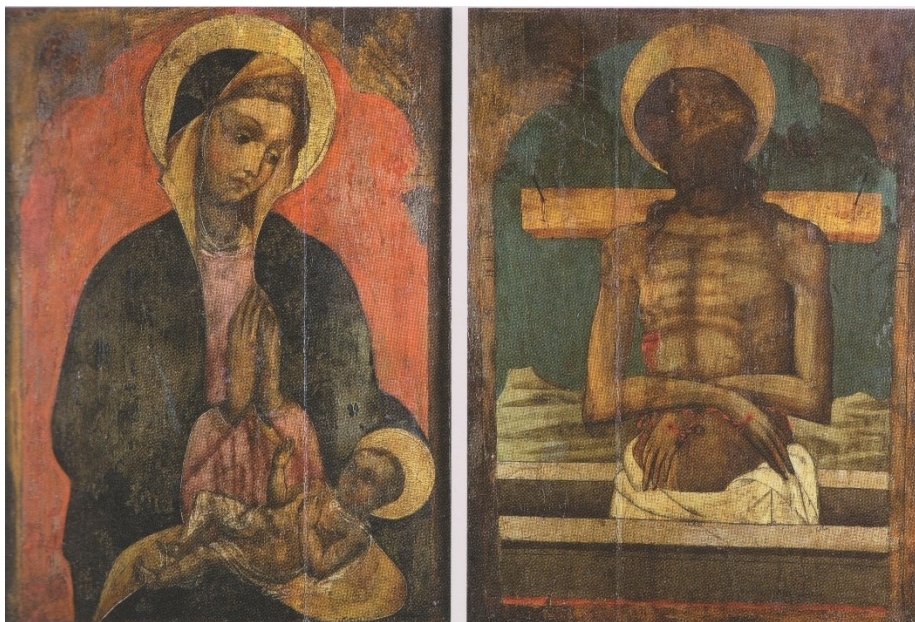
Dvostranu ikonu u Muzeju sakralne umjetnosti katedrale u Kotoru (**Slike 17 i 18**) obradilo je više autora. Za potrebe ovoga rada, bitno je osvrnuti se na samo neke od njih.

Do 2009. godine ikona nije dobila pouzdanih atribucija i obrađuje se uvijek u kontekstu pretpostavki. Zahvaljujući radu Valentine Živković koji je donio i prva razmatranja pojedinih umjetničkih djela u kontekstu religioznih praksi kasnog srednjeg vijeka, tako i Bratovštine bičevalaca, ikona je dobila posebnu pozornost. Najviše je pozornosti privukao prikaz *Imago pietatis*, uz kojega se jasno mogu vezati duhovne prakse i preokupacije bičevalačkih bratimskih društava kasnog srednjeg vijeka, a tako i kotorskoga.

Živković ikonu analizira kroz podrobno obrazložene usporedbe s primjerima koji bi atribuciju iz ugla ikonografije mogli potvrditi.²¹⁶

²¹⁵ Živković, 2009., 135.

²¹⁶ Isto.

Slika 17 Slikar iz kruga Lovre Dobričevića?, Bogorodica s Djetetom i *Imago pietatis*, posljednja četvrtina XV. stoljeća, tempera na drvu, 100 x 76 cm, Muzej sakralne umjetnosti katedrale sv. Tripuna u Kotoru

Ono što u analizi izostaje je osnovni opis slike koji upućuje na funkciju i uopće njezino stanje a ne navode se ni podaci o povijesti njezina smještaja.

Naime, to su *vratnice* za koje nema podataka da su ikada napuštale katedralu.²¹⁷ Na njima se jasno vide ključaonica i detalji koji upućuju na to (**Slika 18**). Osim toga, slika je u jako lošem stanju i tek čeka na konzervatorske radove. Već Vujičić ukazuje na to da je oštećena, da je pretrpjela retuš i preslike a tako i udaljena od prvobitna izgleda.²¹⁸ Stanje je i dalje isto, a potvrđeno mi je i u kotorskom Centru za konzervaciju da promjena u tom smislu nije bilo.

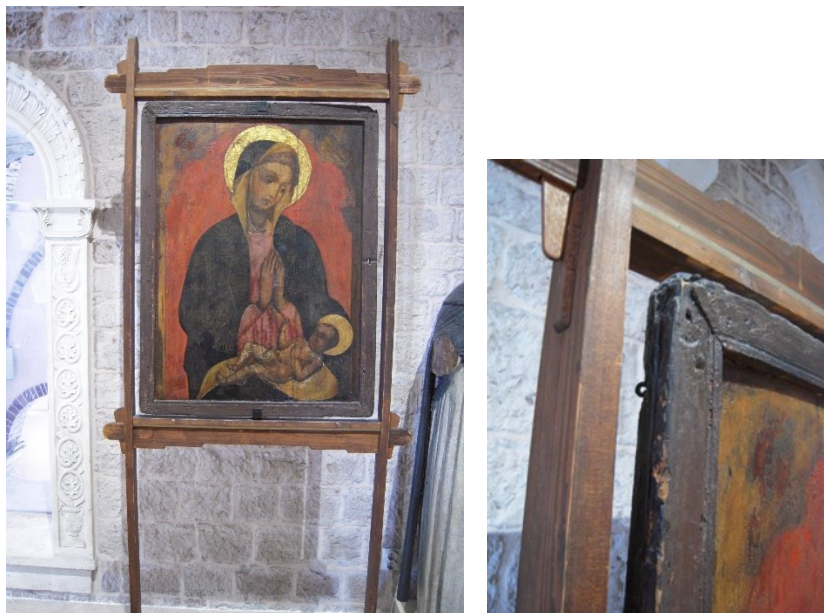
Također, Vujičić spominje i mišljenje Gracije Brajkovića da bi to bilo djelo Lovre Dobričevića koje je služilo kao (dio) vratnica srebrne pale u katedrali. Brajković je držao da je Dobričević zahvaljujući tom doprinosu dobio u katedrali svoje grobno mjesto.²¹⁹

²¹⁷ Ovu informaciju sam, iznoseći svoje dileme, dobila od don Antona Belana. Ukazao mi je i na ranije pretpostavke koje sam uspjela pronaći i u literaturi.

²¹⁸ Vujičić, 1993./1994., 38.

²¹⁹ Isto.

I Stjepčević piše da su to mogući ostaci drvenih vrata kojima se pokrivala pala još u vrijeme njezine izradbe polovicom 15. stoljeća, a podatak donosi uz izvor koji govori o starosti i „poderanosti“ prvobitnih vratnica.²²⁰ Mišljenje prenosi i Tomić.²²¹

Slika 18 Slikar iz kruga Lovre Dobričevića?, Bogorodica s Djetetom i *Imago pietatis*, položaj u prostoru i detalji, oslikane vratnice, tempera na drvu, posljednja četvrtina XV. stoljeća, tempera na drvu, 100 x 76 cm,

Ne možemo pouzdano utvrditi funkciju vratnica, ali isto tako ne možemo imati ni pouzdanih atribucija prije konzervatorskih zahvata koji bi pružili više podataka o tome kako je izgledala. Ona se svakako svrstava u krug slikara Lovre Dobričevića a na konačne zaključke čekaju buduća istraživanja.

²²⁰ Stjepčević, 1938., 20.

²²¹ Tomić, 2009., 167.

5. ZAKLJUČAK

Istraživanje Bratovštine sv. Križa u Kotoru i njezine umjetničke baštine pokazalo se neočekivano plodnom temom. Ona se otvorila svojim interdisciplinarnim mogućnostima, pružila nove uvide u umjetničku i sakralnu baštinu Kotora ali i u društvenu, političku i kulturnu povijest grada.

Budući da društveno-povijesne okolnosti nastanka i djelovanja kotorskih bratovština nisu sustavno istražene, uz iznimku Bratovštine sv. Nikole mornara, izostaje i razumijevanje konteksta o kojem ovisi interpretacija povijesno-umjetničkog materijala. Iz ovoga je razloga najzahtjevniji dio istraživanja bio usmjeren na povijest Bratovštine, izvore koji bi svjedočili o njezinim aktivnostima, odnosu s drugim bratovštinama u gradu te paralelama koje se mogu povući između srodnih bratovština na istočnoj obali Jadrana. Sačuvani prijepis odredbi od 1298. do 1494. godine nije dobio kritičke obrade, a uvidom u njega došlo se do spoznaje o izvanrednoj važnosti podataka koje nudi, praznine koju premošćuje u razumijevanju povijesti grada ali i uloge Bratovštine kao naručitelja. To se posebice odnosi na relikvijare i zlatarske radove kojima je u izvanrednom broju tijekom stoljeća obogaćivala svoju riznicu. Brojnost relikvija, važnost kultova koje je njegovala, brojna svjedočanstva o procesijama nisu ni približno iscrpljena tema. U tom sam kontekstu razmišljala o predmetima koje sam u ovom radu uvrstila u njezinu umjetničku baštinu. Pokazalo se da je kontekst suviše složen i širok da bi mogao biti predmetom obrade jednoga rada ili jednog istraživača. On zahtijeva timski i interdisciplinarni pristup. Pa ipak, pokušala sam donijeti dovoljno novih izvora, podataka i rekonstrukcija koje bi skrenule pozornost na težinu koji postavljeni zahtjev ima.

Ono čemu se nije uspjelo posvetiti dovoljno pozornosti, a važno je istaknuti, jest razumijevanje da se svi kultovi u gradu, za koje su u velikom dijelu zadužene kako vjerske tako zanatske bratovštine, okupljaju oko središnjeg kulta gradskoga zaštitnika sv. Tripuna. Nije to samo u prenesenu značenju, nego doslovce, fizički, procesionalno. Razumijevanje se ogromnog broja relikvija i zlatarskih narudžbi u tom kontekstu može produbiti.

Istraživanje je zahtijevalo uvid u arhivsku građu te razumijevanje latinskog i talijanskog jezika srednjega vijeka ali i novijeg vremena, čitanje teško razumljivih rukopisa i probijanje kroz fondove Istorijaskog arhiva u Kotoru za što nisam bila obučena. Taj je napor bio koliko zahtjevan toliko zahvalan. Vještine stečene zahvaljujući njemu te razumijevanje njegove važnosti trajna su vrijednost koja će mi zasigurno biti od pomoći u budućim povijesno-umjetničkim istraživanjima.

Ikonografska obrada tema *Imago pietatis* i *arma Christi* pružila je posebno zadovoljstvo, zato što je polazna točka bila pogled koji se teško probijao kroz detalje prikaza pokušavajući ih obuhvatiti u cjelinu koja ima smisao. Jednako su zbunjivali tehnika i likovna obrada. Pokušavala sam pritom premostiti ogromnu distancu u odnosu na promatrača iz vremena kojem obrađeni prikazi pripadaju. Nebrojeno puta sam se zadržavala ispred lunete u katedrali, iznova se vraćajući temeljima struke – *gledanju*. To je možda više doprinijelo razumijevanju koje sam u ovom radu podijelila i osjećaju većeg samopouzdanja prilikom donošenja zaključaka nego što su to učinili literatura ili priručnici.

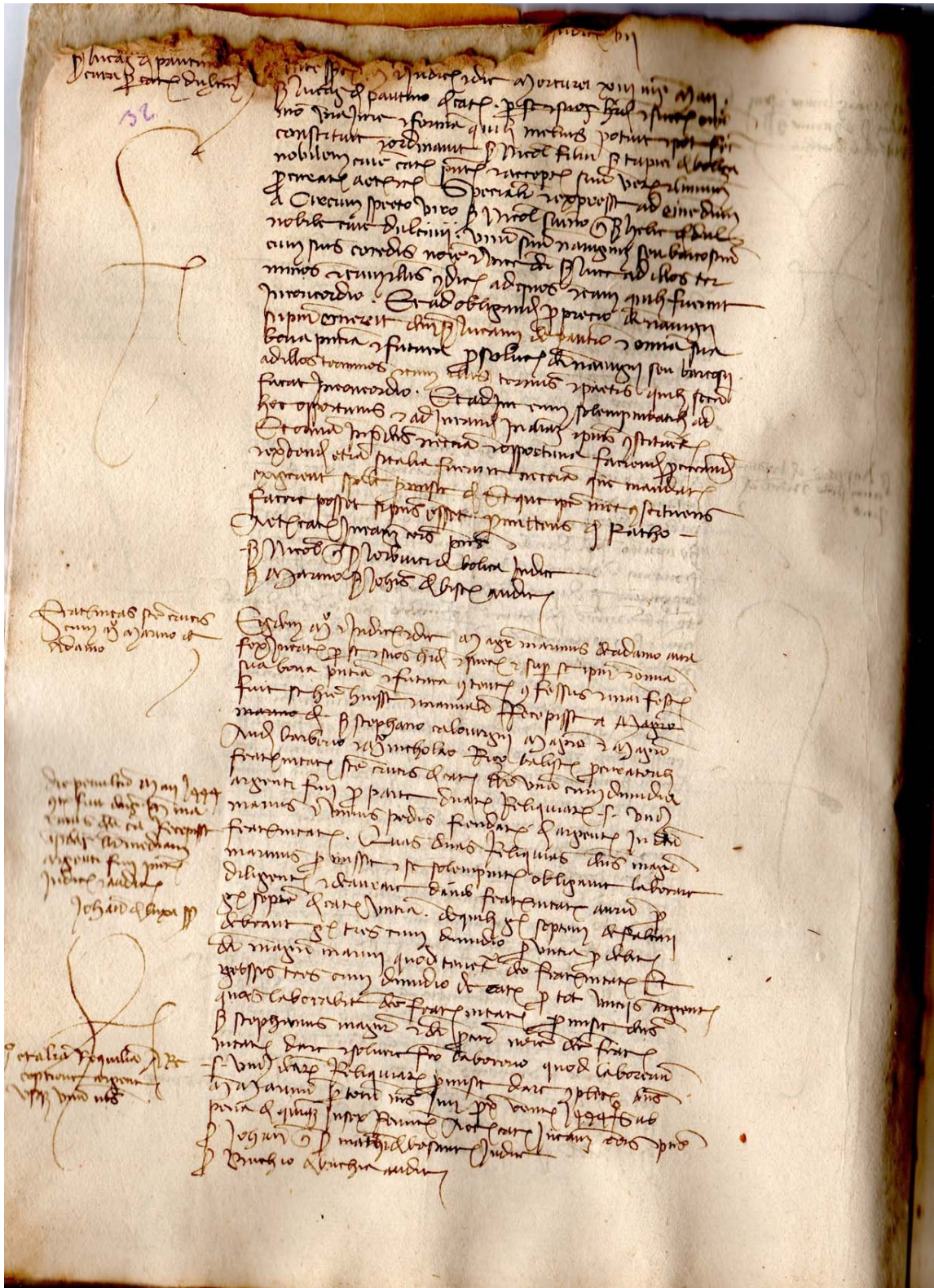
Posebno se važnim pokazalo preispitivanje vlastitih stavova te nepristran pristup građi. Nije bilo teze koju sam htjela potvrditi u izvorima i literaturi, dopustila sam da oni progovaraju, zbunjuju me i vode kroz temu dok se zaključci ne nametnu slaganjem brojnih podataka s različitih mjesta u smislenu cjelinu. Pri tom je uvid u mlađu građu, koja se ne odnosi na razdoblje obrađeno u radu, pokazao koliko je širi pristup građi, u smislu razdoblja kojem pripada, važan, ali ponajviše to koliko je slika prošlosti dinamična, a „gotove formule“ i interpretacije o ustanovama i o kulturnim, duhovnim, umjetničkim praksama koje se vezuju uz njih tijekom više stoljeća – ne postoje. Vrijedni podaci iz 19. stoljeća razjasnili su mnogo ranija stanja, pa i doprinijeli interpretaciji vizualnog materijala koji bi drugačije ostao nerazjašnjen, poput simbola Bratovštine koji se prenose stoljećima.

Na odgovarajućim mjestima ukazala sam na mogućnosti koje materijal kako povijesni tako povijesno-umjetnički nudi za buduća istraživanja te donijela nove rekonstrukcije situacija iz prošlosti. Ovo se poglavito tiče arhitekture, crkve ili crkava Bratovštine sv. Križa, te njezina mjesta kako u urbanom tkivu tako na kulturnoj mapi Kotora. U tom se kontekstu ističe i izvorima potkrijepljena rekonstrukcija okolnosti podizanja oltara sv. Benedikta u sjedištu Bratovštine koji je stoljećima osiguravao prihode Bratovštini i njezinim aktivnostima, pa i onima koje su nam ostavile na brigu njezino umjetničko nasljeđe.

Ta se briga pokazuje kao obaveza, a njezino zanemarivanje prijeti ugroziti temelje našeg kulturnog identiteta pa i potpuno izbrisati njegove važne tragove.

PRILOZI

1. Prva stranica Matrikule I Bratovštine sv. Križa u Kotoru s odredbama od 1298. do 1494, prijepis iz 15. stoljeća, Muzej sakralne umjetnosti u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., 418.
2. Ugovor sklopljen u Kotoru između Marina Adamova, kotorskog zlatara, i Bratovštine sv. Križa o izradi dvaju srebrnih relikvijara (ruke i noge) s pozlatom, 1444. Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi (SN) IX (Zuane Nani, 1444.–1446.), SN IX, 32 (81).
3. Ugovor između Marina Adamova i Bratovštine sv. Križa u Kotoru, Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi (SN) IX (Zuane Nani, 1444.–1446.), SN IX, 32 (81), prijepis.

Prilog 2 Ugovor sklopljen u Kotoru između Marina Adamova, kotorskog zlatara, i Bratovštine sv. Križa o izradi dvaju srebrnih relikvijara (ruke i noge) s pozlatom, 1444. Državni arhiv Crne Gore – Istorijski arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi (SN) IX (Zuane Nani, 1444.–1446.), SN IX, 32 (81).

SN IX, 32 (81)

Fraternitas Sancte Crucis
cum magistro Marino
de Adamo

Die penultimo Maii 1444.
contentus fuit dictus
magister Marinus
recepisse a predictis
mediam argenti fini, pre-
sentibus iudice et auditore.
Johannes de Luxa supra-
scriptus.

[* et aliam requiriam
a receptione argenti
usque unum em.

totum mensem Juni proxime venturum 1444. Sub pena de quinque in sex,
Renuntiando. Actum Catari in cancellaria communi presentibus
Ser Johanne quondam Ser Mathei de Besantis, iudice
Ser Buchio de Buchia, auditore

Eisdem millesimo et indictione et die.
Magister Marinus de Adamo aurifex ~~juratus~~
in Cataro, per se et suos heredes et
successores et super se ipsum et omnia
sua bona presentia et futura, contentus,
confessus et manifestus fuit se habere,
habuisse et manualiter recepisse a Ser
Stephano Calourgii magistro et magistro
Andrea Barberio et magistro Nicholao Ri-
co, balisterio, procuratoribus fraterni-
tatis Sancte Crucis de Cataro unam cum
dimidia argenti fini pro parte duarum
reliquiarum, scilicet unius manus et
unius pedis fiendarum de argento in di-
cta fraternitate. Quas duas reliquias di-
ctus magister Marinus promissit et se
solempniter obligavit laborare diligen-
ter et deaurare dando fraternitati au-
rum pro grossis septem de Cataro untiam.
De quibus grossis septem defalcari debe-
ant grossos tres cum dimidio pro untia
pro debito dicti magistri Marini quod
tenetur dicte fraternitati. Et grossos
tres cum dimidio de Cataro pro tot unti-
is argenti quas laborabit dicte frater-
nitatis promissit dictus Ser Stephanus, ma-
gister, et dicti procuratores nomine di-
cte fraternitatis dare et solvere Sancto
laborerio quod laboreantur, scilicet uni-
us dictarum reliquiarum promissit dare
completum dictus magister Marinus per

POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE

Objavljeni arhivski izvori

Antović, Jelena (ur.), *Statuta civitatis Cathari – Statut grada Kotora*, knjiga I i II, Kotor: Državni arhiv Crne Gore, 2009.

Antović, Jelena, Milošević, Miloš (ur.) *Statut Bratovštine svetog Nikole mornara u Kotoru iz 1463. sa alegalima do 1807. godine*, Kotor: Bokeljska mornarica, 2009.

Čremošnik, Gregor (ur.), “Kotorski dukali i druge listine”, u: *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu XXIII-XXIV* (1922.).

Mayer, Antun (ur.), *Monumenta Catarensia volumen I. Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

Mayer, Antun (ur.), *Monumenta Catarensia volumen II. Kotorski spomenici. Druga knjiga kotorskih notara, god. 1329. 1332–1337*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 1981.

Sbuteaga, Antun (ur.), *Bokeljska mornarica u arhivskim dokumentima. Zbornik dokumenata od najstarije sačuvanih do danas*, Kotor: Bokeljska mornarica Kotor, Pomorski muzej Crne Gore Kotor, 2021.

Neobjavljeni arhivski izvori

Biskupski arhiv Kotor, Matrikula Bratovštine sv. Križa I, prijepis, bez signature

Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv u Kotoru, CAZ, Zbirka crkvenih arhivalija (1531.–1907.) CAZ 5/1-7

Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv Kotor, DEBOF. Spisi francuske kraljevske generalne delegacije provincije Boke Kotorske (1807.–1811.) DEBOF XXXV, Akt o ukidanju bratovština.

Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv Kotor, KOP – Zbirka kopija dokumenata (foto, ksero i slično) od XII. do XX. vijeka, KOP III – III, 4, Statut Bratovštine sv. Križa, XV. stoljeće.

Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv Kotor, KOP Zbirka kopija dokumenata (foto, ksero i slično) od XII. do XX. vijeka, KOP I, 15, Statut Bratovštine sv. Duha u Kotoru, kartoteka.

Državni arhiv Crne Gore – Istorijски arhiv Kotor, OPŠTINA KOTOR (1787-1943):

OK II/A – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik S. Šutović, 1820.–1823.)

OK II/B – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik Zakarija Barbeta, 1824.–1825.)

OK III/A – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik Zakarija Barbeta, 1826.)

OK III/B – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik Zakarija Barbeta, 1827.)

OK III/C – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik Zakarija Barbeta, 1828.)

OK V – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik F. Jakonja, 1832.–1834.)

OK VI – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik F. Jakonja, 1835.–1836.)

OK VII – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik T. Luković, 1837.–1838.)

OK VIII – Spisi opštinske kancelarije (predsjednik F. Jakonja, 1839.–1840.)

Državni arhiv Crne Gore – Istorijski arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi (1326.–1944.), regesta i kartoteka za fondove IV, V, VI, IX, XI i XII, te posebno:

SN IX, (Zuane Nani, 1444.–1446.)

SN IX, 32 (81) (Zuane Nani, 1444.–1446.), transkripcija dokumenta.

Literatura

Antonović, Miloš, *Grad i zaleđe. Grad i župa u Zetskom primorju i sjevernoj Albaniji u XIV i XV vijeku*, Beograd: Istorijski institut, 2003.

Antović, Darko, “Pasijska drama Boke Kotorske”, u: (ur.) Čikeš, Jozo, *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture: Boka Kotorska – jedno od izvorišta hrvatske pasionske baštine*, zbornik V. Međunarodnog znanstvenog simpozija, Tivat: Pasijska baština, 2006., 51–76.

Antović, Jelena, *Zanati srednjovjekovnog Kotora*, katalog izložbe (decembra 1993.), Kotor: Državni arhiv Crne Gore – Istorijski arhiv Kotor, 1993.

Antović, Jelena, “Zanati i zanatlije u Statutu bratovštine Sv. Duha u Kotoru”, *Arhivski zapisi, časopis za arhivsku teoriju i praksu*, IV/1-2 (1997.a), Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, str. 28–31.

Antović, Jelena, “Zanati srednjovjekovnog Kotora u dokumentima Istorijskog arhiva Kotor” (predavanje), *Arhivski zapisi, časopis za arhivsku teoriju i praksu*, IV/1-2 (1997.b), Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, str. 75–81.

Badurina, Anđelko (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990.

Batušić, Nikola, “Hrvatsko srednjovjekovno kazalište”, u: (ur.) Batušić, Nikola, Kapetanović Amir, *Pasije*, Zagreb: Pasijska baština, 1998., str. 7–17.

Belan, Anton. “Arhivska građa kotorskoga Biskupskog arhiva”, u: *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (Zagreb, Klovićevi dvori, 14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 412–419.

Benyovsky, Irena, “Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima”, u: *Croatica Christiana periodica* 22/41 (1998.), str. 137–160.

Benyovsky Latin, Irena, “Uloga bratovštine Sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku”, u: *Povijesni prilozi* 32/32 (2007.), str. 25–60.

Blehova Čelebić, Lenka. “Vjerski i religiozni život”, u: Blehova Čelebić, Lenka, *Žene srednjovjekovnog Kotora*. Podgorica: CID, 2002., 239–314.

Blehova Čelebić, Lenka, *Hrišćanstvo u Boki 1200–1500. Kotorški distrikt*. Podgorica: Pobjeda – Narodni muzej Crne Gore – Istorijski institut Crne Gore, 2006.

Bratulić, Josip, “Srednjovjekovne bratovštine i crkvena prikazanja”, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 2/1, (1985.), str. 452–457.

Butorac, Pavao, “Kulturni prilog”, u: Butorac, Pavao, *Kotor za samovlade (1355.–1420.)*, Perast: Gospa od Škrpjela, 1999. [?], 119–130.

Car-Miheć, Adriana, “Liturgijska drama i njezino porijeklo”, *Fluminensia* 8/1–, (1996.), str. 83–91.

Cizila, Timotej. „Zlatni vo“, u: *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka: Analisti, hroničari, biografiji*, Cetinje: Obod, 1996. [I. pol. 17. st.], 13–140.

Čoralić, Lovorka, „Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke Republike“, u: *Croatica Christiana periodica* 15/27 (1991.), str. 88–96.

Čubrović, Zorica, „Arhitektonska istraživanja južnog zida i zvonika crkve Sv. Josipa u Kotoru“, *Boka* 38 (2018.), str. 27–60.

Đivanović, Niko, „Flagelanti u našem primorju“, u: *Glasnik skopskog naučnog društva* VII.–VIII. (1930.), str. 193–196.

Farlati, Daniele, *Illyrici Sacri Tomus 6, Ecclesia Ragusina Cum Suffraganeis, Et Ecclesia Rhiziniensis Et Catharensis*, Venetiis: Coleti, 1800.

Fazinić, Alena, „Sakralni spomenici u gradu Korčuli i njihovo čuvanje“, u: *Croatica Christiana periodica*, 6/9 (1982.), str. 37–45.

Fisković, Cvito, „O umjetničkim spomenicima grada Kotora“, u: Fisković, Cvito, *Spomenička baština Boke kotorske*, Zagreb: Matica hrvatska, 2004. [1953.], str. 13–108.

Gavrilović, Vera, „Bolnice starog Kotora od XIV do XVIII veka“, u: *Zbornik radova XII naučnog sastanka, 6-8 jun 1964.*, Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, str. 303–312.

Gelcich, Giuseppe, *Le confraternite laiche in Dalmazia e specialmente quelle dei marinari*, in quarto programma dell'i. r. Scuola nautica di Ragusa, Ragusa, 1885.

Guidarelli, Gianmario, „Le Scuole Grandi veneziane nel xv e xvi secolo: reti assistenziali, patrimoni immobiliari e strategie di governo“, u; *Mélanges de l'École française de Rome - Moyen Âge* [En ligne], 2011., 123–1, <http://journals.openedition.org/mefrm/664> (pregledno 29. 4. 2019.)

Gramigna, Silvia, Perissa, Annalisa, *Scuole grandi e piccole a Venezia tra arte e storia : confraternite di mestieri e devozione in sei itinerari*, Venezia 2008.

Grgurević, Jasminka, „Oltari, slike i umjetnički predmeti kotorskih bratovština“, u: *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XLI.–XLII. (1993./1994.), str. 79–102.

Jakšić, Nikola, “Sakralno zlatarstvo Kotora u razvijenom srednjem vijeku”, u: *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (Zagreb, Klovićevi dvori, 14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 114–153.

Jakšić, Nikola, “Reliquiari di epoca medievale della città di Cattaro”, u: Jakšić, Nikola, Jakšić, *Oreficeria sacra nella Cattaro medievale*, Zagreb – Motovun, 2019., str. 7–67.

Katić, Relja, „Pregled istorijskog razvoja srpskih bolnica u vremenu od XII do kraja XVIII veka“, u: *Zbornik radova XII naučnog sastanka, 6-8 jun 1964.*, Beograd: Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, str. 4–12.

Koprivica, Tatjana, „Crkva sv. Pavla u Kotoru“, u: *Istorijski zapisi*, LXXIV (2001./1-2), str. 77–98.

Kovačić, Slavko, “Kotorska biskupija – Biskupska sjedišta u Boki kotorskoj u daljoj prošlosti”, u: *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (Zagreb, Klovićevi dvori, 14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 22–37.

Krasić, Stjepan, „Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru (1266–1807)”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 28/1. (1989.), str. 129–141.

Kuštre, Dragica, “Statut kotorske bratovštine Svetog Križa iz 1298. godine”, u: *Croatica Christiana Periodica*, XXI/39 (1997.). str. 137–146.

Kuštre, Dragica, *Kotorske bratovštine Sv. Križa i Sv. Nikole mornara*, diplomski rad, Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet, 1996.

Luković, Niko, *Boka kotorska*, Cetinje, 1956.

Lupis, Vinicije, „Pohodjenje crkava koje su u Kotoru od Bratstva sv. Križa, i prvom Svetomu Križu“, u: Lupis, Vinicije, *Baštinske teme Boke kotorske*, Dubrovnik – Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2013., 265–310.

Malović-Đukić, Marica, „Prilog o dodeljivanju kotorskog građanstva u srednjem veku“, u: *Historijski časopis*, L (2003.), Beograd: Historijski institut, str. 53–56.

Marković, Predrag, “Petar Martinov iz Milana, reljef *Imago Pietatis* sa sv. Marijom i sv. Ivanom Evanđelistom”, u: *Dominikanci u Hrvatskoj*, katalog izložbe, (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 18. prosinac 2007.–31. ožujak 2008.), (ur.) I. Fisković, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2008., str. 377–379.

Martini, Antonio, “Origine e sviluppo delle confraternite”, u: *La Ricerca Folklorica*, No. 52, *La devozione dei laici: Confraternite di Roma e del Lazio dal Medioevo ad oggi* (2005), str. 5–13. <http://www.jstor.org/stable/30033287> (pregledano: 19. 3. 2015.)

Martinović, Jovan (Jovica), “Pokušaj ubikacije nestalih kotorskih crkava srednjega vijeka”, u: *Uvijek na istom putu. Zbornik biskupa Iva Gugića*, Perast: Gospa od Škrpjela, 1996., str. 131–142.

Martinović, Jovan J., *Crkvene prilike u Kotoru prve polovine XIV vijeka*, Perast, 2003.

Martinović, Jovan J., Płóciennik, Tomasz, Starzyński, Paweł, „Crkva sv. Josipa“, u: Marinović, Jovan J., Płóciennik, Tomasz, *EPIGRAFIKA CRNE GORE. Latinski i italijanski kameni natpisi od IX do XVIII vijeka*, Varšava: Ośrodek Badań nad Antykiem Europy Południowo-Wschodniej. Uniwersytet Warszawski, 2016., str. 148–154.

Matanić, Atanazije, “Izvještaji kotorskih biskupa o Kotorskoj biskupiji sačuvani u Tajnom Vatikanskom Arhivu, u: *U službi čovjeka: zbornik nadbiskupa-metropolite dr Frane Franića*, (ur.) Šimundža, Drago, Split: Crkva u svijetu, 1987., str. 421–443.

Matanić, Anastazije J., “Apostolska vizitacija Dalmacije god. 1603. s posebnim osvrtom na Katorsku biskupiju”, u: *Uvijek na istom putu. Zbornik biskupa Iva Gugića*, Perast: Gospa od Škrpjela, 1996., str. 89–95.

Mažibradić, Anita, “Statuti bratovština obućara i krojača u posjedu Istorijskog arhiva Kotor”, u: *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XLI.–XLII. (1993./1994.), str. 53–65.

Migotti, Branka, “Antički kolegiji i srednjovjekovne bratovštine. Prilog proučavanju kontinuiteta dalmatinskih ranosrednjovjekovnih gradova“, *Starohrvatska prosvjeta* III/16 (1987.), 177–186.

Mijušković, Slavko, „Na kojim se osnovama zasnivaju tvrđenja o postojanju organizacije kotorskih pomoraca već od 809. godine“ i „Osnivanje Bratovštine kotorskih pomoraca“, u: Mijušković, Slavko,

Kotorska mornarica, Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja (Knjiga 28), Odjeljenje društvenih nauka (Knjiga 7), 1994., str. 9–37.

Milošević, Miloš, “Prilozi za istoriju zanata u Kotoru”, u: *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, Podgorica: Equilibrium, Begorad – CID Podgorica, 2003.a [1956.], str. 135–158.

Milošević, Miloš, “Bratovština Sv. Duha u Kotoru i njeni članovi pomorci (XIV–XVI st.)”, u: *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, Podgorica: Equilibrium, Begorad – CID Podgorica, 2003.b [1963.], str.182–195.

Milošević, Miloš, „Zdravstvena kultura u Boki kotorskoj za vrijeme mletačke vladavine (1420-1797) u: *Pomorski trgovci, ratnici i mecene*, Podgorica: Equilibrium, Begorad – CID Podgorica, 2003.c [1974.], str. 248–261.

Mitrović, Katarina, *Mletački episkopi Kotora, 1420-1513*, Beograd: Utopia, 2007.

Pešorda Vardić, Zrinka, “Bratimska elita: o počecima dubrovačke bratovštine sv. Antuna“, u: Jerše, S., Mihelič, D., Štih, P. (ur.): *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana: Založba ZRC - ZRC SAZU, 2006., str. 427–442.

Pezelj, Vilma, „Žene u bratovštinama srednjovjekovnih dalmatinskih gradova“, u: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 47/1, (2010.), str. 155–173.

Prijatelj Pavičić, Ivana, „Kiparska i slikarska umjetnička baština bratovština u Dalmaciji između XIV. i XIX. stoljeća“, u: *Croatica Christiana periodica* 21/40 (1997.), str. 39–54.

Raffaelli, Urbano, „Dei due cenobii delle suore di San Domenico l'uno, l'altro delle clarisse“, u: *Gazzeta di Zara*, Zara, No. 59, 23. srpnja 1844.

Shematismus seu Status personalis et localis Diocesis Catharensis pro anno Domini MCMVII., Ragusii: Ex typographia Croatica Ragusina, 1907.

Sindik, Dušan, Tomović, Gordana (ur.), „Četrnaesti vijek“, u: Sindik, Dušan, Tomović, Gordana (ur.), *Književnost Crne Gore od XII do XIX VIJEKA. Pisci srednjovjekovnog latiniteta*, Cetinje: Obod, 1996., str. 175–188.

Sindik, Ilija, *Komunalno uređenje Kotora, od druge polovine XII do početka XV stolecá*, Beograd: SANU, 1950.

Stjepčević, Ivo, *Vođa po Kotoru*, Kotor: Bokeška Štamparija, 1926.

<https://online.fliphtml5.com/iuvs/rajs/#p=1> (pregledano 17. 9. 2023.)

Stjepčević, Ivo, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938.

Tomić, Radoslav, “Umjetnost od XVI. do XX. stoljeća” u: *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (Zagreb, Klovićevi dvori, 14. 11. 2009.–14. 2. 2010.), (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str.166–285.

Vojnović, Kosta, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka, Sveska I. Bratovštine dubrovačke*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1899.

Vujičić, Rajko. „Umjetničke prilike u Kotoru sredinom XV vijeka“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XLI.–XLII. (1993./1994.), str. 29–44.

Živković, Valentina. „*Lignum crucis* u kasnosrednjovekovnom Kotoru“, *Istorijski zapisi* LXXV/3–4. (2002.), str. 31–43.

Živković, Valentina, „Oltari kotorskih bratovština i porodica u svijetlu poznosrednjovjekovne religioznosti“, *Istorijski zapisi* LXXX/ 1-4.(2007.), str. 85–95.

Živković, Valentina, *Religioznost i umetnost u Kotoru, XIV–XVI vek*, Beograd: Balkanološki institut SANU, 2010.a

Živković, Valentina, “Dvostrana ikona iz Kotora – *Imago pietatis* i Bogorodica sa Hristom – u svetlu religiozne prakse bratovštine flagelanata”, *Zograf* 33 (2010.b), str. 135–142.

Popis internetskih izvora

Arma Christi, ICONCLASS 73D81(73D Passion of Christ), iconclass.org (pregledano 17. 9. 2023.)

Bratovštine, Hrvatska enciklopedija (1941.–1945.), Sv. 3, str. 247–252., *online* verzija, <https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=6659> (pregledano 16. 9. 2023.)

Flagellants ~ Ascetic life, ICONCLASS 11Q3132 (11Q The Worship of God; 11Q3 ascetic life and practice, iconclass.org (pregledano 17. 9. 2023.)

Flagellants, Encyclopedic Dictionary of Bible and Theology, <https://www.biblia.work/dictionaries/flagellants/> (pregledano 14. 9. 2023.)

IMAGO PIETATIS, ICONCLASS 73D73 (73D Passion of Christ), <https://iconclass.org/> (pregledano 17. 9. 2023.)

IMITATIO CHRISTI. ICONCLASS 11Q13 (11Q The Worship of God; 11Q131 suffering in Christ's name), iconclass.org (pregledano 17. 9. 2023.)

LUCAS ET IOHANNES ET MICHAEL ET NICOLAUS ET TRIFFONO QD PANTHINI, Cives Veneciarum, *Scheda del privilegio*, <http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=2257> versione 104/2023-08-04 (pregledano 15. 9. 2023.)

MARINUS DE DRUSCO, Cives Veneciarum, *Scheda del privilegio*, <http://www.civesveneciarum.net/dettaglio.php?id=2402> versione 104/2023-08-04 (pregledano: 15. 9. 2023.)

SCHOLA, enciklopedijska natuknuca, prema: Calza, Guido, Morghen, Raffaello, *Enciclopedia Italiana* (1936.), na stranicama Instituta Treccani, https://www.treccani.it/enciclopedia/schola_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (pregledano 15. 9. 2023.)

SUN AND MOON, ICONCLASS 73D626 darkness from the sixth to the ninth hour represented by a solar eclipse (73D Passion of Christ ; 73D6 the crucifixion of Christ), <https://iconclass.org/> (pregledano 17. 9. 2023.)

Toke, Leslie, "Flagellants", u: *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 6., New York: Robert Appleton Company, 1909. <http://www.newadvent.org/cathen/06089c.htm> (pregledano 15. 9. 2023.)

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1 Francesco Gironci, *Pianta della citta' e fortifficazioni di Cattaro, delineata l'anno MDCCLXXXV. in luglio*, Plan Kotora s utvrđama, vojnim i sakralnim objektima, Pomorski muzej Kotor, <https://museummaritimum.com/mnewwordpress/index.php/stepeniste/#&gid=1&pid=4> (pregledano 17. 9. 2023.)

Slika 1a Francesco Gironci, *Plan Kotora s utvrđama, vojnim i sakralnim objektima, detalj s položajem crkava sv. Josipa sv. Josipa, sv. Križa i sv. Tripuna*, preuzeto iz: Vučenović, Svetislav, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor: Opština Kotor, Pomorski muzej Crne Gore Kotor, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Kotor, 2012., prilog, crkve označila: Maja Marović

Slika 2 Kotor na katastarskoj mapi Austrijskog Carstva, 1838., <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2088213.9252622873%2C5224147.336955019%2C2092759.5397881214%2C5225800.287691685> (pregledano 10. 9. 2023.)

Slika 2a Detalj katastarske mape Kotora iz 1838. s prikazom čestica 98 i 99, nekadašnje lokacije sjedišta i crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2088213.9252622873%2C5224147.336955019%2C2092759.5397881214%2C5225800.287691685> (pregledano 10. 9. 2023.)

Slika 3 Detalj plana Kotora s oznakama lokacija nestalih crkava prema J. Martinoviću, presnimljeno iz: Martinović, Jovan J., "Pokušaj ubikacije nestalih kotorskih crkava srednjega vijeka", u: *Uvijek na istom putu. Zbornik biskupa Iva Gugića*, Perast: Gospa od Škrpjela, 1996., str. 134., detalj izdvojila: Maja Marović.

Slika 4 Crkva sv. Josipa s ulazom u stariju crkvicu sv. Marije Magdalene u donjoj razini (danas skladište obližnjeg ugostiteljskog objekta), Kotor, snimila: Maja Marović

Slika 5 Natpis o osnivanju hospitala Bratovštine sv. Križa u Kotoru 1372. godine, ploča dimenzija 54 x 54 cm, natpisno polje dimenzija 35 x 35, zapadna strana južnog zida crkve sv. Josipa u Kotoru, prethodno: pročelje bratovštinske crkve sv. Križa, Kotor, snimio: don Robert Tonsati.

Slika 6 Nepoznati kotorski zlatar, Srebrni pokrov dna relikvijara u obliku lijeve ruke s pozlaćenim malteškim križem i natpisom COMESARIA CHIAPECHI 1664., kraj XIV. ili početak XV. stoljeća, popravak 1664., drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, visina 52,5 cm, dno 7,3 x 7,8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik II), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 136

Slika 7 Nepoznati kotorski zlatar, Pločica na vrhu relikvijara u obliku noge s prikazom *arma Christi* i batinom, sredina XIV. stoljeća, drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, poludragulji, visina 43 cm, dužina stopala 23 cm, promjer noge 8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik XX), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 128.

Slika 8 Detalj na fasadi crkve sv. Vinka u Škaljarima, križ na stepenastom postolju i batina, Kotor, snimio: Ilija Marović

Slika 9 Luneta portala crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, 15. stoljeće (prema C. Fiskoviću), domaći vapnenac, 165 x 84, katedrala sv. Tripuna u Kotoru, snimila: Maja Marović

Slika 9a Luneta portala crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, 15. stoljeće, pogled sa strane, katedrala sv. Tripuna u Kotoru, snimila: Maja Marović

Slika 9b Luneta portala crkve Bratovštine sv. Križa u Kotoru, 15. stoljeće, detalj s tri bratima u molitvi i bičevaocem, katedrala sv. Tripuna u Kotoru, snimila: Maja Marović

Slika 10 Koterski zlatar Paskval?, Poklopac na dnu relikvijara u obliku lijeve ruke s prikazom *Imago Pietatis*, 3. Veljače 1490. godine, drvo, iskucano srebro, pozlata, lijevanje, visina 57,8 cm, promjer dna 9 x 7 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna u Kotoru (Moćnik XXIV), presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 140

Slika 11 Nepoznati majstor, Reljef na fasadi kuće Bratovštine Svih Svetih u Korčuli s prikazom bratima pri čašćenju Križa, 14. stoljeće, snimio: Mihovil Depolo

Slika 12 Nepoznati majstor, Reljef na fasadi kuće Bratovštine Svih Svetih u Korčuli s prikazom bratima i oruđa Muke, 16. stoljeće, snimio: Mihovil Depolo

Slika 13 Blaž Jurjev Trogiraniin, Poliptih *Oplakivanje sa svecima*, 1438/39., tempera na drvu, 175 x 180 cm, Crkva Svih Svetih, Korčula, snimio: Mihovil Depolo

Slika 14 Nepoznati kotorski zlatar, Relikvijar u obliku lijeve ruke, kraj XIV. ili početak XV. stoljeća, popravak 1664., drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, visina 52,5 cm, dno 7,3 x 7,8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik II), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 136.

Slika 15 Nepoznati kotorski zlatar, Relikvijar u obliku noge, sredina XIV. stoljeća, drvo, iskucano srebro, pozlata, graviranje, poludragulji, visina 43 cm, dužina stopala 23 cm, promjer noge 8 cm, Moćnik katedrale sv. Tripuna (Moćnik XX), nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 128.

Slika 16 Koterski zlatar Tripun Palma, Srebrni križ, konac XV. i XVIII. stoljeće, drvo, srebro, iskucavanje, lijevanje, pozlata, visina 73,5 cm, širina 33,5 cm, debljina 4,5 cm, Muzej sakralne umjetnosti katedrale sv. Tripuna u Kotoru, nekada Bratovština sv. Križa u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 151.

Slika 17 Slikar iz kruga Lovre Dobričevića?, Bogorodica s Djetetom i *Imago pietatis*, posljednja četvrtina XV. stoljeća, tempera na drvu, 100 x 76 cm, Muzej sakralne umjetnosti katedrale sv. Tripuna u Kotoru, presnimljeno iz: Radoslav Tomić (ur.), *Zagovori svetom Tripunu*, katalog izložbe (14. 11. 2009.–14. 2. 2010.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009., str. 211.

Slika 18 Slikar iz kruga Lovre Dobričevića?, Bogorodica s Djetetom i *Imago pietatis*, položaj u prostoru i detalji, oslikane vratnice, posljednja četvrtina XV. stoljeća, tempera na drvu, 100 x 76 cm, Muzej katedrale sv. Tripuna u Kotoru, snimila: Maja Marović

SUMMARY

The artistic heritage of the confraternities of the city of Kotor has never been the subject of systematic research. The lack of understanding of the historical circumstances surrounding the confraternities' emergence and their role in the city's social, political, religious and cultural life makes the research considerably more difficult. The flagellant Confraternity of the Holy Cross stands out among them, because of its antiquity (1298) and its role in religious humanitarian activities, such as the foundation of a hospital in 1372. The confraternity took precedence in the city's church solemnities and processions. Its reliquaries' treasury was the only one that could compare to that of the cathedral. From the late medieval period, we can include the lunette of the portal of Holy Cross church from the 15th century with the representation of *Imago pietatis*, reliquaries and other valuable goldsmith works preserved in Saint Tryphon's cathedral in Kotor as part of the artistic heritage of the Confraternity of the Holy Cross. The confraternity's church and seat occupied an important place in the city's urban fabric. The research takes into consideration the social and historical context of the confraternity's activities based on the available historical sources. They allow, at least in part, a reconstruction of the placement and the appearance of the seat, the church and other important buildings that belonged to the confraternity. An analysis of the symbols from the inscription about the hospital's erection and a new interpretation of the relief from the confraternity's portal lunette has been provided. A review of the preserved reliquaries proposes their interpretation within the framework of the newly acquired data. Information about the double-sided icon portraying Madonna and the child and *Imago pietatis* is reconsidered in light of the recently published papers that connect it to the confraternity. A new perspective on the confraternity as a patron of arts and its artistic heritage has been presented. This work is a contribution to the preservation of the city's cultural memory as the heritage of the Confraternity of the Holy Cross has been almost fully erased from the memory's map.

KEYWORDS: Kotor, late Middle Ages, confraternities, flagellants, the church of the Holy Cross, *Imago pietatis*